

દરિયાપારના બહારવટિયા

એશન વુલ્ફના અંગ્રેજી પુસ્તક
'આઉટલોક ઓફ મોડર્ન ડેઝ' પરથી

: આવૃત્તિઓ :

પહેલી 1932, બીજી 1946, પુનર્મુદ્રણ 1981

ત્રીજી મેથાલી સહિત્યના રૂંદ્ર 'બહારવટિયા-કથાઓ'માં 2014

પ્રયોજકનું નિવેદન

એશ્ટન વુલ્ફનું પુસ્તક 'ધિ આઉટલોઝ ઓફ મોડર્ન ડેઝ' મારા હાથમાં મૂકનાર શામળદાસ ક્રોલેજના તરુણ પ્રોફેસર ભરૂચા છે. છેલ્લાં છ વર્ષોથી પ્રસંગોપાત્ત ત્યાં મંડાતા મારા લોકસાહિત્યના દાયરાઓમાં એ ભાઈ અચૂક હાજર હોય છે. રસિક અને અભ્યાસી, એ બન્ને પ્રકારની દષ્ટિએ એમણે આ સાહિત્યનો સમાગમ કર્યો છે. મને આ પુસ્તક મોકલવામાં પણ એમની દષ્ટિમાં રસિકતા તેમ જ તુલનાલક્ષી અભ્યાસીનો સંયોગ હતો. હું તો આ પુસ્તકના લેખન ઉપર મુગ્ધ બનીને, અને મારો એક સમાનધર્મી યુરોપમાં થઈ ગયો છે એટલી વાતનો સંતોષ લઈને કદાચ પતાવી લેત. પરંતુ ભાઈશ્રી ભરૂચાનું નિશાન એટલું જ માત્ર નહોતું. પુસ્તક પરથી આ ચાર કથાઓ મારે દોરવી - અને મારે જ દોરવી - એ એમના આગ્રહને જ આ ચોપડીનો જન્મ આભારી છે. એટલે હું એમનો આભારી છું.

યુરોપી બહારવટિયાઓનાં આ ચરિત્રો ખૂબ ભરોસાદાર છે, કારણ કે એક તો એ તાજેતરમાં બનેલા હોઈ કલ્પનાના કે લોકકથાના પોપડા એના પર ચડ્યા નથી ; બીજું, એનો લેખક એક ગુના પકડનાર ચોક્કસ બુદ્ધિનો જબ્બર અમલદાર હતો; ને ત્રીજું, એ તમામ બહારવટિયાની સાથે લેખકનો જીવતો સંપર્ક થયો હતો. એશ્ટન વુલ્ફની દષ્ટિ આ અપરાધીઓ પ્રતિ કેવી હતી તે તો એણે એના નિવેદનમાં કહી આપ્યું છે, તે સિવાય એની દષ્ટિ તો આ ચરિત્રોની લખાવટમાં જ વણાઈ ચૂકી છે. મારે બહારવટિયાના સમગ્ર વિષય પર જે કહેવાનું હતું તે મેં 'સોરઠી બહારવટિયા' (ભાગ ૩)ના લાંબા ઉપોદ્ઘાતમાં* કહી દીધું છે. 'બહારવટિયા'ને એક વિદ્યાના વિષય તરીકે તપાસનારાઓ એશ્ટન વુલ્ફના આ પુસ્તકની પડખોપડખ 'સોરઠી બહારવટિયા'ના ત્રણેય ભાગ જરૂર તપાસી જાય એવો આગ્રહ કરું છું અને એવી સમીક્ષાની પરવા જેને ન હોય તેને સારુ તો ખુદ આ ચરિત્રોની જ મોહિની ક્યાં ઓછી છે!

ગુજરાતીમાં આ ચરિત્રો ઉતારવામાં હું એશ્ટન વુલ્ફની હકીકતોને વફાદારીથી વળગી રહ્યો છું. દષ્ટિ પણ એની જ પકડવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ભાષામાં ઊતરેલી પ્રેરકતા પણ એની જ છે. મારું કંઈ હોય તો તે છે મુગ્ધતા.

એશ્ટન વુલ્ફ ઈંગ્લંડના જગપ્રસિદ્ધ જાસૂસીખાતા 'ધ સ્કોટલેન્ડ યાર્ડ'ના એક માતબર અધિકારી હતા. યુરોપની અનેક ભાષાઓ બોલનાર તરીકે દેશદેશની અદાલતો—કચેરીઓમાં એમનું સ્થાન એક ધુરંધર દુભાષિયાનું હતું. એમણે લખેલા 'ધિ અન્ડરવર્લ્ડ' નામે પુસ્તકમાં એની અનેક ભયંકર ગુનેગારો સાથેની આપવીતીનો, પોતાના મસ્ત સાહસ-પ્રેમનો અને અપરાધીઓ પ્રત્યેની દિલસોજ સમજબુદ્ધિનો ચિતાર છે. એમ પણ સાંભળ્યું છે કે એક વાર

* 'બહારવટીની મીમાંસા' એ નામે આ ઉપોદ્ઘાતને મેં 'ધરતીનું ધાવણ' ('લોકસાહિત્ય' ખંડ ૨)માં સામિલ કરેલ છે.

એક ખૂનના તલોમતદાર કને જઈને આ બાપડાએ પેલાને વડીલાતકડીલાત કે બચાવકંગારનો અટપલો માર્ગ ત્યજાવી પોતાના પાપનો સીધો એકસર કરી નાખવાને બોધ આપેલો; વિલાપનના ધારાશાસ્ત્રીઓએ વુલ્ફની આવી માનવતાભરી દરમિયાનગીરી ઉપર તદાપીટ બોલાવી પંની, પરિણામે વુલ્ફને સ્કોટલેન્ડ વાડમાંથી દૂર થવું પડેલું.

2-5-'32

[બીજી આવૃત્તિ]

ઝવેરચંદ મેઘાણી

ચૌદ વર્ષો પરની આ ચોપડીનું, 'વર્તમાનયુગના બહારવટિયા' એવું, મૂળ અંગ્રેજી પરથી રાખેલું નામ હતું. તેને આ વેળા ફેરવવાનું કારણ એ છે કે, આગલું નામ વિભ્રમકારી હતું : નામ માત્ર પરથી ખરીદનારને વિભ્રમ એવો થાય કે આ તો વર્તમાન યુગના કોઈ દેશી કે પરદેશી રાજદારી બળવાખોરોની વાતો હશે. બીજી બાજુ, નામ ફેરવવાથી મારી કૃતિઓના ચાહક વર્ગને હું નુકસાન તો નથી કરતો ને? - એ પણ વિચારી જોયું છે. નુકસાન થવાનો ભાગ્યે જ સંભવ છે. ચૌદ વર્ષો પર જેની ફક્ત એક જ હજાર પ્રતો કાઢી હતી તે ચોપડીની આ નવી આવૃત્તિ આજે જેમના હાથમાં જનાર છે તે વાચકસમૂહ તો લગભગ નવી પેઢીનો જ હશે.

અમદાવાદ : 7-2-'46

ઝવેરચંદ મેઘાણી

મૂળ લેખકનું નિવેદન

ઘડુણ આવેશોમાંથી ઉદ્ભવેલાં જેઓનાં હિંસાકૃત્યો હું અને વર્ણવવાનો છું, તે લોકોને મેં 'બહારવટિયા' નામ આપેલું છે. એમાં 'ખૂની લૂંટારા' તેમ જ 'નેકીદાર બહારવટિયા' એ બન્ને જાતનો સમાવેશ થાય છે. રોમાનેતી અને મેરિયો પિયાનેતી સાચોસાચ નેકપાક બહારવટિયા હતા, ખૂનીઓ નહોતા. બહારવટિયો એ કહેવાય કે જેણે પોતાના આત્મગૌરવ અને ઇજ્જત પર પડેલા કલંકને દુશ્મનના શોષિત વડે ધોઈ નાખ્યું હોય; બહારવટિયો એ બને છે કે જેને કાયદાની બારીકી ને આંટીઘૂંટી પરથી ઇતબાર ઊઠી ગયો હોય, ને જેને લાંબા અનુભવને પરિણામે એવું સમજાયું હોય કે 'કાયદો તો રંક અને રાય સહુને માટે સરખો' એવો ન્યાયાસનની પુરશી પર કોતરાયેલો મુદ્રાલેખ કંઈ નહિ તો એના પોતાના દેશ પૂરતો તો સત્ય નથી.

આ એની માન્યતા સાચી છે કે ખોટી તે હું નહિ કહું; આ તો એનું એક દષ્ટિબિન્દુ છે. પરિણામે દલીલબાજી અને અદાલતી શબ્દપીજણની ધીરજ ગુમાવીને એ તો આખા મામલાની પતાવટ કાં બંદૂકથી અથવા ખંજરથી કરીને અભેદ પહાડઝડીમાં ચાલ્યો જાય છે. એ નથી ચોરતો, નથી લૂંટતો, કે નથી બાન પકડતો. એનું નામ બહારવટિયો : રોબિન હૂડ અને વિલિયમ ટેલ જેવો નેકપાક બહારવટિયો.

આમાંના કેટલાકને - રોમાનેતી અને પિયાનેતીને - હું સારી પેઠે પિછાનતો અને તેઓના દુર્ગમ ગુપ્તાવાસમાં પહોંચીને મળ્યો હતો. શા માટે મળ્યો હતો? એટલા માટે કે સુધરેલી દુનિયાની સલામત ગોદમાં ઊછરેલા અને ખડિયામાં ખાંપણ રાખીને મદદઈથી જીવવાની તર્કવિહોણા રહી ગયેલા સમાજના બંદીવાનોને આવા નિર્ભય જવાંમદોનો સમાગમ અહોરાત કો અજબ આકર્ષણ - અજબ વશીકરણ કરી રહ્યો હોય છે.

મારા વ્યવસાયે તો મને કાયદાના રક્ષણહારોની વચ્ચે મૂકેલ છે; પરંતુ તેથી કંઈ આ એકલહથ્થા મદો પરની મારી ફિદાગીરી તેમ જ તેઓ વિશેની મારી દિલસોજ સમજ બૂઠી નથી બની ગઈ.

હું દેશદેશની ભાષાઓ જાણું છું, જિંદગીભર હું રજળ્યો છું. ગુના પકડવાના વ્યવસાયને કારણે હું શહેરે શહેર અને દેશોદેશ ભટક્યો છું. આ સુંદર અને રસભરી દુનિયામાં રજળવાની મોહિનીને હું કદી રૂંધી શક્યો નથી. એટલે જ આ મારાં વૃત્તાંતો હું નિજાનુભવમાંથી આપું છું.

એશ્ટન વુલ્ફ

ક્રમ

પ્રયોજકનું નિવેદન	413
મૂળ લેખકનું નિવેદન	415
1. કુમારી કારમન	417
2. મેરિયો શિકારી	432
3. રોમાનેતી	448
4. કામરૂનો પ્યાર	464

કુમારી કારમન

પ્રાણ નિચોવીને જેના ઉપર પ્રીતિનું પ્રત્યેક ટીપું ટપકાવી નાખ્યું હોય, ઇતબાર રાખીને જેના ખોળામાં મીઠું ઓશીકું કર્યું હોય, વિશ્વાસની ઘેરી નીંદમાં જેની સાથેના ભાવિ સંસારનાં કનકમય સ્વપ્ન માણ્યાં હોય, જેની જીવતી પ્રતિમા કરતાં પ્રભુને પણ ઊતરતો ગણ્યો હોય, એ જ જીવનસર્વસ્વને, એ જ સુખસોણલાની મૂર્તિને જ્યારે ભાંગીને ભુક્કો થઈ જતી જોઈએ, કલ્પનાના એ જ કોટકાંગરાના ચૂરેચૂરા થઈ તેની મિટ્ટીમાંથી વિશ્વાસઘાત અને દગલબાજીની દુર્ગંધો ઊઠી શ્વાસોચ્છ્વાસને ગૂંગળાવી નાખતી અનુભવીએ, જ્યારે કોઈ ઓચિંતા રહસ્યછેદનની એક જ પલમાં આપણા પગ નીચેની પ્રશાન્ત ધરતીને ભૂકમ્પના કડાકા સાથે સહસ્રધા ચિરાઈ જતી ભાળીએ, ને એ ધરતીના પેટાળમાં એકલવાયા, નિરાધાર અને નગ્ન શરીરે આપણે ઊભા હોઈએ તેવું લાગે - ત્યારે, તે ઘડીએ કાં તો માનવી વિધાતાના એ વજ્રપ્રહારની નીચે ચમકી, હેબતાઈ, વાંકા વળી, એ ફાટેલી પૃથ્વીના પેટાળમાં સમાઈ જાય છે - ઘણાખરાની તો એ જ ગતિ થાય છે - અથવા તો માનવીના આત્માની અંદરથી વિરાટ જાગી ઊઠે છે, એનું મસ્તક ટટ્ટાર બને છે, એના હાથ ઊંચકાય છે, એ સામો ઘા ઝીકે છે, ને એ એક જ ઘાની અંદર માનવી પોતાના જીવનનો, વિચારનો, વિવેકનો અને જન્મ-સુખનો સરવાળો થતો અનુભવે છે, એ એક જ આઘાતમાં માનવી સો વર્ષનું આયુષ્ય જીવી કાઢે છે - ભલે પછી એ ઘા કેવળ વૈરની વસૂલાતનો હોય.

આવાં જ કો અગ્નિમય રજકણોની ઘડેલી હતી કુમારી કારમન : સાધ્વી-મઠનાં નારંગી ફળોની ફોરમો વાતી ફૂલવાડીઓમાં ઊછરેલી એ મધુર મૂર્તિ, એ વિશ્વાસુ અને ભોળી કુમારિકા હતી. પ્રભુ પર અને પ્રભુપ્રતિમા સમા માનવીઓ પર એ બાલિકાનો વિશ્વાસ પરિપૂર્ણ અને નિરંજન હતો. અને એના અંતઃકરણે પાપનો સૂર સરખોયે કદી સાંભળ્યો નહોતો. મઠની શ્યામવસ્ત્રી અને શાંતિપ્રેમી સાધ્વીઓએ એને શીખવ્યું હતું કે જગત તેમ જ જગતને વિશે રહેલી કિરતારની સરજેલી તમામ કૃતિઓ સંપૂર્ણ છે, એ જ દષ્ટિએ તું એને જોતી રહેજે, બેટા ! મઠની ચાર દીવાલો વચ્ચે, એ ધર્મશીલ અને પ્રભુમય જીવનપ્રવાહની ઉજમાળી નાની દુનિયા વચ્ચે, દુર્જનતાનો ઓછાચોય કુમારી કારમને કદી દીકો નહોતો.

બાપુ મરી ગયા તે વેળા આ કન્યાએ આવું મહેકતું અંતઃકરણ લઈને એક દિવસે દુનિયામાં પ્રવેશ કર્યો, અને પાટનગરમાં પોતાના મોટેરા ભાઈની જોડે સંસારયાત્રા શરૂ કરી દીધી. બાપુના જબ્બર વગવસીલાવાળી ત્યાંની બેન્કમાં મોટા ભાઈ ડિરેક્ટર છે. પિતાની પ્રતિષ્ઠા અને મોહબ્બતોની માતબર લાગવગનો લાભ મોટા ભાઈને સાંપડેલો છે. મરતાં મરતાં પિતાની આખરી ઇચ્છા એ જ હતી કે ભાઈ, બહેનને હવે આશ્રમમાંથી તેડાવી લઈને

તારી રક્ષામાં રાખજે. માતા તો ઘણાં વર્ષોથી મરી ગઈ હતી. બાપુનો દેહ પડ્યા પછી બે ભાઈબહેન ઉપરાંત ત્રીજું કોઈ એ ઘરમાં નથી રહ્યું.

'ભાઈ! ભાઈ!' કરતી કુમારી કારમન જ્યારે રેલગાડીના ડબ્બામાંથી ઊતરી પડીને ભાઈને કંઠે ભુજાઓ વીંટી વળી, ત્યારે ભાઈ ઘણાં વર્ષોના ગાળા પછી દીકેલી બહેનનું એ ખીલતું જોબન દેખીને ચકિત બની ગયો.

'અરે કારમન, તું આવડી મોટી થઈ ગઈ!' એમ કહી એ બહેનને નામશિખ નિહાળવા લાગ્યો. છેલ્લી દીકી હતી : નાની, ત્રાઠેલ મૂગલી જેવી બીકણ અને શરમાળ. આજે આટલાં જ થોડાં વર્ષોમાં - અઢાર જ વર્ષની ઉંમરે - એણે એ કળીની શી ફૂલખિલાવટ દેખી! કાળા ઓઢણામાંથી અને સાદા સાધુ-પોશાકની અંદરથી જાણે કે હાથીદાંતની કંડારેલી હોય તેવી એની ડોકની લાલ લાલ અંચ અને મોટી બે નિર્મલ આંખોની ઝલક એના આસમાની અતલસ-શા કેશ વચ્ચે ઝળહળી ઊઠી. ભાઈના પ્રેમમાં મગરૂરીની ભભક ભળી ગઈ. ભાઈની બાજુએ હસતી, ખેલતી, ગેલતી, વાતો કરતાં ન ધરાતી, કોઈ બોલકી મેના સમી એ બહેને ઘેર પહોંચતાં સુધીમાં તો ભાઈની છાતીને બે તસુ વધુ પહોળી કરી નાખી, અને પિતાના સૂના ઘરનો વહીવટ એણે જોતજોતામાં તો હાથ કરી લીધો.

ઘરના કામકાજથી પરવારીને રોજ સાંજે કારમન પોતાના ભાઈની ઓફિસે જતી અને ત્યાંથી સાંજરે બન્ને જણાં આંકડા ભીડેલા હાથ હાંડોળતાં ઘર તરફ પાછાં વળતાં ત્યારે અનેક જુવાનો એ તરુણીની સામે તાકી રહેતા. ભાઈ હૈયામાં છૂપો ગર્વ અનુભવતો કે કેવી સુંદર બહેનનો હું ભાઈ છું! અનેક વાર એ બહેનને રમૂજ કરીને કહેતો કે, "હવે તો તારે સારુ આપણે વર ગોતવો પડશે હો! કેમ કે હું પણ હવે થોડા વખતમાં પરણવાનો, એટલે પછી તારી રક્ષા કરનારો કોઈક જોઈશે ને!"

એ સાંભળીને કારમનના ગાલ ઉપર ઉઘાની લાલી-શી સ્વાભાવિક શરમના ગલ પડતા. અનેક યુવાનો આ સુંદરીના હાથની માગણીને લોભે લોભાઈને એમને ઘેર જમવાનું ઇજન સ્વીકારતા. દુનિયા એ કન્યાને બસ સુખભરપૂર, દૂધ-શી ઊજળી અને પ્રેમની નદીના શીતળ પર સમી સરલ દેખાતી. તમામ આંખોમાંથી એને પ્રેમની ધીરાઓ જ વરસતી જણાતી.

[2]

ઘેર આવનારાઓની અંદર એક ફાંકડો, કદાવર બાંધાનો રૂપાળો આદમી હતો. એનું નામ મેન્યુઅલ હતું. ચાપલા સરોવરની નજીકમાં એક મહામોલી રૂપા-ખાણ જડી હતી તેના સંબંધમાં કારમનના ભાઈ પર મોટા ભલામણપત્રો લઈને આ યુવાન નગરમાં આવ્યો હતો. ખાણના ઉદ્યોગની ખિલાવટ સારુ એક જંગી રકમનો ઉપાડ બેન્કમાંથી કરવાની તેની નેમ હતી. રૂપા-ખાણના ઉદ્યોગને લગતું એણે તૈયાર કરેલું આખું યોજનાપત્ર એટલું તો ગુલાબી હતું, એટલી અદ્ભુત સંપત્તિની ઉત્પત્તિનો ખ્યાલ આપતું હતું કે લૉરેન્ઝોએ એ કાગળિયાં તપાસી ગયા પછી પોતાની બેન્કને ધીરધારના જોખમમાં નાખવાનો મનસૂબો કરી મૂક્યો હતો. લખલૂટ રૂપું પેદા થવાની મોહિની એ યોજનામાં ભરેલી હતી.

દહાડે-દહાડે આ કુટુંબની સાથે ઘાટા સંબંધમાં આવી રહેલા એ પુરુષની પ્રવાહી મોટી આંખોએ, એના મધુ-ઝરતા હાસ્યે, અને એના કંઠમાંથી ઊઠતા મર્દાઈભર્યા અવાજે ધીરેધીરે કુમારી કારમનનાં નયનોમાં અંજન આંજી નાખ્યું. હૈયું દ્રવીને પાણીપાણી થઈ જાય એવું

હાસ્ય વેરતા એ બે હોઠના ખૂણાઓમાં, કોઈ શાંત વહેતા નદી-પ્રવાહની અંદર છુપાવેલા વમળની જેવી એક ગૂંથ પડી રહેતી, તે ગૂંથ, તે ભમરી, તે વમળ ભોળી કારમનની નિર્દોષ નજરમાં ક્યાંથી આવી શકે?

એક દિવસ આવીને એ આશકે લોરેન્ઝોની કને એની બહેન સાથેના મિલનની મંજૂરી માગી. ભાઈએ બહેનને એના આ આશક તરફના મનોભાવની પૂછપરછ કરી, બહેનના બેવડ ગાલો ઉપર સ્નેહનાં ગુલાબો સમી ચૂમકીઓ ઊપડી આવી; ને પછી ભાઈએ બન્નેને પરસ્પર મળવાની છૂટ આપી, તે દિવસથી મેન્યુઅલ એ ઘરનો નિત્યનો યાત્રાળુ બન્યો. સ્પેઈન દેશની લગ્નરીતિ અનુસાર જોકે વેવિશાળ થયા પહેલાં કોઈ આશક પોતાની માશૂક સાથે એકાન્તે ન જ મળી શકે, છતાં આંહીં તો ભાઈની દિવસભરની ગેરહાજરીમાં ડોન મેન્યુઅલ વારંવાર મુલાકાતો કરતો થઈ ગયો, કેમ કે કારમનના મનની ગતિ આ પુરુષ સાથે જળ-મીન જેવી થઈ ગઈ હતી. પ્રેમાંધ બાળા પોતાના આ ભાવિ પતિ વિના જીવી શકતી નહોતી.

હવે તો ડોન મેન્યુઅલ ટૂંકમાં પોતાનો કુટુંબીજન બનવાનો છે; અને તે ઉપરાંત બીજી બાજુથી બહેને પોતાના પિયુની ખાતર ભાઈના પગ માથાના વાળે લૂછવા માંડ્યા છે : એટલે લોરેન્ઝોએ કબૂલ કર્યું કે ભલે નાણાં ધીરીએ : પણ તે પહેલાં એક વાર એ રૂપા-ખાણ આપણે નજરે જોઈ આવીએ.

ભાઈ, બહેન અને ભવિષ્યનો ભરથાર : ત્રણ જણાં ઘોડે ચડીને ચાલ્યાં. આશક-માશૂક બન્ને અચ્છાં ઘોડેસવાર હતાં અને ભાઈ તો રહ્યો ઓફિસનો કીડો, ખેલાડી તરીકે શરીર કસેલું નહિ : પરિણામે બન્ને ઘોડેસવારો ઘોડલાંને થનગનાવતાં રમાડતાં આગળ નીકળી જતાં ને વગડાની નિર્જન એકાન્તે પ્રેમની ઘેલછા માણતાં હતાં. ઉઘાડા આકાશની નીચે રાત્રિના પડાવ થતા ત્યારે મૂંગા તારલાઓએ અને ચંદ્રઘેલી રાત્રિએ પણ આ બન્નેને કો અપૂર્વ ઘેલછાની મદકટોરીઓ પાયા કરી હતી.

પહાડોની મેખલામાં ખાણ દીઠી. એ કોઈ જૂની ખાણ હતી. ડોન મેન્યુઅલે સમજાવ્યું કે આ પુરાતન ખાણને મેં નવેસર શોધી કાઢી છે.

માટી તપાસી. ઘરતીના થરોમાં ધાતુના સળ જોવામાં આવ્યા. બહેનના ભાઈને ઇતબાર બેઠો કે ચાર-છ મહિનામાં તો અહીંથી રૂપાની રેલગાડીઓ ભરાઈને દોડશે. નગરમાં પહોંચીને લોરેન્ઝોએ બેન્કમાંથી રકમ ધીરવાનો નિરધાર કર્યો.

પણ દસ્તાવેજ કરવા, સહીસિક્કા કરાવવા, અદાલતની વિધિઓ પતાવવી એ બધામાં તો કેટલો વિલંબ થઈ જશે! ને ખાણ પર સંચા મગાવીને મુકાવવા, કારીગરો રાખવા, માટી ખોદાવીને ભઠ્ઠીઓ પર ઓગાળવા માંડ્યું - એ બધામાં પણ કેટલો કાળ વીતશે ! બહેન પોતાના ભાઈને વીનવવા લાગી. બહેનને જલદી-જલદી પરણીને લક્ષ્મીથી છલકતા ઘરની ધણિયાણી થવું હતું. ભાઈએ બહેનની વિનવણીને વશ થઈ પોતાની અંગત જવાબદારી પર નાણાં ધિરાવી નાખ્યાં.

આજે આ સંચાની જરૂર, આજે આટલા કારીગરો વધુ બોલાવવા છે; આજે તો અમુક કામમાં આટલી વિશેષ રકમની જરૂર પડી છે : એ રીતે પિયુજીએ આ પ્રેમઘેલુડી બહેનની મારફત ભોળા ભાઈને ઊંડા ને ઊંડા કૂવામાં ઉતારવા માંડ્યો. બહેનનો ભાઈ મોંમાગી રકમો ધીરતો જ ગયો.

કંઈક મહિના ચાલ્યા ગયા. પણ હજુ ક્યાંય રૂપાનાં દર્શન થતાં નથી. કહે છે કે યંત્રો ચાલુ થયાં છે, રોજના મજૂરોની રોજી ચૂકવાવા લાગી છે, છતાં ક્યાંય કાચી ધૂળનોય પત્તો નથી. શું કરીએ? આજે તો આ યંત્ર ખોટકી ગયું. આજે પેલું ચક્કર તૂટી પડ્યું. આજે ખાડામાં પાણી ભરાઈ ગયું. લાવો વધારે રકમ! લાવો, લાવો! હૈયાફટો ભાઈ ગળાપૂડાં ઊતરી ગયો.

“બહેન!” એક દિવસ લોરેન્ઝોએ આવીને અચકાતાં અચકાતાં પૂછ્યું : “મારા ખાતામાંથી થોડી રકમ મને ઉપાડવા દઈશ? ડૉન મેન્યુઅલને ધીરેલી રકમની ભરખાઈ મારે આજે જ બેન્કને કરવી પડશે.”

“મારી રકમ!” બહેનનો ચહેરો રૂની પૂણી જેવો સફેદ બની ગયો : “મેં તો એ બધું જ ઉપાડીને ક્યારનુંય એમને દઈ દીધું છે - એમને ખાણ પર પેલા સંચાની જરૂર હતી તે દિવસે.”

ભાઈના ચહેરા ઉપર અને આંખોમાં સંદેહની શ્યામ વાદળીઓ વીંટળાઈ ગઈ. થર થર થતે શરીરે એ ચાલ્યો ગયો.

બહેનના અંતરમાં પણ ઓળા છવાઈ રહ્યા. ઓચિંતો એને જાણે કોઈ આંચકો લાગ્યો હોય તેમ એ ઊભી થઈ. શરીર પર લાંબો સાયો અને મોંમાથા પર શ્યામ ઘૂંઘટપટ નાખીને પિયુજીને ઘેર પહોંચી. બારણા પર ટકોરા દીધા. એક ઓરતે આવીને બારણું ઉઘાડ્યું. પોતાના ચહેરાને જેમ બને તેમ અંધારે લપાવીને એણે કહ્યું : “મારે ડૉન મેન્યુઅલને મળવું છે.”

“મારે પણ પીટવાને એને જ મળવું છે, બાઈ!” ઓરતે ઉત્તર વાળ્યો; “હું પણ ઠેઠ દુરાન્ગો શહેરથી ટલ્લા ખાતી ચાલી આવું છું અને મને તો ખબર પડી છે કે મારો પીટવો એ જુગટિયો, જે એક દી રાતે હાથમાં હાથકડી પડવાની બીકે મારા ઘરમાંથી નાસી છૂટ્યો છે, તે તો આજે મોટો શેઠિયો બની બેઠો છે - એંહે! અને પોતાને ડૉન મેન્યુઅલ નામે ઓળખાવે છે. ઓય મારા રોયા, તારાં છાજિયાં લઉં! મોટો શેઠિયો ન જોયો હોય તો! અરે પણ બેન! તું - તું કોણ છે, બાપુ? તેં ભલે તારો ચહેરો છુપાવી રાખ્યો, પણ આંહીં તો એને એકોએક ઓરડામાં તારી તસવીર ટીંગાય છે, બેન! તું કોણ છે?”

“હું સિનોરીટા કારમન - એની ભવિષ્યની અર્ધાંગના.” પોતાની છાતીમાં ખંજર ચાલી રહ્યું હતું છતાં પણ કારમને ગર્વભેર ઘૂંઘટ ઉઠાવીને પીઠ પર નાખી દીધો.

“આ - હા - હા - હા!” વિકરાળ અટ્ટહાસ્ય કરતી એ ઓરત કારમનને કાંડું ઝાલીને અંદર લઈ ગઈ.

“તું એની ભવિષ્યની અર્ધાંગના! ઓ જગજજનની! પણ યાદ કરજે મને, એક વાર જો તું એની અર્ધાંગના બનીશ તો તને શી-શી વીતશે તે હું જાણું છું. દસ વરસ સુધી હુંય એની અર્ધાંગના હતી. આમ જો, બેન! આ સામે સૂતું છે તેની સામે જો! એ દીકરો છે - મારો અને એનો. પણ, ઓ બેન! એ તો રાક્ષસ છે રાક્ષસ. મને એ આંહીં ભાળશે કે તુરત જ ગોળીએ દેશે. આજ બે વરસથી હું એને શોધતી ફરું છું. એનો એક આદમી આંહીં હતો. પણ હું આવી છું ત્યારથી આંહીંથી દોડતો-દોડતો ક્યાંક રવાના થઈ ગયો છે.”

સાંભળી લીધું. કારમને ઘણુંઘણું સાંભળી લીધું. એ ઓરતના હાથમાંથી પોતાનું કાંદું ઝટકીને કારમન નીકળી ગઈ. એના કાનમાં લોહીની ધસાધસના ઘણા પડતા હતા. એની આંખે ધોળાંપીળાં દેખાતાં હતાં. એક વાર તો એ ઠોકર ખાઈને પડી ગઈ. પણ પછાટની કશી જ પીડા પામ્યા વગર એ ઊઠીને દોડી.

[3]

ઘરમાં એ વધારે ન રોકાઈ. ફક્ત કપડાં બદલાવી ઘોડેસવારીનો લેબાસ પહેરી લીધો. ને કમ્મરે પિસ્તોલ કસકસી લીધી. થોડી ખીસાખરચી લઈ લીધી. પછી એ નીકળી પડી. રેલગાડીમાં ચડી. જાણતી હતી કે એ ધુતારો ક્યાં મળશે, પણ એને ઠાર કર્યા પહેલાં એક વાર તો જરૂર હતી એ દગલબાજની ધાતુનો જથ્થો હાથ કરવાની. ભાઈની ઈજાત બચાવવા સારુ બેન્કમાં એ ધાતુ સુપરદ કરવી હતી. એને ખાતરી હતી કે રૂપાનો જથ્થો નક્કી ક્યાંક એણે સંઘર્યો હોવો જોઈએ. આહા! એક રંડીબાજ જુગટિયો - એને મેં મારું કુમારિકાનું હૃદય અર્પણ કર્યું! રેલગાડીની ગતિના થડકારા સાથે તાલ લેતો એ વિચાર-ઘબકારો એના માથામાં ચાલી રહ્યો હતો.

એ સ્ટેશને ઊતરી. ત્યાંથી ખાણ પર પહોંચવાનો પગરસ્તો હતો, પણ ઘોડે ચડીને મુસાફરી કરવા જેટલી ધીરજ એનામાં નહોતી રહી. એક મોટર ભાડે કરીને એ ઊપડી. બીજે દિવસે બપોરે એ સ્થળ આવી પહોંચ્યું, કે જ્યાંથી મોટર આગળ વધી શકતી નથી. મોટરને રોકી, એક ભોમિયો મેળવી, બે ઘોડાં લઈ એણે ખાણ તરફની મજલ ખેડવા માંડી. આ એ જ ભોમિયો હતો, જેણે અગાઉ પણ કેટલીક વાર કારમનને પિયુજની ખાણના પંથે દોરેલી. પરંતુ આજે એ ભોમિયાની ઝીણી આંખોએ આ કુમારિકાની ઉજાગરે સોજી ગયેલી લાલઘૂમ આંખો દીઠી, કોઈને વીંધી રહ્યા રહ્યા હોય તેવા ડોળા દીઠા. એ હેરત પામ્યો. પિયુની પાસે જનારનું મોં આવું શા માટે? એના ચહેરા ઉપરથી નીચે આખા દેહના દીદાર કરતી એની દષ્ટિ કુમારિકાની કમ્મરે બાંધેલા હથિયાર પર ઠેરી ગઈ. એક પલમાં જ એ પામી ગયો. ઘેર ગયો. સજ્જ થઈને આવ્યો ત્યારે એની છાતીએ પણ કારતૂસનો પટ્ટો હતો અને હાથમાં બંદૂક હતી.

રૂઝયો રડી તે વેળાએ બન્ને ખાણ ઉપર પહોંચ્યાં. તમામ સૂનકાર હતું. એક પણ યંત્ર નહોતું, ન કોઈ મજૂર હતો. તમામ ક્યાંક ચાલ્યું ગયેલું.

ભોમિયાએ પૂછ્યું : “તમારે તો બાઈ, ડૉન મેન્યુઅલ જ્યાં ખોદાવે છે તે ખાણ પર જવું છે ને? તો એ ખાણ આ નહિ હો! આ તો એક ખાડો છે. અસલમાં આ ખાણ હતી પણ હવે આમાં કટકીય રૂપું જડે તેમ નથી.”

“પણ મેં આંહીં માટીના થરોમાં રૂપાનાં વળાં દીઠેલાં ને?” કારમને ચોંકીને પૂછ્યું.

ભોમિયો પેટફાટ હસી પડ્યો : “હં અં! - બંદૂકે કરીને માટીમાં ધરબી દીધેલું રૂપું! અરે બાઈસાહેબ, એ રીતે તો તમારા ખાવંદે આ ખાણને દસ વાર વેચી છે, બાકી એની સાચી ખાણ તો આંહીંથી દસ ગાઉ દૂર રહી.”

“ભાઈ જુઆન! તું જાણે છે, એ જગ્યા ક્યાં છે તે?”

“હોવે.” ભોમિયાએ દાંત ભીંસ્યા. “પણ તમે રાતની રાત આંહીં આરામ લ્યો. આપણે સવારે ઊપડીએ.”

“ના, ના, મારે આરામ નથી લેવો. મને થાક નથી લાગ્યો. આપણે તે રસ્તે અંધારે પંથ કરી શકશું?”

જવાબમાં જુઆને ઘોડાના પગડામાં પગ પરોવી છલંગ મારી, ઘોડે ચલાવ્યો. એણે હોઠ પીસ્યા. એનેયે કંઈક હિસાબ ચોખ્ખો કરવો હતો.

જ્યારે તેઓ એક નાની ડુંગરગાળીમાં પહોંચ્યાં ત્યારે ભળકડાની વેળા થઈ ગઈ હતી. ગાળીને બીજે છેડે, દૂર દૂર ગોળકૂડાળે કોઈક મોટા પડાવનાં તાપણાં ઝબૂકતાં હતાં. અત્યાર સુધી જીન ઉપર ટકી રહેલી કારમનને આંખે અંધારાં આવ્યાં. એક ઠંડા પાણીની પ્યાલીએ અને લગાર સુરાએ એને પાછી ખબરદાર કરી દીધી. ઘોડાં ઝાડના થડ સાથે બાંધી દીધાં. જુઆને બંદૂકને કોથળીમાંથી બહાર કાઢીને એના ચક્કરમાં કારતૂસો ઠાંસી લીધા. કારમનને ચુપકીદીથી ઠેરવવાનું કહી પોતે અંધારામાં આગળ વધ્યો. થોડી વારે પાછો આવ્યો.

“કશો જ અવાજ કરશો નહિ.” એટલું કહી એ કારમનને એક એવી જગ્યાએ લઈ ગયો, કે જ્યાંથી આખો પડાવ નજરે પડતો હતો. લપાઈને તેઓ વાટ જોઈ રહ્યાં.

પહો ફાટતી હતી. પડાવ ઉઘમે લાગવા સળવળતો હતો. કારમને એ ઊંડા ઊંડા ચાલ્યા જતા ભોંયરાના મોં પાસે જબ્બર વસવાટ દીઠો. મજૂરો દિવસનું ભોજન રાંધી રહ્યા હતા.

એ સમજી ગઈ : આ જ એ સાચી ખાણ - કે જેનું રૂપું અત્યાર સુધીમાં બેન્કની અંદર જમા થવું જોઈતું હતું. આ રૂપા-ખાણની રૂપાપાટો વડે મારું અને મારા ભાઈનું સત્યાનાશ અટકાવી શકાયું હોત. તેને બદલે હું આ શું જોઉં છું! આ રાક્ષસ અમને નિચોવી, છેતરી, લૂંટી, અમારી ઇજજતનો વધ કરીને જ અટક્યો નથી. એની દુષ્ટતાની શગ તો એ ચડી છે, દાઝ્યા પર ડામ તો એણે એ દીધો છે, કે મીઠા મીઠા પ્રેમબોલો બોલીને મને એ હજુય એના પ્યારના ફાંસલામાં ફસાવી રહ્યો છે - ક્યાં છે એ કાળશત્રુ!

જેમ જેમ અજવાળું ઊઘડતું ગયું, લોકોના આકારો દષ્ટિએ પડ્યા, તેમ તેમ એની આંખો ફાટતી ગઈ. જાણો-અજાણો એનો હાથ કમ્મર પરની પિસ્તોલના બંધ ઢીલા કરી રહ્યો હતો.

“જો જો હોં બાઈસાહેબ!” જુઆને એને ચેતાવી; “રખે ભૂલ કરી બેસતાં. આંહીં ને આંહીં આપણને ભંડારી દેશે. માટે જો આપણે ગોળી છોડવી હોય તો ઘોડાં હાથવેંતમાં રાખવાં જોઈએ. ઉપરાંત, આપણો પીછો લેવા જેવું કંઈ વાહન-ઘોડું એની કને તો નથી ને, તે પણ આપણે તપાસી લેવું જોઈએ. બાઈસાહેબ, તમે થોડોક વિસામો લઈ લ્યો. હું ચોકી રાખીને બેસીશ.”

ઉગ્ર રોષ અને ઉશ્કેરાટના નશાને અંતે કારમનની નસો તૂટતી હતી. એનું શરીર વિસામો માગતું હતું. ઝાડની ઓથે જીનની ધાબળીઓનું પાથરણું કરીને એ ભરનીંદરમાં પડી. પછી જ્યારે કોઈના હાથે ઢંઢોળાઈને એ જાગી ઊઠી, ત્યારે એને લાગ્યું કે જાણે પોતે ફક્ત એક જ પળ ઝોલું લઈ ગઈ હતી. કાંડાની ઘડિયાળ પર જોયું તો બપોરની વેળા થઈ ગઈ હતી. એને આટલા કલાકની નિદ્રા પછી જાગ્રત કરનાર જુઆન જ હતો.

“બાઈસાહેબ!” જુઆન બોલ્યો : “મેં ખાવાનું રાંધ્યું છે. હવે તમે તાબડતોબ જમી લ્યો. પડાવમાં કંઈક ભારી વાત બની રહી છે. ગધાડાં ઉપર કશુંક લાદે છે.”

કુમારિકા ઝબકારો કરતી ખડી થઈ ગઈ. ઠંડા જળથી મોં ધોયું. નાસ્તો ઝટ ઝટ

ગળા નીચે ઉતાર્યો. પછી પોતાના સાથીની સાથે, ભાખોડિયાંભર ચાલીને એ ઊંચી ટેકરીની આડશ પાછળ ચડી. ત્યાંથી ખાણ દેખાતી હતી. માટી પીસવાના, ધાતુ ઓગાળવાના વગેરે અનેક બુલંદ સંચાઓ - પોતાનાં અને ભાઈનાં જ નાણાં વડે ખરીદેલી આખી વંત્રમાળા - તમામ આંહીં છુપાવી રાખેલાં : અને સો-બસો ગધેડાં ઉપર વજનદાર છાલકાં લદાઈ રહેલાં છે.

એકાએક એ ચમકી ઊઠી. જીવનનો સાથી ઠરાવીને જેને ખોળે પોતે માથું મૂક્યું હતું તેને એણે નજરોનજર ત્યાં હુકમો દેતો જોયો. એ એક જ ક્ષણમાં એનો કૌમારપ્રેમ પલટીને સળગતો ધિક્કાર બની બેઠો. ને એ ધિક્કારના અગ્નિકુંડમાંથી એક ચંડિકા પ્રગટ થઈ. પણ ના, આમ છેટેથી હું એને પડકાર્યા વગર નહીં મારું : પહેલાં પ્રથમ તો એ વિશ્વાસઘાતીને શિક્ષત આપી, એની પાસેથી રૂપું સેરવી લેવું છે, અને પછી સામી છાતીએ ખડા રહીને એની જિંદગી લેવી છે.

ભોમિયાને ઇશારત કરીને એ ભાખોડિયાંભર પાછી વળી ગઈ. સમજાવ્યું : “ભાઈ, આપણે ગધેડાંનો પીછો લઈએ. તું મને મદદ કરીશ તો હું તને બદલો આપીશ.”

“હું બરાબર મદદ કરીશ તમને, બાઈસાહેબ! મારે પણ એક દાગ ધોઈ નાખવાનો છે.”

એને ધોવાનો દાગ શો હશે! કારમન એ વાત પૂછવા ન થોભી. એણે ગધેડાંની કતાર ઊપડતી દીઠી. સાથે પાંચ જ ચોકિયાત હતા. પછવાડે દૂર દૂર ઘોડાં ચલાવતાં એ બન્ને પણ ગધેડાંની હારને મુકામે જવા ચાલ્યાં આવે છે. આખરે ગધેડાં એક ઊંડી ખીણમાં ઊતરે છે. કારમન અને ભોમિયો ઘોડાં બાંધી દઈને લપાતાં લપાતાં એક ઊંચી આડશે ચડે છે. ત્યાંથી અનેક ભોંયરાંવાળી ગાળી નજરે પડે છે. ગધેડાં પરનાં છાલકાં ત્યાં ઠલવાય છે. ઠલવાતા માલનો ઠણકાર થાય છે. રૂપાની પાટો આંહીં ભરાય છે!

અને કદાચ રેલની માલગાડી ભરવા જેટલો માલ જમા થઈ જશે એટલે પિયુજી એને ઉઠાવી જશે શહેરમાં! આ તો લાગે છે હુંગામી સંગ્રહસ્થાન.

ફિકર નહિ. તાબડતોબ હું ભાઈની પાસે પહોંચું, અને ‘પિયુજી મારા’ને પેલી ઓરતની મારી સાથેની વાતની ખબર પડે તે પહેલાં જ હું આ સાચી ખાણ ઉપર અને પાટોના પર જપ્તી બેસડાવું.

કમનસીબીની કથા, કે કારમનને સત્તાવાળાઓ પાસે જઈ આ બાતમી દેવાનું ન સૂઝ્યું. નહિ તો આખું ભાવિ પલટાઈ ગયું હોત. પણ પોતાના પ્યારના વિશ્વાસઘાતી ઉપર એના હૈયાનો હુતાશન એવો ઉગ્ર ભડકે સળગી ઊઠ્યો હતો, પોતાની નિર્દોષતાને રોળનાર સામે એના હૃદય - રાફડાનો ભુજંગ એવા તો કાળથી ફેણ પછાડી રહ્યો હતો કે કુમારિકા કારમને બીજું કશું જ ન સૂઝ્યું. એને તો ખુદ પોતાના જ હાથ ઠારવા હતા. જે ઘડીએ એણે પોતાની સામે પેલી ફસાયેલી ઓરતને દીઠી હતી, તે ઘડીથી જ કારમનના કલેવરમાં એક નવીન ભૂતાવળે વાસ લીધો હતો; જાણે કોઈ શતધારે વહેતો જળપ્રવાહ એકાએક હિમ પડતાં થીજીને કોઈ પાષાણી પ્રતિમા બની ગયેલો છે, ને એ પ્રતિમાના હોઠ પર ધિક્કાર અને વેદનાનું બનેલું કરડું હાસ્ય કોતરાઈ ગયું છે. ઓસરી ગઈ, એના અંતરમાં દરરોજ જાગતી ઈશ્વરપ્રાર્થના ઓસરી ગઈ, આશ્રમની મીઠાબોલી સાધ્વીઓએ ભણાવેલાં સૂત્રો પરથી એની આસ્થા પણ ઊડી ગઈ. કોઈ ભુલાઈભૂંસાઈ ગયેલા પ્રાચીન પૂર્વજનો હિસામય પ્રાણ કે

અતલ ઊંડી આરામગાહમાં પડેલી એકાદ હાડકાની કટકીની અંદરથી જાગ્રત થઈને આ કોમલાંગીના કલેજામાં ઘર કરી બેઠો.

આવી વિફરેલી કારમન કાયદાના અટપટા પંથ પર ચાલવાની ધીરજ હારી બેઠી. નહિ તો એને ખબર પડી જાત કે પિયુજીના માથા પર તો ફરાગૃહના અને મોતના ઓળા ક્યારના ભમી રહેલા હતા. પેરિસની બે કુમારિકાઓની સાથે છાનાં લગ્ન કરી, એ બન્નેની લક્ષ્મી નિયોવી લીધા પછી એની હત્યા કરીને નાસી જનારો શામ્સ પોતે જ આ ડોન મેન્યુઅલ પોલીસ - જાસૂસો એનો કબજો લેવા સારુ ચાલ્યા જ આવતા હતા. પણ એમને જરીક જ મોડું થયું. કુમારી કારમન એમની આગળ નીકળી ગઈ હતી. એણે હિસાબ પતાવી નાખ્યો હતો.

પોતાના ભાઈને બદનામીના જીવતા મોતથી તો ઉગારી શકાશે, એવી આશાએ તલથી રહેલી કારમન દોટમદોટ ઘેરે આવી. ત્યાં તો ઉંબરમાં જ કાળાંધબ મોં લઈને ઘરના નોકરો ઊભા હતા, શું થયું હતું? ભાઈએ આપઘાત કરી નાખ્યો હતો.

[4]

ભાઈના શબની સામે કારમન ઊભી થઈ રહી. જાણે કોઈ મંત્ર છંટાવાથી એનો આખો દેહ પાષાણની પૂતળી બની ગયો.

એ થીજી ગયેલા હાથે કારમને ભાઈના મુડદાની પાસે એક કાગળ પડ્યો હતો તે ઉપાડ્યો. 'બહેન કારમન'ના સરનામાનો જ કાગળ હતો. ફોડ્યો, વાંચ્યો, ભાઈએ આત્મહત્યા શા સારુ કરી તેનું સાચું કારણ સમજાયું. બેન્કનાં નાણાંના ગેરઉપયોગની નામોશીથી ભાઈ નહોતો અકળાયો, એની ધીરજ નિતારી લેનારો તો બહેનનો કાગળ હતો. 'પિયુજી'નો પીછો લેવા જતી વેળાએ કારમન જે ઉતાવળી ચિઠ્ઠી લખતી ગઈ હતી તેણે ભાઈના અંતઃકરણ પર એવું ઠસાવ્યું હતું કે બહેન તો લગ્નની વિધિ પતી ગયાની પણ વાટ જોયા વગર એ ધૂર્ત ધણીની સાથે સંસારના લહાવા શરૂ કરી દેવા રવાના થઈ ગઈ! એ બદનામીએ અને બહેનનું સત્યાનાશ વળવાની બીકે લોરેન્ઝોને આત્મહત્યાના પંથ પર મોકલ્યો હતો.

ધીરે ધીરે - યંત્રની માફક ધીરે ધીરે - બહેને ભાઈનો કાગળ વાંચ્યો, બીજી વાર ઉખેળીને વાંચ્યો, છતાંયે એની આંખોમાં આંસુ નથી આવતાં. 'વહાલી બહેન, મને ક્ષમા કરજે!' એ વાક્યે પણ એની પાંપણોને ન પલાળી. એની આંખો મટકાં મારતી પણ થંભી ગઈ. લાગણીનો ધગધગાટ અંદર ઊતરી ગયો. ઉપરનું કલેવર ટાકું - ટાકુંબોળ બનતું ગયું. લોહી વિનાની હોય તેવી ઠડીગાર દસ આંગળીઓ એના મોંને જકડી પડી. એનું મોં સંકોડાયું. બે હોઠ વચ્ચે એક સાંકડું તીનું રચાયું. તેમાંથી સિસોટીના સૂર નીકળ્યા - નાનપણમાં જે નાદાન અર્થહીન સૂર પોતે મોંમાંથી વગાડતી હતી તે જ એ સૂર : અને માથાની અંદર જાણે કે કોઈ મહા જળપ્રલયનાં પાણી એની યોગમ વીંટળાઈ વળી એને ડુબાડતાં હોય તેવો ભાસ થવા લાગ્યો. પછી એ ઊભી થઈ, અને મોં વકાસીને બાઘોલા જેવા ઊભેલા ચાકરોને શબ્દ પણ કહ્યા વિના, પોતાના સાથીને હાથને ઇશારે બોલાવી લઈ, એ ઘરની બહાર ચાલી નીકળી. એને માટે હવે એક જ પંથ રહ્યો - પિયુજીના ઘરનો પંથ. જુઆનને લઈને એ ચાલી.

ટકોરીની ચાંપ દાબતાં ઘરનું દ્વાર ઊઘડ્યું. ઉઘાડવા આવનાર વૃદ્ધ ચાકરને એક

બાજુ ધકેલીને, અંદર ખબર કહાવવાની વાટ જોયા વિના સાથીની સાથે એ ઘરમાં ચાલી આવી. અંદરના એક શયનખંડમાંથી તીણી ચીસો અને કોપાયમાન અવાજો સંભળાયા. કારમન ત્યાં જઈ ઊભી રહી. જુએ છે તો કોઈ લાંબા લાંબા પંથની ઘોડેસવારી પરથી હજુ હમણાં જ આવી પહોંચેલો ડોન મેન્યુઅલ પગમાં બૂટ અને બૂટ પરની એડી પણ ઉતાર્યા વિનાનો રજેભર્યો ઊભો છે : હાથમાં એક કોરડો છે : સામે ઘરની પર પટકાવેલી એક ઓરત પડી છે : ઓરતના ચહેરા ઉપર અને હાથ ઉપર લાલ લોહીના ટશિયા આવેલા છે. એ જ પેલી ઓરત.

“જુઆન, તું બહાર ઊભો રહેજે!” એવો હુકમ દઈને પોતાના સાથીને દૂર રાખતી કારમન નજીક આવી. પિયુજીએ અચાનક પોતાની માશૂકને જોતાં જ તેના તરફ વળી, હોઠ પર એક કુટિલ હાસ્ય નચાવતાં નચાવતાં, અરધા ઝંખવાણા પડી જઈને કહ્યું : “ઓહો ! તું આવી પહોંચી ને ક્વેરીડા ! બહુ સારું થયું. નહિતર મારે તને તેડવા આવવું પડત, હમણાં જ આવતો હતો. જો પ્યાર ! આ ઓરત મને કહે છે કે એણે તારી પાસે પોતાને મારી પરણેતર તરીકેની ઓળખાણ દીધી છે. નરાતાળ જૂઠાણું !”

“મને પણ એ જુઠાણું જ લાગેલું હતું, વહાલા !” કારમન સુંવાળા મધુઝરતા અવાજે બોલી : “કારણ, હું તો જાણું જ છું કે ઠગાઈ રમવાનું તો તમારું ગજું જ નથી. ખરું કે નહિ ?”

તાજુબ બનીને મેન્યુઅલ એ કુમારિકાની સામે તાકી રહ્યો. ચાબુકને એણે પડતો મેલ્યો. એના દેહમાં જાણે નવું દિવેલ પુરાયું. એણે તો ધારણા રાખેલી કે ધિક્કાર અને શાપોની અંગાર-ઝડી વરસવાની, તેને બદલે, ઓહો ! આવા વિશ્વાસના શબ્દો : ત્યારે તો એ ભોળુડી છોકરી હજુય મને ચાહી રહી છે. ત્યારે તો ફિક્કર નહિ. ફૂલ સમું મોં મલકાવીને એણે પોતાની મૂછોને જરીક વળ ચડાવ્યો. કહ્યું : “સાચેસાચ પ્રિય ! હું તને કદાપિ ન છેતરું. તારી સાથે વિશ્વાસઘાત રમતાં પહેલાં તો ઈશ્વર આ પ્રાણ-દોરી ખેંચી લે એ જ માગું છું હું તો. પરંતુ તેં આજે ઘોડેસવારીનો પોશાક કાં પહેર્યો, કારમન ? અને તું કેમ આજે આટલી બધી ઝાંખી છે ? તારા મોં પર નૂરનો છાંટો કાં ન મળે ?”

“ના, ના, એ તો હું આજે જરા થાકેલી છું. હું તમને શોધવા ખાણ પર ગયેલી. ત્યાં પણ મને એ જ જોઈને આનંદ ઊપજ્યો કે તમે જે બધું કહેતા હતા તે જરીકે જૂઠું નહોતું. ગજબ સરસ છે હો એ રૂપા-ખાણ - કલા ‘વેબ્રાન્તદા’વાળી ખાણ.”

મેન્યુઅલ પામી ગયો. નવી ખાણ જોઈ આવી આ તો ! એનો દેહ ટટ્ટાર બન્યો. એનો પંજો આપોઆપ કમરબંધ પર ગયો. એની આંખો ચમકવા લાગી. પછી એ હસી પડ્યો : “હા - હા - હા - હા ! એ તો એવું બન્યું કે પેલી તમને દેખાડેલી તે ખાણ તો ખોટી નીકળી પડી, અને પછી આ કલા ‘વેબ્રાન્તદા’ની ખાણ અમે શોધી કાઢી. મારે તો તને એક ઓચિંતાની વધામણી આપવી હતી માટે મેં છૂપું રાખેલું. હવે તો મને આશા છે કે ટૂંક વખતમાં જ અમે ધાતુ ગાળવા માંડશું.”

“ઓહો, ટૂંક વખતમાં જ !” કારમને અચંબો પ્રગટ કર્યો : “ઓહ ! પણ જુઓને વહાલા, તમે તો ક્યારનુંયે ઘણુંઘણું રૂપું સંઘરાવેલું છે, ખરું ને ? ને હું આજે જ એનો કબજો લેવા માણસો મોકલું છું. બેશક, તમે તો એ વાતને પણ ઓચિંતી વધામણી માટે જ છુપાવી રાખી હશે, કેમ કે બેન્કનાં જે નાણાં આપણે ઉપાડ્યાં છે તે ભરી દેવામાં અમને સહાય

કરવાની તમારી આતુરતા તો હું સમજું જ છું ને! ખરું કહું છું ને, પ્રિય!"

"રાંડ બિલ્લી!" કહેતો મેન્યુઅલ સાપની માફક ફૂંકાડી ઊઠ્યો : "એ...મ! તે તારા પર જાસૂસી કરી છે એ...મ? વારુ! હવે આ ખબર તું તારા ભાઈની પાસે તો નહિ જ પહોંચાડી શકે, સમજી?"

એટલું કહીને એણે કારમન તરફ કદમ ભર્યા. એનો પંજો કમર પરના હથિયારની મૂઠ પર જ હતો.

વીજળીનો સબકારો થાય તેટલી ઝડપથી કારમને પોતાની પિસ્તોલને ખેંચી અને 'પિયુજી'ની સામે નિશાન લઈ લીધું. બોલી : "નહિ જ" - ને એટલું કહેતાં તો એકાએક એની ખામોશી ભુકકો થઈ ગઈ. એની નસોમાં ધગધગતી આગ ધસવા લાગી, અને એના હૈયામાં ઊપડેલા ધબકારાએ એનો શ્વાસ જાણે રૂંધી દીધો. "નહિ જ, મારા ગરીબ બિચારા ભાઈની પાસે તો હવે હું આ ખબર નહિ જ પહોંચાડી શકું, કેમ કે એ તો ક્યારનો બીજી દુનિયાને પંથે નીકળી પડ્યો છે! ને તું પણ એને નહિ પહોંચાડી શકે, કેમ કે તારા હોઠ ઉપર પણ નરક-જ્વાળાની રાખ છંટાઈ જશે! ઓહ! ઓહ! એક જ વારને બદલે એક હજાર વાર હું તારો જાન હમણાં જ લઈ શકી હોત!"

એ શબ્દો અને એ રૌદ્ર મૂર્તિ મેન્યુઅલને શરીર સ્વેદ વળી ગયો. એનું હૈયું ભાંગી ગયું. હથિયારની મૂઠ પરથી એનો પંજો ઊંચો થયો, એણે ચીસો પાડી પોતાના નોકરોને : "ઓ હોલ, ગોમેજ, દોડજો, દોડજો!"

"આવ્યો, જનાબ!" કહેતો એક આદમી હાથમાં પિસ્તોલ લેતો ધસી આવ્યો. તત્કાળ કારમનના સાથી જુઆને રાઈફલ તોળી. ઘોડો ચાંપતાં જ એ ગોમેજ નામનો નોકર પડ્યો. થોડી વાર તરફડ્યો, પછી એનું શબ શાંતિમાં સૂતું.

મેન્યુઅલે એ તાકી રહેલી પિસ્તોલની સામે એક આખરી હિંમત કરી. હથિયાર ખેંચવા ગયો તે જ પળે કારમનની પિસ્તોલની પહેલી ગોળીએ એનો જમણો હાથ ચૂંથી નાખ્યો. પછી તો જખમી પિયુજીએ પ્રિયતમાની આંખોમાં પોતાનું તકદીર વાંચી કાઢ્યું. એ દીવાનો બન્યો. વેદનાની ચીસો પાડતો એ કારમનની પાસે પહોંચવા મથતો હતો. ફરી વાર એક હડુડાટ ગાજ્યો, ઘરની દીવાલોએ એને દસ ગણો વધારે ગુંજાવ્યો, અને પિયુજીની એક જાંઘ વીંધાઈ ગઈ. એ પૃથ્વી પર પટકાઈ પડ્યો. પછી એ નરાધંમના કલેવર પર ઊભીને એના તરફડતા દેહ ઉપર ધડ, ધડ, ધડ એક પછી એક ગોળી ચોંટાડી - એની કારતૂસોની દાબડી ખલ્લાસ થઈ ગઈ ત્યાં સુધી.

અત્યાર સુધી શાંતિથી આ ઘટના જોઈ રહેલો જુઆન આગળ આવ્યો, એ ચૂંથા થયેલા શબ સામે થોડી વાર જોઈ રહ્યો, પછી એણે કહ્યું, "વાહવાહ! હિસાબ પતી ગયો."

એટલું કહીને એ કારમન તરફ વળ્યો. કાર્યની સમાપ્તિ થયા પછી એ કુમારિકા દિગ્મૂઠ બનેલી ઊભી હતી. પિસ્તોલ હજુ ધુમાડો કાઢી રહી હતી. જુઆને માથા પરથી ટોપી ઉઠાવીને એ બાળા સામે મસ્તક નમાવ્યું, "ઓ સિનોરીટા! મહાપુણ્યનું કાર્ય કર્યું; એ કુત્તાને ઉચિત મોત મળ્યું. કંઈક વર્ષો પહેલાં એણે મારી બહેનને ઉઠાવી જઈને એની હત્યા કરી હતી. ખરેખર આજ એ બહેન જ્યાં હશે ત્યાંથી તને દુવા દેતી હશે - હું દઈ રહ્યો છું તે રીતે. પણ હવે ચાલો, આપણે ભાગી છૂટીએ. મારી જિંદગી તો હવે તારાં ચરણોમાં જ સમજજે."

એટલું કહી, કારમનનું કાંડું ઝાલી એ કારમનને બહાર ખેંચી ગયો. બહાર પેલો વૃદ્ધ

દારપાળ બેઠોબેઠો મોં મલકાવતો હતો. શેરી સૂનકાર હતી. કોઈએ ગોળીબાર સાંભળ્યા જણાતા નહોતા.

ઘેર પહોંચીને કારમને ભાઈના શબની સામે એકાંતે થોડી ઘડીઓ ગાળી. એની નસો ઉપર અત્યાર સુધી કસકસાવીને કાબૂ રાખી રહેલી એ ઢિન્નાની લાગણી હવે વૈર ભરપાઈ થઈ ગયાથી ઢીલી પડી ગઈ, એનું હૃદય પાછું પોચું પડીને વહાલા વીરના શોકે ચિરાવા લાગ્યું. કેટલીયે વાર સુધી એ ભાઈના શરીર પર માથું ઢાળીને ધુસકે-ધુસકે રડી. પણ પછવાડે મોતની પડઘીઓ ગાજી રહી છે. હજુ તો પોતાની બદનામી થતી અટકાવવી બાકી છે. આંસુ સારવા બેસતાં કર્તવ્ય હારી બેસાશે.

ખળભળેલી ઊર્મિઓને કેમ જાણે ગાંસડીમાં બાંધતી હોય તે રીતે બહેન ખડી થઈ ગઈ. આંખો લૂછી નાખી. ભાઈની દફનક્રિયાની સૂચના દીધી. બીજી બધી ભરભળામણ કરી. ઘરમાં રોકડ પૈસા પડ્યા હતા તે લીધા અને જુઆનની સાથે એ સાંટીઆગોની ડુંગરગાળીમાં ઊતરી પડી.

[5]

“ભાઈ જુઆન!” એણે સાથીને કહ્યું : “પહાડમાંથી પચાસ જણને ભેગા કરી લઈએ. રૂપા-ખાણ ઉપર આપણે હલ્લો લઈ જવો છે. આપણને સાથ આપનારને એ રૂપામાંથી ભાગ દેશું.”

પહાડી જવાંમદો જોતજોતામાં તો આ સુંદરીના નેજા નીચે ખડા થઈ ગયા.

“જુઓ ભાઈઓ!” તમામને એણે કહી દીધું : “જો, આમાંથી રાજ આપણો પીછો લેશે, તો આપણે ક્યાં જવું છે, જાણો છો? મેક્સિકોના રાજાની સામે દંગો ઉઠાવનાર બળવાખોર વીર જનરલ ઝીમેનેઝને આશરે. એની ફોજમાં આપણે ભળી જશું. માટે સહુએ ખડિયામાં ખાંપણ લઈને નીકળવાનું છે, સમજ્યા?”

“ખુશીની સાથે.” એમ કબૂલ કરીને સૌ પહાડી લડવૈયા આ જવાંમદ સુંદરીના ઘોડાની પાછળ ચાલી નીકળ્યા. એ દગલબાજની રૂપા-ખાણ ઉપર અચાનક તૂટી પડ્યા. ખાણની નાકાબંધી કરીને કબજો લીધો. ખાણિયાઓને કહ્યું કે “મારી માલિકી નીચે તમારે સૌને કામ કરવું હોય તો તમને ચાલુ રોજી ચૂકવવામાં આવશે.”

ઘણાખરાએ તો આ નવા માલિકને રાજખુશીથી સ્વીકારી લીધી. કારમને પોતાના કોલ પ્રમાણે સૌથી પ્રથમ તો પોતાના સાથીઓની વચ્ચે થોડુંક રૂપું વહેંચી આપ્યું અને પછી બાકીની પાટોનો જથ્થો રેલવે સ્ટેશન પર ઊપડાવી જઈ બેન્ક ઉપર રવાના કરાવ્યો.

બેન્ક ઉપર એણે કાગળ લખ્યો તેમાં સમજ પાડી કે આ રૂપું ભરીને હું મારા ભાઈએ વિશ્વાસઘાતીને ધિરાવેલાં નાણાં ચૂકવી આપું છું. ભાઈની કારકિર્દી પરનું એ કાળું કલંક આ રીતે ઊખેડી નાખવા સારુ જ મેં આ દારુણ પંથ સ્વીકાર્યો છે.

પહેલો જથ્થો જ એ આખી રકમની ભરપાઈ માટે પૂરતો થઈ પડ્યો. ત્યાં તો રાજને આ જાણ થઈ. પોલીસને દફતરે તો કારમન બહારવટિયણ જાહેર થઈ ચૂકી. મરનાર વિશ્વાસઘાતીના મસ્તક પર ભલે અનેક ભયાનક તહોમતો તોળાઈ રહ્યાં હતાં, તે છતાં કાયદો હાથમાં લેવાની સત્તા કોઈ પ્રજાજનને નથી. કાયદાની દૃષ્ટિમાં કારમન ખૂનની તહોમતદાર હતી. એને પકડવાના આદેશો છૂટ્યા. એને ઝાલનાર માટે મોટું ઇનામ જાહેર થયું.

રૂપા-ખાણને જન્મ કરવા જ્યારે પહેલી ફોજ પોતાના દારૂગોળા લઈને આની પાછળથી ત્યારે એણે દીઠું કે આ કાંઈ આકડે મધ નથી. કારમન બહારવટિયાના કટકની ધુવાધા બંદૂકોએ ગોળીઓની ઠારમઠોર બોલાવી. પહેલી ગિસ્ત હાર ખાઈને પાછી વળી.

બીજી વાર એકસો સોલ્જરોની પલટન ચડી. જુએ તો કારમને ખાણ ઉપર કિલ્લેબંધી કરી કાઢી ઊંચાણ ઉપર ચોયફરતા નાનાનાના કોઠા ખડા કરીને એની ઓથે બહારવટિયાનું સૈન્ય લપાઈ ગયું હતું. મેક્સિકો રાજની ફોજ અને એના દારૂગોળા લાઈલાજ થઈ ગયા. બહારવટિયાની બંદૂકોએ કંઈકને ફૂંકી માર્યા. કેટલાય કલાકોની ટપાટપી પછી ફોજ હંકીને પાછી વળી.

પણ કારમનને પોતાના ખરા બળની ખબર હતી. ઝાઝો વખત મિલિટરીની ઝીંક ઝીલી શકાય તેવું નહોતું. એણે ખાણની કિલ્લેબંધી તજી દઈને નજીકના ડુંગરામાં નિવાસ લીધો.

સરકારે કલા 'વેબ્રાન્તદા'ની રૂપા-ખાણ જપ્તીમાં લઈ લીધી. ખાણિયાઓને ત્રીજા માલિકોના હાથ તળે મુકાવું પડ્યું. પરંતુ એમ કારમન કેમ પોતાની માલિકી સોંપી દઈ શકે? વહાલા ભાઈનું શોષિત ત્યાં સીંચાયું હતું. બહારવટિયાણે મનથી નિરધાર કર્યો કે રાજ ભલેને મારી વતી વહીવટ કરતું. બાકી ભોગવતો તો મારો જ છે, તે મારો જ રહેવાનો. રૂપાની પાટ રાજને ઘેરે નહિ જઈ શકે.

એક મહિનો વીતી ગયો છે. રૂપાના લાટાનો ગંજાવર જથ્થો તૈયાર થઈ ગયો છે. રાજના વહીવટદારોએ ખચ્ચર-ગધેડાંની પીઠ ઉપર લાટા લદાવ્યા છે અને બસો-ત્રણસો ખચ્ચર - ગધેડાંનું એ લંગર, કસકસ થતી પીઠને લીધે ધીરાં ડગલાં માંડતું, મજબૂત ચોકીપહેરા નીચે રેલગાડીના મથક તરફ ચાલી નીકળ્યું છે. સત્તાવાળાઓ બેઘડક છે, કેમ કે એક મહિનાથી બહારવટિયાનો જરી સળવળાટ પણ સાંભળ્યો નથી. સૌએ માનેલું કે કારમન ક્યાંક છેટે નીકળી ગઈ હશે. પણ બહારવટિયાણ તો પોતાની વાટ ઉપર ખબરદાર ઊભી હતી. એની ગરુડ-શી ટાંપ ગાફેલ નહોતી. ખાણમાં શું-શું ચાલી રહેલું છે તેની રજેરજ ખાતમી એના પહાડી જાસૂસો અને પહોંચાડી જતા. એટલે આજ કારમન રાજવાળાઓને બતાવી દેવા ખડી હતી, કે કોણીનો ગોળ ચાટવો કેવોક કઠણ છે. ધરતીનાં પોડાં ફાટીને નીકળે તેવી અણધારી ફક્ત એકસો આદમીઓની ફોજ વાટમાં ખડી થઈ ગઈ. મોખરે ઊભી રહી હતી જોગમાયા કારમન. પિસ્તોલની નળી નોંધીને એણે પલટનને પડકારી : "આ બાપડાં ખચ્ચરોએ તમારું શું બગાડ્યું છે? એની તો દયા રાખો! હટી જાઓ એક બાજુ, જરા વિસામો ખાઈ લો તમે બધા. ત્યાં અમે આ પશુડાંનો ભાર હળવો કરી નાખીએ."

પોતે મિલિટરીની ટુકડી ઉપર પહેરો ભરતી ઊભી રહી. એના સાથીઓએ ખચ્ચરોને રૂપા સહિત પહાડોમાં તગડવા માંડ્યાં. મિલિટરીના માણસો મોં વકાસીને ઊભા હતા તેની સામે કારમને ટોપી ઉતારી હસતે મોંએ વિદાયની સલામ કરી. જોતજોતામાં તો એનો રેવત પૂંછનો ઝંડો ફરકાવતો અદૃશ્ય બન્યો.

સ્વપ્નું આવીને ઊડી ગયું હોય તેવું બની ગયું. ઘડી-બે ઘડીમાં જ મિલિટરીએ આખું જંગલ સૂનકાર બનેલું દીઠું. આંખો ચોળીને ટુકડી પાછી પાટનગરમાં ચાલી ગઈ.

લોકલાગણી કોણ જાણે શા કારણથી હંમેશાં બહારવટિયાને માથે જ ઢળી પડે છે. એમાંય એક છોકરીની આ જવાંમદીએ તો લોકોને ઘેલા કરી મૂક્યા. હરએક જબાનના ટેરવા ઉપર 'બહાદરિયાં બેટી કારમન'નું નામ રમે છે. ને આ છેલ્લી બહાદુરી સાંભળીને

તો લોકો હસવા લાગ્યા. ચોરે-ચોટે, પીઠામાં ને હોટેલોમાં બસ દોકેદોક ભગઈને ખાખાટ દાંત કાઢવા લાગ્યા કે, "આ દાઢીમૂછના બસો-ચારસો ઘણી કારતુસના પદા ખભે નાખીને દિવસ-રાત પાટકી રહ્યા છે, એ સૌને પેલી ગોઠણ જેટલી છોકરી ભારે પડી ગઈ. બંગડી પહેરી લ્યો હવે ભાઈ, બંગડી! બંદૂકું ઝાલનારા હાથ તો બીજા."

આ ઠેકડી અને આ કટાક્ષોથી તપી જઈને રાજના સત્તાવાળાઓએ બેવડી દાઢે પલટનો ઉપર પલટનો દોડાવવા માંડી. ડુંગરે ડુંગરા ખૂંદાવી મૂક્યા. પણ કારમન ક્યાંથી ઝપાટે આવે? કારમન તો સંતાકૂકડી રમતી હતી.

એનું એ રૂપાપાટોથી લાદેલું લંગર તગડીને કારમન ઊંડી ગીરમાં ગાયબ બની ગઈ. પહોંચી છેક રાજદ્વારી ફિતૂર-સરદાર ઝીમેનેઝની પાસે. ત્યાં જઈને સરદારની સેવામાં એણે એ રૂપું અને પોતાની ફોજ અર્પણ કરી દીધાં.

"મારો બહાદરિયો બચ્યો કારમન આજ મારા ભેળો ભજે છે એ તો મારે મન મોટી વધાઈની વાત," એમ કહીને સરદારે એની ટુકડીને પોતાના સૈન્યમાં અપનાવી લીધી. એ પછી તો બહારવટિયણે રાજની ગિસ્તો સામે કંઈ કંઈ ધિંગાણાં ખેલ્યાં. એની સરદારીવાળી ટુકડી જ્યાં જ્યાં તૂટી પડી ત્યાં ત્યાં નેજાની ફ્તેહ વર્તાવી. શત્રુઓ પણ આ ઓરતનાં ઊજળાં વીરત્વ નિહાળીને હેરત પામી ગયા. એક વાર જેવી મસ્તીથી એ પ્યારને રંગે ચડી હતી તેવી જ મસ્તી એણે આ મયદાને જંગોમાં જમાવી દીધી. જાણે કે જીવતરમાં એ લહેરથી રમતી હતી - નાનપણમાં સાધ્વીઓને ખોળે કૌમારની રમતો રમી, જોબનની કળી બેઠી ત્યારે વિશ્વાસે પાંખડીઓ ઉઘાડીને હૈયાની વચ્ચેવચ પિયુપ્રેમના ભમરાને લોટવા, ગુંજવા અને મધુ ચાખવા દીધો. આજ એ કળી કરમાઈ ગઈ છે. પાંખડીઓ ખરી પડી છે, અને પ્યારને કંઠે બાથ લેનાર ભુજાઓએ મદોનાં માથાં સાથે શોણિતના ફૂલદડા ખેલવા માંડેલ છે.

[6]

લોકોએ તો કંઈ કંઈ વીરકથાઓ આ પ્યારી બહારવટિયણના નામે સંઘરવા માંડી. સૌના મનમાં એક જ વાત હતી કે એક પુરુષની બેઈમાનીના ઘાએ એના કલેજાના છૂંદા કરી નાખેલા છે. એ કલેજામાંથી મદ જાત પ્રત્યે ધિક્કાર અને વૈર જ પુકારી રહેલાં છે. કારમનનો પંજો જ્યાં પડે છે ત્યાં આવો કારમો પડે છે તેનું ખરું કારણ પણ એ જ છે કે એણે પુરુષની બેવફાઈનો વૈર-કટોરો પીધો છે. એટલે જ આવું માની બેઠેલાં લોકો એક દિવસ અજાયબીમાં ગરક બની ગયાં. પીઠાં અને મયખાનાં એક ન મનાય તેવી વાતનો ગુંજારવ કરી ઊઠ્યાં : 'બેટી કારમન તો પ્યારના પિંજરમાં પુરાઈ છે. પહાડોમાં એને દિલોજાન સાંપડ્યો છે.'

કોણ હતો એ કાળકાનું દિલ જીતનારો ?

એ હતો એક સાહસઘેલડો મરણિયો અંગ્રેજ બચ્યો : નામે જેક હાર્લી. આઠેય પહોર જેનાં ઘડ ઉપર માથાં ડગમગી રહ્યાં હોય, જેને પથારીમાં પડીને મરવાનું કડવું ઝેર થઈ પડ્યું હોય, જિંદગીને બસ એક જુગારીના તોરથી સાહસો ઉપર જ નિસાર કરી દેવાના જેને મનોરથ હોય, એવાં માનવીઓ માંહેલો આ એક મસ્ત અને ડોલરિયો માનવી બીજા કશાને ખાતર નહિ પણ કેવળ મૃત્યુની મોજ લૂંટવાને ખાતર આરીઝોના પ્રાંતની સરહદ

ઓળંગીને બીજા કેટલાક દોસ્તોની સંગાથે આવી સરદાર ઝીમેનેઝના કિતુર-સેન્યની અંદર ચાકરીએ નોંધાયો હતો.

એવા એ નિષ્કપટી, જંગબહાદુર અને ડોલરિયા જુવાનની હસતી આસમાની આંખડીઓએ અને ભોળા શિશુ જેવી મસ્ત નાદાનીને કારમનનું કરાલ હેયું જીતી લીધું. આ સાચુકલા પિયુને એણે કોઈ શીતળ છાંયડાના છાકમછોળ શહેરી અમન-ચમનમાં નહિ, પણ મોતની મહેફિલોમાં, ઘોર ધિંગાણાંમાં પારખ્યો હતો. ખડખડાટ હસતો એ જુવાન શત્રુઓની ગોળીઓના મેહુલામાં સ્નાન કરવા ખાબકી પડતો અને રણકલ્લોલ મચાવતો. કટોકટીની ઘડીમાં પણ એની આસમાની આંખોના મલકાટ અને તોફાની ખડખડ અટ્ટહાસ કરમાયાં નહોતાં. એવા રંગીલા વીરની મોહિનીએ કારમનના લોખંડી શૌર્યકવચની નીચેથી પોઢી ગયેલા પ્રેમને ફરી જાગ્રત કર્યો. બેઉ જણાં આંકડા ભીડીને મૃત્યુની રક્તલીલા માણવા નીકળતાં. રાજ-ફોજોના ગોળી-ટંકારનું સંગીત બેઉ સંગાથે સાંભળતાં. 'મરીએ તો બસ આ રીતે આંકડા ભીડીને જ મરીએ!' એવા એ બન્નેના અભિલાષ હતા. સમરાંગણને માંડવડે અને તલવાર-બંદૂકને તોરણે આ જોડલું પરણી ચૂક્યું હતું.

- ને કારમનના અંતરને છૂપે ખૂણે એક આશા ધબકતી હતી : કે વહેલુંમોડું એક દિવસ મારા સરદારનું રાજદારી બહારવટું પાર પડશે, રાજ એની સાથે સુલેહ કરીને સર્વેને માફી આપશે, તે સૌની સાથે મારો પણ છુટકારો થઈ જશે. પછી હું આ ડોલરિયા વીરનરની સાથે ઘર માંડીને મારી આવરદા શાંતિથી પૂરી કરીશ. હું ફરી વાર સમાજનું માનવી બની જઈને મારા આજ સુધીના સંહારનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ. પણ એ આશા અસાર નીવડી. રાજસત્તાએ બંડખોરોનાં દળબળને સાફ કરી નાખ્યું. દુનિયાની ગોદમાં પાછા જવાની તમામ આશાને વિસર્જન કરી દઈ કારમને પોતાના પિયુની સહાયથી પોતાનું બહારવટું ચાલુ રાખ્યું. એ બહારવટામાં કદાપિ એણે કોઈ પણ લોકને લૂંટેલા નથી. એણે તો જ્યારે જ્યારે બની શક્યું ત્યારે ત્યારે રાજની જ માલિકીની માલમિલકતો ઉપર ઘાડ પાડ્યા કરી. રાજનાં થાણાં અને કોઠારોને આગ લગાવી. રાજનાં લશ્કરો માટે લઈ જવામાં આવતાં ઘોડાં તગડ્યાં. લોકોએ ભાખ્યું કે કારમન એટલે 'અભય'નો અવતાર. કારમનનું નામ તો કાયરને પણ શૂરાતનનાં પાણી ચડાવતું થઈ ગયું. 'રણચંડી કારમન! રણચંડી કારમન!' એ નામનું રટણ ચાલ્યું.

એનું મોત પણ એવું જ ભવ્ય, એવું જ કરુણ બની ગયું. એક દિવસ એનો ડોલરિયો પિયુ કોઈ બીજે ધિંગાણે નીકળી ગયો છે. અને કારમને પોતાના કટકને લઈ એક રાતે રાજની એક અશ્વશાળાના મકાનને ઘેરી લીધું. ઇમારતને આગ લગાવી.

પોતે પોતાનો ઘોડો લઈને થોડે છેટે બંદોબસ્ત રાખતી ખડી છે. વિશ્વાસઘાતની ચિતા સળગતી હોય તેવા ભડકા છલંગો મારતા મારતા એ મેડીબંધ ઊંચા મકાનની ચોમેર વીંટળાઈ વળેલા છે. અને બીજી તરફથી બહારવટિયણના સાથીઓ સરકારી ઘોડાંને, ખચ્ચરોને, દુધાળાં જાનવરોને, ઘેટાંબકરાં તમામને તગડી બહાર કાઢી રહેલા છે. એવામાં ઓચિંતી કિકિયારીઓ સંભળાઈ અને બે અનુચરોએ 'બચાવો ! બચાવો !'ના આર્તનાદ કરતી એક ઓરતને બહારવટિયણની સન્મુખ રજૂ કરી.

"કેમ, શું છે, બાઈ!" કારમને સવાલ કર્યો.

"ઓ કારમન ! ઓ બહાદુર કારમન !" ઓરતે એ બળી રહેલી ઇમારતની મેડીમાં

ના ભડકા વચ્ચે દોખાતાં બે કાળાં બાકોરાં સામે આંગળી બતાવીને કહ્યું : "ત્યાં -
મેડી ઉપર મારાં બે નાનાં બચ્ચાં રહી ગયાં છે. ઓ કારમન! ઓ બહેન! મારાં બે
ફલને - મારાં રંકનાં બે રત્નોને બચાવો! બચાવો!"

કશું જ પૂછવા કે વિચારવા રોકાયા વિના કારમન દોડી, ઘોડે પલાણીને દોટાદોટ
એ સળગતા મકાન પર પહોંચી ગઈ. છલાંગ મારીને હેઠી ઊતરી. ઘોડાના પલાણ પરથી
એક કામળી ઝોંટી લઈને શરીર પર ઓઢી લીધી. ને પછી એ ભડકે વીંટાવેલા, ગોટેગોટ
પુમાડે ગૂંગળાઈ ગયેલા મકાનના બારણાની અંદર એ દોડી ગઈ. કોઈ એને રોકી શક્યું
નહિ. બે નિર્દોષ બાળકોની હાથ એને કાને પુકારી રહી હતી. હજારો ભુજંગો છલંગો મારીને
ફૂંકાડતા હોય એવી અગ્નિઝાળો એ ઇમારતનાં લાકડાંને સડડડ સ્વરે સળગાવતી હતી,
અને કાટવળો પડું પડું થઈને કડાકા કરતો હતો. એવા એ રૌરવના ડાચામાં કારમને જ્યારે
દોટ દીધી, ત્યારે ત્યાં ન-હતું કો વિશ્વાસઘાતની વૈર-વસૂલાતનું ધગધગતું ઝનૂન, ન હતી.
કોઈ આશકના આલિંગનમાં ભીંસાઈ જવાની પ્રણય-વેદના, ન હતી બીજી કોઈ ઉત્તેજના;
એ હતી નિજ હાથે થયેલા અન્યાયની નિવારણ-બુદ્ધિ. કદાચ એ જનેતા-પદની તાલાવેલી
હશે, મરતાં મરતાં કદાચ માતૃત્વ પણ માણી લેવું હશે. કોણ જાણે!

દાખલ થઈ તે થઈ - પાછી કદી કારમન બહાર નીકળી નહિ. ક્યાં સુધી ગઈ, મેડીએ
ચડી શકી કે નહિ, બે સુકુમાર બચ્ચાંને આગના પંજામાંથી ઝૂંટવીને પોતાની છાતીએ લીધાં
કે નહિ, ચૂમીઓ ચોડી શકી કે નહિ, તેની ખબર કોઈને નથી પડી. એના સાથીઓએ એ
બારી ઉપર નિસરણી પણ માંડી હતી. હમણાં બચ્ચાંને બહાર ફેંકીને આપણા હાથમાં ઝિલાવી
લેશે : હમણાં એ દયાની દેવી સમી જનનીમૂર્તિ નિસરણીએ પણ દઈને બહાર નીકળી જશે :
એવી વાટ જોતા સાથીઓ ઊભા છે. ત્યાં તો -

કડુકડુ! ધૂબ! એવો એક અવાજ - ને આખી ઇમારત તૂટી પડી. એ સળગતું ખંડેર
કારમનની પાક આરામગાહ બની ગયું. એના શરીરનો અથવા તો એ જેને ઉગારવા ગઈ
હતી તે બે નિર્દોષ બાળકોનો - કોઈને પત્તો જ મળ્યો નહિ.

મેરિયો શિકારી

પહાડની ટેકરી પરથી પાવો અને ઢોલ વગડ્યા. એ ઢોલ અને એ પાવો પોતાની મઢીએ ઊભો ઊભો મેરિયો પિયાનેતી બજાવતો હતો. ગામલોકો સમજી ગયા કે આજ મેરિયો આપણને ગોઠ ખાવા બોલાવે છે. લેરખડા અને ગુલાબી જિગરના એ જુવાન શિકારીની ઉજાણી જમવા જુવાન, વૃદ્ધ તેમ જ પરણેલીઓ અને કુમારિકાઓ દોટમદોટ નાચતાં-કૂદતાં ટેકરીએ પહોંચી જતાં. શેકીબાફીને મસાલેદાર બનાવેલો શિકાર પોતાના ભાંગલા મેજ ઉપર પાથરીને મેરિયો સહુની વાટ જોતો ઊભો રહેતો, એકલાં-એકલાં ઉજાણી જમવી એને ભાવતી જ નહિ.

વીસ જ વર્ષનો એ ફાંકડો જુવાન હતો. ઇટલી અને સ્વિત્ઝરલેન્ડ નામના બે દેશોને સીમાડે પડેલા આલ્પ્સ પર્વતની અભેદ કરાડો ઉપર ખંભે બે-જોટાળી બંદૂક નાખીને કોઈ કાળિયારની માફક મેરિયો હડીઓ કાઢતો, અને એની ગરુડ જેવી તીણી આંખો ભૂખરા રંગનાં પહાડી સાબરોને ઢૂંઢતી. ભલભલા શિકારીઓ આખો દિવસ ભટકતા તોપણ આ પવનવેગી જાનવરો ઝપટમાં આવતાં નહોતાં, પણ મેરિયોની દોટ અને નિશાનબાજી કોઈ અજબ ભાતની હતી. ખરી વાત છે કે ડુંગરમાળ ઉપર દોડતાં સાબરડાંની લગોલગ પહોંચીને ઝપટભેર ભડાકો કર્યા વિના જાનવર પડે તેમ નહોતું, ને એક વારનો ગોળીબાર ખાલી ગયા પછી તો શિકારીને હાથ ધોઈ નાખવા પડતા, કેમ કે પહાડના ઊંચાણમાં પશુની અને પોતાની વચ્ચેનું અંતર માપવામાં નજર સહેજે છોતરાઈ જતી અને પછી તો એક ભડાકાના સોગણા પડછંદા ખીણેખીણને તેમ જ ટૂકેટૂકને એટલા તો ગુંજાવી મેલતા કે આસપાસ વીસ-વીસ ગાઉની સીમમાંથી તમામ પશુઓ પોબારા ગણી જતાં.

છતાં મેરિયોનો ભડાકો તો સદાનો અફર. એની ગલોલી તો બંદૂકની નાળીમાંથી છૂટી કે એકાદને ચોંટી જ સમજવી. બિલ્લીપગાં પેંતરાં ભરીને દોટ કાઢતો એ છોક પશુની લગોલગ જઈને નિશાન લેતો, અને સાંજ પડે ત્યારે એકદા જાનવરને કાંધ પર નાખીને જ નીચે ઊતરતો. પણ પોતાનો શિકાર એ કદાપિ વેચતો નહિ. પૈસાની એને લાલસા નહોતી. ગરીબ ગામડિયાં ભાંડુઓને તેડાવી મહેફિલ ઉડાવવામાં જ એને મોજ હતી. અનંત લાંબી ઝાડીઓ અને ડુંગરાઓમાં દિવસ - રાત એકલવાયા ઘૂમાઘૂમ કરીને એ નાણાં નહોતો રળી શક્યો, પણ લહુ, પેશીદાર હાથપગની ગુલાબી તંદુરસ્તીરૂપી અમૂલખ કમાણી એણે કામી હતી. આ એકલવાયા રઝળપાટની અંદર પહાડની અબોલ ગાંડી કુદરતે આ જુવાનની પ્રકૃતિમાં એક રમ્ય અને ઘોર તત્ત્વજ્ઞાન પણ વણી દીધું હતું.

મેરિયોના જીવનમાં પહેલો પલટો એના બાપુના અવસાન ટાણે આવ્યો. ઘરબાર અને માલમલકત પોતાના નાનેરા ભાઈને ભળાવીને મેરિયો જીનોવા નગર ચાલ્યો ગયો અને ત્યાંથી, પોતાના અનેક દેશભાઈઓની માફક એ પણ તકદીર અજમાવવા સારું અમેરિકાનો દેશાવર ખેડવા ઊતરી પડ્યો. કેટલાંક વર્ષો સુધી એણે સાખત મહેનતમજૂરી કરીને તેમ જ પેટે પાટા બાંધીને આખરે થોડીક મૂડી બચાવી, ને પછી પરાધીનતા છોડીને સ્વતંત્ર રોજગાર માંડવાની મનની મુરાદ બર આણી. એન્ટોની ફેરારી નામના એક મિલ્કાનવાસીની સાથે ભાગમાં એણે પોતાના રસાળ વતનમાંથી આસવોની અને મેવાની આયાતનો ધંધો ઉપાડ્યો.

આલ્સ પહાડનો લેરખડો શિકારી માથું ઊંધું ઘાલીને, એક ઘડી જ જંપ્યા વગર તવંગર થવા સારું તનતોડ ધંધો ચલાવી રહ્યો હતો એનું એક ઓર મીઠું કારણ હતું : મેરિયોની આંખ પોતાના ભાગીદાર ભાઈ ફેરારીની જુવાન દીકરી બેટીનાના ઉપર નિશાનબાજી તાકી રહેલી છે. બેટીનાના ગૂંચળાંદાર કાળા કેશે અને સ્વપ્નભરી, ઘેનઘેરી બે મોટીમોટી આંખોએ મેરિયોના મોજશોખ અને એશઆરામને ઉરાડી મૂક્યો છે. બેટીના એના બાપને બહુ વહાલી છે, કેમ કે એનો જન્મ થતાં થતાં જ માતાનું મૃત્યુ નીપજેલું અને બાપે બીજું ઘર કરવાને બદલે બેટીને જ લાડકોડથી ઉછેરી આવડી મોટી કરેલી. એવી દીકરીને બાપ કોઈ રજળતી દશામાં ફેંકવા નહોતો માગતો. મેરિયો એટલા સારું થઈને દોટમદોટ પોતાનો ગૂંહ-માળો બાંધી રહ્યો હતો.

પણ આ જુવાન ઇંટાલિયનની દિન-દિન ચડતી કળા ઉપર ઈર્ષ્યાના, ખૂની, લૂંટારુ દાનતના કાળા ઓળા પડી રહ્યા હતા. અમેરિકામાં 'મેનો નીરા' (કાળો પંજો) નામની એક છૂપી ઇંટાલિયન ખૂની મંડળી પથરાઈ ગઈ હતી. એનો કાળો પંજો પૈસા માટે જાસાચિટ્ટીઓ લખતો, હત્યાની ધમકીઓ મોકલતો.

એક દિવસ સવારે વૃદ્ધ ફેરારી મેરિયોની ઓફિસમાં દોડતો આવ્યો, ખુરશી પર ઢગલો થઈ પડ્યો. એના મોં પરથી લોહી ઊડી ગયું હતું. એના હાથમાં એક ગંદા કાગળનો કટકો હતો.

“શું છે?” મેરિયોએ પૂછ્યું.

“મેનો નીરા! બંધુ, મેનો નીરા!” એમ બોલતાં, એણે કાગળિયો મેરિયોના હાથમાં મૂક્યો : “એ કાળા પંજાએ મને આ ત્રીજી વાર જાસો મોકલ્યો છે, આમ જો! ઓ મૈયા મેડોના! હું હવે શું કરું?”

મેરિયોએ ઘૃણાપૂર્વક એ કાગળિયો ઉઘાડ્યો અને એમાંનું લખાણ વાંચ્યું - કેટલું ટૂંકું અને ભયાનક! : “પાંચ હજાર ડોલર રોકડા, શ્રીમાન ફેરારી, આવતી કાલે દસ વાગ્યે : ડેનીની દુકાન પર : નોટોનું પડીકું તારા ડાબા હાથમાં ઢીલું ઢીલું ઝાલી રાખજે અને એને ખેંચી જનાર આદમી સામે નજર સરખી પણ કરતો નહિ. નહિતર મોત.”

આની નીચે એક પંજો અને એક છૂરી કોઈ અણધર રીતે ચીતરાયેલાં હતાં.

મેરિયોએ પોતાના ભાગીદારની સામે નજર ચોડી.

“તે મને અગાઉ કાં આ નહોતું કહ્યું? આમ કેટલુંક થયાં એ લોકો તારી પાછળ પડ્યા છે?”

ફેરારી શરીર નાખી દઈને બેઠો. પસીને રેબઝેબ હાથરૂમાલ વતી લૂછ્યા.

“પહેલો જાસો એક મહિના પર આવેલો. તેમાં પાંચ હજાર ડોલર ટપાલથી મોકલવાનું લખેલું. નહિ તો બેટીનાનો જાન લેવાની ધમકી દીધેલી. એટલે મેં મોકલ્યા.” ફેરારીનો જાસ બોલતાં બોલતાં ગૂંજળાયો.

“હું - ” ઘોઘરે અવાજે હુંકાર કરતો મેરિયો ઝિભો થઈ ગયો, એનો ચહેરો લાલચોળ બની ગયો. જણ વાર તો એનાથી કશું બોલાયું નહિ. પછી ફેરારીના ખભા હલખલાવીને એણે ત્રાડ નાખી : “શું - તે મોકલ્યા ? ઓ રે બેવકૂઈ ! - હું એ કુત્તાઓને બરાબર પાઠ ભણાવીશ ! બેટીનાનો જાન લેવાની ધમકી ? આહ, પહાડનાં સાબરડાંની પેઠે એ એકોએકને હું ધર મારીશ. આહ ! બેટીનાનો જાન !”

થોડી વારે ઠંડા પડીને એણે ટેલિફોન પકડ્યો; છૂપી પોલીસના ખાસ ડિટરિવ સાથે વાત કરી.

અમેરિકામાં વસતા ધનવાન ઇટાલિયનોને સતાવીને નાણાં પડાવી રહેલી એ અધમ છૂપી મંડળીનું મુખ્ય ધામ નેપલ્સમાં હતું. પણ એનો પત્તો પોલીસખાતું મેળવી શક્યું નહોતું. એ મંડળીની શાખાઓ દુનિયાભરમાં પથરાયેલી હતી અને પારીસમાં પણ અનેક જાગ્યાઓ તેમ જ ખૂનો તેમનાં જ કરતૂકો હોવાનું મનાયેલું. અનેક ઇટાલિયનો આ કાળા પંજાના છૂપા ત્રાસથી ત્રાહિ પોકારીને પોતાના વેપાર-રોજગાર સંકેલી વતન તરફ ચાલી નીકળેલા. પણ વહાણમાં ચડતાં પહેલાં જ તેઓની હત્યા થયેલી. કમભાગ્યે પોલીસના હાથ હેઠા પડ્યા હતા. કેમ કે આ નનામા જાસા તથા હત્યાઓથી પ્રજામાં એટલી ધાક બેસી ગયેલી કે કોઈ પણ આદમી છૂપી પોલીસ સાથે સહકાર કરવા છાતી કાઢતો નહોતો.

એક દિવસ પોલીસ અને મેરિયો વચ્ચે એવું ઠર્યું કે જાસાચિઠ્ઠીમાં જણાવ્યા મુજબ ભાઈ ફેરારીએ એ દુકાન પર બનાવટી પરબીડિયું લઈને મુકરર સમયે ઝિભા રહેવું. ને પોલીસે સાદા પોશાકમાં થોડે દૂર હાજર રહેવું. પરિણામે પેલો પરબીડિયું ખેંચવા આવનાર આદમી પકડાયો ખરો, પણ તપાસ કરતાં એ તો કોઈ રઝળુ ખીસાકાતરુ નીકળ્યો અને એને પૂછતાં એણે જણાવ્યું કે મને તો એક કોઈ અજાણ્યા આદમીએ પૈસા આપવાનું કહી આ કામ કરવા રોકેલો છે. મને કહેવામાં આવ્યું છે કે તારે આ કામ પતાવીને ચાલી નીકળવું. પછી રસ્તામાં ચાહે ત્યાં એ લૂંટનો માલ કબજે કરીને અમે તને તારું મહેનતાણું ચૂકવી આપશું.

આમ આ આદમીના પકડાઈ ગયા પછી મૂળ ટોળીને હાથ કરવી અશક્ય હતું. ફેરારીની સાથે તે દિવસથી છૂપા પહેરેગીરો મૂકવામાં આવ્યા. એના પેટમાં ઊંડી ફાળ પેસી ગઈ હતી. પરંતુ મેરિયોએ તો નિર્ભય દિલે આ છૂપી મંડળીની શોધમાં પોલીસની સંગાથે ઝુકાવી દીધું. એક અઠવાડિયામાં એણે કેટલાકને પકડાવી આપ્યા. દરમિયાન એક પ્રભાતે મેરિયો પોલીસની ઓફિસમાં કોઈ ત્રાસ પામેલા પશુની માફક દોડ્યો આવ્યો; અને ખબર દીધા કે છાતીમાં છૂરીના જખમો કરી કોઈએ મારી નાખેલો ફેરારી એના ઘરમાં પડ્યો છે અને એને ત્યાં દસ વર્ષથી નોકરી કરનાર નોકરનો પત્તો નથી. મારા પર પણ જાસાચિઠ્ઠી મોકલી છે. લખ્યું છે કે, “હવે વધારે દખલગીરી કરતો નહિ. નીકર તારા પ્રાણ કરતાં પણ જે તને પ્રિય છે તેને તું હારી બેસીશ.” નીચે પેલું, પંજાનું અને છૂરીનું ખૂની ચિત્ર હતું.

મેરિયો નિર્ભય હતો. રોષે ભભૂકી રહ્યો હતો.

પોલીસ અમલદારે પૂછ્યું : "આનો શો અર્થ?"

"સાહેબ, એનો અર્થ એ કે આ લોકો મારી પ્યારી બેટીનાને - ફેરારીની પુત્રીને - ઉઠાવવા માગે છે. ઓહ, કુત્તાઓ! એ લોકો જાણે છે કે આ તો મારા કલેજાના મર્મ પરનો કારી ઘા છે. મને ખરેખર એની જ બીક છે. બેટીનાને હું અહીં એના પિતાના મોતની હકીકત કહેવા લઈ આવ્યો છું. આપ એની જુબાની લઈ લ્યો એટલે પહેલું જ કામ હું એની સાથે પરણવાનું ઉકેલવાનો છું, જેથી હું એની રક્ષા કરી શકું. કેમ કે હવે એ એકલી થઈ પડી છે. મૈયા મેડોનાના નામે એણે મને કસમ લેવરાવેલા છે કે એના પિતાનું વૈર મારે જ વાળવું, ને - કસમ છે દેવી! હું વૈર વસૂલ કર્યે જ રહીશ."

વીસ વર્ષની કુમારિકા બેટીના ત્યાં પોલીસ-ઓફિસમાં ડૂસકાં ખાતી બેઠી હતી. થરથરતી હતી. પોતાના પિયુનો અવાજ સાંભળતાં જ એણે ઊંચું જોયું અને મમતા તથા અહેસાન-ઝરતી મીટ એણે મેરિયોના મોં તરફ માંડી.

"હાં હાં, ચોક્કસ સમજજે, પ્યાર!" મેરિયોએ એને કહ્યું, "હું આ કામના કરવાવાળા નેપલ્સવાસીઓને પાતાળમાંથી પણ પકડી પાડીશ."

ઈન્સ્પેક્ટર ખભા ઉલાળતા સાથી અમલદાર તરફ ફર્યા ને ધીરે અવાજે એણે કહ્યું : "બિચારો આ બહાદુરિયો પણ એ જ માર્ગે ચાલી નીકળશે : હું માનતો હતો કે ઇટાલિયનોમાં કલ્પનાશક્તિ અતિ ઉગ્ર હોવાથી હિંમત કરતી હોય છે, પણ આ જુવાન તો ડર શું છે તે જ જાણતો નથી. નિશાનબાજીમાં એક્કો છે. વરસોવરસ પહાડોમાં શિકારે જાય છે. જો એક પલક પણ એના મિત્રના ખૂનીઓ એની બંદૂકની નળી સામે દેખાશે તો તો બચ્યાઓને ખબર જ નહિ રહે કે શું બની ગયું."

વળતે જ દિવસે એ બન્નેનાં લગ્ન થયાં. પોલીસ-અમલદારો લગ્નમાં હાજર હતા. દેવાલયથી પાછા વળતાં એ વરવહુની મોટરગાડી પોલીસની ગાડીથી થોડે દૂર આગળ હતી. એકાએક તેમણે જોયું કે બે મોટર-ખટારા એ વરવહુની મોટરની બન્ને બાજુએ ચડીને પૈડાંમાં ભરાઈ ઊભા રહી ગયા. ડ્રાઇવરો નાસી ગયા. હોકારા-પડકારા અને બોકાસાં બોલ્યાં. પોલીસવાળા ત્યાં પહોંચીને જુએ તો દૂર દૂર એક નાની મોટરને દોડી જતી દીઠી. અંદરથી બેટીનાનો શ્વેત બુરખો ફરફરતો જતો હતો. ટોપી વિનાનો ને લોહીલોહાણ મેરિયો સડક પર ઊભો હતો. એના કપાળમાં ઊંડો ચીરો પડ્યો હતો. દોટ કાઢીને એ પોલીસ-ગાડીના શોફરની બાજુની બેઠકમાં ચડી બેઠો અને ચીસ પાડી કે, "ઓ ભાઈ, જલદી ચલાવ, પેલી ગાડીને પકડી પાડ. એ લોકો મારી ઓરતને ઉઠાવી જાય છે."

શું બની ગયું હતું! એક જ પલકનો મામલો : ઓરિંતાની એની ગાડી સાથે બે ખટારાની અથડાઅથડી થાય છે. એ અર્ધો બેહોશ બનીને મોખરે ફેંકાઈ જાય છે : ખટારામાંથી ટોળું કૂદી પડે છે : બેટીનાને ઉઠાવી, પાસે ઊભેલી નાની મોટરમાં નાખી, એનો પતિ હથિયાર કાઢે તે પહેલાં તો પલાયન કરી જાય છે.

અમલદારોને ખાતરી હતી કે હવે એ શરતદોડની ગાડી હાથ આવે જ નહિ. તેમણે ચોમેર રસ્તા રૂંધવા માટે ટેલિફોનો છોડ્યા. પણ મરણિયો મેરિયો બેસી ન શક્યો. પોતાને ઘેરથી પોતાની જ મોટરગાડી મગાવીને થોડી મિનિટોમાં તો અંદર ચડી બેસતો, હાથમાં 'ચક' પકડતો અને વાજોવાજ ધૂળની ડમરીમાં અદૃશ્ય થતો એને જોઈ રહ્યા.

મોડી રાત્રિએ મેરિયોના શોફર તરફથી પોલીસને સંદેશો મળ્યો : "મારા માલિકે

બિજપોર્ટ રોડના રસ્તા પરના એક અટૂલા વાડી-બંગલા સુધી ડાકુઓની ગાડીનો સગડ લીધો છે.”

“શાબાશ! શિકારીની પગેરુ લેવાની શક્તિએ એને આમાં ખરું કામ આપ્યું લાગે છે.” અમલદારોએ એ વાડી-બંગલા પર પહોંચીને અંદર દાખલ થતાં જ દીઠું કે પાંચેય બદમાશો હજુ સુધી શરણાગતિની નિશાની તરીકે માથા ઉપર હાથ રાખીને એક ખૂણામાં લપાઈ થરથર કાંપતા બેઠા છે. એમાંના એકનો હાથ ગોળીથી ચૂંધાઈ ગયો છે ને એ ભોંય પર ઢળી પડ્યો છે. સામે બેઠેલો છે એકાકી મદદ મેરિયો. ડાકુઓની સામે બંદૂક તાકીને શાંતિથી બેઠો છે. બેઠા બેઠા પોતાની પરણેતરને આત્માસન આપી રહેલો છે. વાડી વચ્ચે અટૂલા ઊભેલા એ અંધારિયા મકાનમાં, પાંચ શત્રુઓને શરણાગતિના હાથ ઊંચા કરાવી એક જ બંદૂક સાથે બેઠેલો મેરિયો કાળદૂત દેખાતો હતો. પાંચેયને એણે ઠાર નહોતા કર્યા, કારણ કે પ્યારીની નજર સામે હત્યાકાંડનું ભીષણ દૃશ્ય ખરું કરવું એ પ્રેમની પવિત્ર સૃષ્ટિમાં મંજૂર નહોતું.

[2]

“મેરિયો પિયાનેતી!” અમેરિકાની પોલીસે એને સલાહ આપી : “તું હવે અહીં સલામત નથી. તું તારે દેશ ચાલ્યો જા.”

ઘણી જિકરને અંતે એ વતનમાં જવા કબૂલ થયો. પત્નીને લઈને એ એક પછી એક શહેરમાં રજાવ્યો, નામ-કામ બદલાવતો ગયો, પોતાની હિલચાલના તમામ સગડ ભૂંસતો ગયો, છતાં એણે જોયું કે ‘કાળો પંજો’ એનો પીછો છોડતો જ નથી. દિવસ-રાતના આવા ફફડાટથી થાકીને એક દિવસ ઓરિંતો એ અદૃશ્ય બની ગયો અને છૂપી છૂપી અનેક ભુલભુલામણી રમીને આલ્સ પહાડની અંદરના પોતાના ગામડામાં પત્નીની સાથે પહોંચી ગયો. એને લાગ્યું કે અહીં હવે આપણને કોઈ નહિ સતાવે.

“બેટીના!” એણે આટલે વર્ષે પોતાનું ગામડું તપાસીને પત્નીને કહ્યું : “આપણું ગામ તો રાન રાન ને પાન પાન થઈ ગયું છે. ગામભાઈઓની આ દશા દેખીને મારું અંતર બળે છે. આપણે મૈયા મેડોનાની કૃપાથી થોડું રળી લાવ્યાં છીએ, તેમાંથી કંઈક ગામની સુધારણા માટે ખરચશું? તારો શો મત છે?”

“જરૂર, જરૂર. આપણે રહીએ એ ગામને કંઈ આવું ભૂખલ્યું રહેવા દેવાય?” માયાળુ દિલની બેટીના ખોળામાં એક ફૂલ જેવી દીકરીને ધવરાવતી બોલી.

‘મેરિયો આવ્યો. આપણો લેરખડો મેરિયો દેશાવરથી માયા રળીને આવ્યો, રૂપરૂપની અવતાર અમેરિકણ પરણી લાવ્યો’ : એવી વાત ગામડામાં ઘેરઘેર પ્રસરી ગઈ. ગરીબ ગામડિયાં રાજી થયાં. ડુંગરામાં ઘેટાં ચરાવીને મુશકેલીથી ગુજારો કરનારાં લોકો આશા સેવવા લાગ્યાં કે મેરિયોના વસવાટથી ગામમાં દિવેલ પુરાશે, ગામનાં નૂરતેજ વધશે.

લીલુડા પહાડોની સાંકડી ગાળીમાં સૂતેલું આ ગામ, અને ગામલોકોની મમતાભરી ગોદમાં પોતાનું નાનું આ રહેઠાણ : પહાડોમાંથી ગળાઈ ગળાઈને લવંડર, લીંબુ, યુકેલિપ્ટસ ઇત્યાદિ સુગંધી ઝાડવાંની સોડમોને લઈ આવતા મહેક-મહેક વાયરાની સામે બાથ પહોળી કરીને મેરિયો ઊભો રહેતો. એનું મગજ તર બની જતું. જિંદગીમાં બસ તાજી તાજી ખુશબો

જ છવાઈ ગઈ. આ મારું જીવનસ્થાન : આ મારી અમરાપુરી : અહીં મને કોઈ નહિ સંતાપે.
અદાવતના, કિન્નાખોરીના, ઈર્ષ્યાના જેરી વાયરા અહીં સુધી નહિ જ પહોંચી શકે.

“પહાડોમાં હવે સાબરડાં રહ્યાં છે કે, ભાઈ ?” પહેલો જ સવાલ મેરિયોએ પોતાના
જૂના ભાઈબંધોને પૂછ્યાં.

“હોવે, હોવે ભાયા !” ડુંગરાઉ ગોવાળિયાઓએ જવાબ દીધો, “તું વગર તો ઊલટાનાં
ધણેધણ ઊભરાઈ પડ્યાં છે.”

“વાહવાહ દોસ્ત, મોજ જામવાની ત્યારે તો,” એમ કહેતો ખુશખુસાલ મેરિયો આટલે
વર્ષે ફરી પાછો જેવો હતો તેવો જ મોજીલો શિકારી બની ગયો.

બંદૂકડી ઉઠાવીને પાછો પહાડોને ખૂંદવા લાગ્યો.

પણ ગામને સુધારવાનો નાદ એની રગેરગમાં લાગ્યો હતો. પહેલાં પ્રથમ તો ગામમાં
પાણીની તંગી માલૂમ પડી એટલે મેરિયોએ પોતાને જ ખર્ચે એક મોટી ટાંકી બંધાવી, એક
કુંડ ગળાવ્યો ને એક જાહેર ફુવારો કરાવ્યો. આનો લાભ લેવા આવનારાઓની કનેથી એણે
ફક્ત નજીવી ફી ઠરાવી.

પછી એણે એક મકાન ખરીદ્યું. એને સમરાવ્યું, એમાં સરાઈ ઉઘાડીને વચ્ચેનો વિશાળ
ઓરડો રાસરાસડા અને નાય-ગરબા સારુ ફાજલ પાડી આપ્યો. સાંજરે સાંજરે ત્યાં મિજલસો
ભરાય, ગામડિયાં જોડલાં આવીને છૂટથી ગાય-નાચે એવી એક યોજના ઘડી. ગામના કેટલાક
મોટેરાઓ સતાર, તંબૂરા, સારંગી અને રાવણહથ્થા લઈ બજાવવા પણ આવતા થયા.
ગામભાઈઓને મોટી મુશ્કેલી નિમક અને તમાકુની હતી. ઇટલીની સરકારમાં એ બેઉ
ચીજોના ઈજારા હતા. તેથી સાત-આઠ ગાઉ ઉપરના એક કસબાતી ગામમાં નિમક-તમાકુ
સારુ લોકોને જવું પડતું. મેરિયોએ સરકારમાંથી પરવાનો મેળવીને પોતે જ ત્યાં દુકાન નાખી
દીધી.

થોડા દિવસમાં તો ગામડાની આખી સૂરત બદલાઈ ગઈ. શિયાળાની લાંબી રાતો
રાસ-ગાનો વડે રેલી ઊઠી. પાણીનો ફુવારો અહોરાત્ર ગુંજવા લાગ્યો. અને નિમક-તમાકુ
માટે ગામ લોકોને આઠ આઠ ગાઉના આંટા મટી ગયા. પરંતુ આ સુખસ્વપ્નમાં મહાલતા
નિર્દોષ મેરિયોને ક્યાં ખબર હતી કે એણે એક ભોરિંગને છંછેડ્યો હતો !

એ ભોરિંગ બીજો કોઈ નહિ પણ ગામનો કાળી કફનીવાળો સાંઈ ફેબ્રિસ હતો.
આજ સુધી ગામ ઉપર એ ધર્મગુરુની જ આણ ફરતી. બે પ્રેમીઓનું જોડું પોતાનું વેવિશાળ
પણ એની રજા વિના નહોતું કરી શકતું. એની મુન્સફી એ જ કાયદો. એનો ખોફ વહોરનાર
પાયમાલ થઈ જાય. એની ભૂકુટિ સામે લોકો ઘરઘરતા, એના શાપથી ધનોતપનોત નીકળી
જાય એવું આ વહેમીલાં ગામડિયાંનું માનવું હતું. મરી જનાર માણસ જો પોતાની જમીનનો
ટુકડો ‘જગ્યા’ને સુપરદ ન કરી જતો તો આ સાંઈ એના વારસ પાસેથી જોરાવરીએ
મેળવતો.

આજ એ ધર્મગુરુએ પોતાની હાકેમી તૂટી પડેલી દીઠી. પોતાને પટકનાર મેરિયો એની
આંખોમાં દિવસ-રાત ખટકવા લાગ્યો. વળી બળતામાં ઘી હોમાયું. મેરિયોને માલૂમ પડ્યું
કે નાના ભાઈએ એના ભાગની જમીનમાંથી એક ખેતર ‘જગ્યા’ને ખેરાત કરી દીધેલું છે.
મેરિયો પહોંચ્યો સરકારી કચેરીમાં. એણે કહ્યું કે ‘મારી મંજૂરી વગર ધર્માદામાં જમીન આપી
દેવાનો મારા ભાઈને હક્ક જ નથી’. પણ ગામના મ્યુનિસિપલ સેક્રેટરીએ એને કોર્ડુ જ ન

આપું. સાંઈબાપુની સામે ઊઠનારો મેરિયો સ્કેટરીની કચેરીએથી અપમાન પામીને પાછો વળ્યો. સાંઈ સાથે પણ એને ટપાટપી બોલી ગઈ.

બીજે દિવસે ગામ સમસ્ત જોઈ રહ્યું : સાંઈએ પચાવી પાડેલા એ તકરારી ખેતરની અંદર જ મેરિયોનાં અને એના નાના ભાઈનાં ઘેટાં ચરી રહેલાં છે અને એની ચોકી કરતો મેરિયો ખભે બંદૂક નાખીને ઊભો છે. એની કરડી આંખોની સામે ઊભવા કોઈ ન ડોકાયું થોડા દિવસ તો વાત ત્યાં અટકી ગઈ. પણ મેરિયોના સંસાર ઉપર ધિક્કાર, અદ્રવત અને ધાકની કાળી વાદળીઓ ઘેરાવા માંડી. એક પછી એક ગામલોક એની સરાઈએ આવતું બંધ થયું. પનિયારીના ઘેરા ઊમટતા તેને બદલે ફુવારાની ટાંકી પર કાળા કાગડા જ કળેળવા લાગ્યા. અહોરાત કલકલ નાદ કરતું એ જળઝરણું હવે તો ફોગટના જ સાદ પાડી રહ્યું હતું. નિમક-તમાકુ લેવા પણ લોકો પરગામનો પંથ કરતા થયા. મેરિયોની રોજિંદી મિજલસો ઉજ્જડ બની, ગાણાંબજાવણાં બંધ પડ્યાં. ગામનાં પ્રેમીઓની જુગલ જોડીઓ નાચ રમવા આવતી અટકી ગઈ. લોકો એનાથી તરીને ચાલવા લાગ્યાં, એમ કરતાં તો ગામે બહિષ્કારની એવી તો ભીંસ આ વરવહુને દીધી, કે જીવતર કડવું ઝેર થઈ પડ્યું.

“આ એકાએક શું બની ગયું?” બાઘોલા જેવો બની મેરિયો બેટીનાને પૂછવા લાગ્યો. ઓરતે ફફડતે કલેજે ફોડ પાડ્યો : “લા જેતાતુરા! વહાલા મેરિયો! સાંઈનાં જ એ કામાં છે. એણે લોકોને કહ્યું છે કે તમારી કાયામાં શયતાનનો વાસો થયો છે. લોકો તમને અસુર સમજીને છોટા નાસે છે.”

‘લા જેતાતુરા! - શયતાનનો વળગાડ!’ - ફક્ત ઇંટલીનો વતની જ આ શબ્દોની ભયાનકતા સમજી શકે છે. સાંભળીને મેરિયોનો શ્વાસ ઊંડો ઊતરી ગયો.

ફરી વાર એણે પોતાની જૂની મહેફિલો યાદ કરી. ગામલોકો મારી ગોઠ ખાવા ટોળે વળતાં, તો હું ફરીને ગોઠનાં નોતરાં આપું, એમ વિચારીને એણે પહાડના શિકારની મિજબાની પાથરી. ઢોલ-પાવાનાં ઇજન-નાદ બજાવ્યા. પણ મહેફિલ માણવા કોઈ ન આવ્યું. જમણનું મેજ સૂનું પડ્યું.

કોઈ અસ્પૃશ્ય રક્તપિત્તિયા જેવો, લોકોને મન કોઈ ઓછાયો પણ ન લેવા સમાન ભયાનક પ્રેત જેવો, સહુને તજેલો મેરિયો એક દિવસના અસ્તકાળે ગામની નિર્જન બજારમાં નિષ્ફળ આંટો મારીને ઘેર આવ્યો છે. બહિષ્કારના વેરાન જીવનમાં કોઈ એકાદ ગામજનની મીઠી મીટ સુધ્યાં એણે દીઠી નથી. લમણે હાથ ટેકવી, માથું ઝુકાવી મૂંઝાતો-ગૂંચળાતો એ યોગાનમાં બેઠો છે, પ્યારાં ગામવાસીઓએ વિનાઅપરાધે જીવતું મોત નિપજાવ્યું છે. રાત્રીચોળ સંધ્યાની અંદરથી જાણે કે અપકાર, કૃતઘનતા અને દુર્જનની નિષ્કારણ દુશ્મનાવટની રક્તધારાઓ ઝરી રહી છે : ત્યારે બેટીનાએ એના માથાના વાળ પર મીઠો પંજો પસારીને કહ્યું, “પ્યારા મેરિયો, બેમાંથી એક રસ્તો નક્કી કરી લ્યો : કાં તો જઈને સાંઈબાપુનાં કદમ ચૂમી લો, નહિ તો પછી ફરી વાર ગામ છોડીને આપણે ભટકવા નીકળી જઈએ. ભટકી-ભટકી આવરદા પૂરી કરશું.”

“સાંઈનાં કદમ ચૂમું? - હું એ શયતાનનાં કદમ ચૂમું?” બેઠક ઉપર મુક્કો લગાવીને લાલધૂમ મેરિયો પુકારી ઊઠ્યો : “ના, ના, હું મારું પ્યારું ગામ પણ નથી છોડવાનો. હું એની છાતી પર બેસીને જીવીશ. એ મને શું કરવાનો હતો? અહીં ક્યાં હવે મારે કકાળા પંજાથી ડરવાનું હતું કે હું ગામ છોડું?”

“મેરિયો ! તમે એમ માનો છો કે આની પાછળ કાળો પંજો નથી ?” બેટીનાએ કહડતે અવાજે પૂછ્યું.

“કાળો પંજો ? આ કાવતરું કાળા પંજાનું ?” મેરિયો બેટીનાની સામે તાકી રહ્યો.

“ઘરમાં ચાલો. પવનને પણ કાન છે, પ્યારા !”

બન્ને અંદર ગયાં. બેટીનાએ ભેદ પ્રગટ કર્યો : “આપણો પડોશી, મિસ્ત્રી પાઓલો નેગ્રી - એના પર કાગળો આવે છે - નેપલ્સથી. મેં પોતે જ એના ઘરમાં નેપલ્સની છાપવાળો કાગળ જોયો છે.”

“ઓ રે ઘેલી ! એ તો એના ભાઈનો લખેલો હશે.”

‘ના, એનો ભાઈ તો ગુજરી ગયો છે. એનું શબ તો દટાયું છે અહીંના કબ્રસ્તાનમાં. ઓ મેરિયો ! આ કબ્રસ્તાનની અંદર એ જ ‘કાળો પંજો’ ડોકિયાં કરે છે.”

રાતના અંધકારના ઓળા ઊતરતા હતા તેને મેરિયો બારીમાંથી જોઈ રહ્યો. એ ઓળાયા કોના હતા ! - પોતાની જીવનસર્વસ્વ બેટીનાને ઉઠાવી જતા અનેક પંજાઓ જાણે કે અંધકારમાં આંગળાં પસારી રહેલા છે.

નિઃશ્વાસ મૂકીને એ ઊભો થયો. સામેના ખૂણામાં પડેલી પોતાની ‘ડ્રીલિંગા’ - બે-જોટાળી બંદૂક - ઉઠાવી. માથા પર ટોપી નાખી. ડ્રીલિંગાને ખંભે ચડાવી.

“ક્યાં ચાલ્યા - અત્યારે ?” બેટીના ચમકી ઊઠી.

“ગભરાઈશ નહિ, હું તોફાન કરવા નથી જતો. પાઓલો નેગ્રીને જરા દબડાવી આવું. એ મને ઓળખે છે. સાચી વાત હું એની કનેથી કઢાવી લઈશ.”

“જોજો ડો ! ખામોશ !” બેટીનાએ એને કંઠે હાથ વીંટાળી દીધા : “આપણાં બચ્ચાંનો વિચાર કરજે, ઓ મેરિયો !”

એણે બેટીનાના ગાલ પર મીઠી ટપલી મારી. ખાતરી આપતો હોય તેમ માથું ધુણાવ્યું, ને પછી કમાડને લાત મારી ઉઠાડી એ બહાર નીકળી ગયો.

પડોશી પાઓલો નેગ્રીને ઘેર પહોંચે છે ત્યાં જ એણે શું દીઠું ! કાળા બુરખાવાળી એક પડછંદ-ઓરતને દોટમદોટ એ ઘરમાં પેસતી દીઠી. એને પ્રવેશ કરાવીને બારણું બિડાઈ ગયું. મેરિયોએ એ અજાણી ઓરતના લેબાસ અને ચહેરાની જરીક ઝાંખી કરી લીધી.

આ પરદેશણ કોણ ! મેરિયોનું કલેજું કોઈ મોટા સંચા સમું ધબકી ઊઠ્યું. બિલ્લીપગલે એ બારણા પાસે પહોંચ્યો. લપાઈને ઊભો રહ્યો. કાન માંડ્યા.

અંદર કોઈ એક મંડળી બેસીને વાતો કરી રહી છે. કશીક ખાનગી મસલત ચાલે છે.

ઓચિંતા એ ગણગણાટની અંદર, જાણે કે અર્ધશૂન્ય અવાજને ચીરીને એક અટ્ટહાસ ઊઠ્યું, ને આટલા બોલ સંભળાયા : “પછી જે થવાનું હોય તે ભલે થાય. મને પરવા નથી. પણ એક વાર એને ગામ બહાર નિકાલો. એનો ટાંટિયો આંહીથી કાઢો.”

શબ્દેશબ્દ ઝિલાયો. અવાજ પરખાયો - સાંઈ ડોન ફેબ્રિસનો જ એ કંઠસ્વર. મેરિયો ચોંકીને ટટાર બન્યો. એના કલેજામાં સૂતેલો લડાયક પ્રાણ જાગી ઊઠીને નસેનસમાં પુકારી ઊઠ્યો. બંદૂકનો કુંદો કમાડ પર પછાડીને એણે અવાજ દીધો : “ખોલ જલદી, નહિ તો

તાણું ઉડાવી દઉં છું. પિછાને છે મને ! હું મેરિયો સીમોન પિવાનેતી : પ્રભુ કે શય્યાન બેમાંના એકેયનો મને ડર નથી તો તું બાપડો સાંવડો શું ડરાવવાનો હતો ! ખોલી નાખ બિડકી."

એક ઘડી પણ રાહ જોયા વિના એ ધસ્યો. ખભા નમાવીને હડસેલો દીધો. કડકમૂલ કરતું એ લાકડાનું કમાડ જુદું પડી ગયું. ઓરડાની વચ્ચેવચ એક મેજ ફરતાં ત્રણ માનવો હેબતાઈને ઊભાં થઈ ગયાં : એક પાઓલો નેગ્રી, બીજો સાંઈમીલા અને ત્રીજો એ અજાણી ઓરત.

સાક્ષાત્ કાળમૂર્તિ-શો મેરિયો થોડી પલ સુધી એ દ્વારમાં ઊભો ઊભો આ ત્રણેય સામે કરડી નજર ઠેરવી રહ્યો. ત્રણેયની આંખો બાજુમાં ફરી ગઈ. મેરિયોના પંજામાં પકડેલી ડ્રીલિંગા બંદૂકથી ત્રણેય ધરધરી ઊઠ્યાં.

"ઓ...મ !" મેરિયોએ હળવે રહીને ઉચ્ચાર્યું : "આંહીં પણ આવી પહોંચ્યા છો કે તમે ? ફિકર નહિ, માફિયા, કેમેરા, કે મેનો નીરા - તમો ત્રણેય શક્તિઓ ભલે એકસામટી આવી જજો. આંહીં - આ મારા પિતાની ગોદ જેવા આવસ પહાડની અંદર તો હું તમને ત્રણેયને પૂરો પડીશ. ફિકર નહિ."

"અને તું, બચ્યા નેગ્રી !" કહીને એણે પડોશી તરફ બંદૂક તાકી : "તારો જાન તને વહાલો હોય તો મને છંછેડવો રહેવા દેજે, મને પડવો રહેવા દેજે. અને તું ઓ પરદેશી ઓરત ! તું જો ફરીને આંહીં નજરે પડીશ, તો તનેય હું ફૂંકી દઈશ - તમારી તમામની સામે વેર વસૂલ કરવાના કસમ લઈશ હું. અને તું કાળમુખા - ' મેરિયો ગૌરવર્ણા ધર્મગુરુ તરફ ફર્યો : "તને તો હું સૌથી પહેલો ઉપાડી લઈશ. તું તો આમાંના તમામ કરતાં ઊતરેલ છે. તારી શયતાનિયતનો જોટો નથી. તું બાપલા ! જાતે જોખમ ઉઠાવી શકતો નથી, ને બીજાઓને તારી નાપાક બાજીનાં સોગઠાં બનાવી રહેલ છો. આમ જો ! દેવીના કસમ - હું તારી બાજી રમી કાઢીશ, પણ હું ખાનદાનીની રીતે ખેલું છું - તને હું ચેતાવી દઉં છું - ને એ ચેતવણી ઉપર કુટિલ ખૂની કાળા પંજાથી નહિ પણ મર્દની બે-જોટાળી બંદૂક વતી મારા સહીસિક્કા મૂકું છું !" એમ કહીને એણે ડ્રીલિંગાનો ઘોડો દબાવ્યો. તેઓના તરફ બીજી નિગાહ પણ નાખ્યા વગર મેરિયો વળી નીકળ્યો. લેરખડો, દિલાવર અને દોસ્તો માટે મરી પડતો મહોબ્બત-ભૂખ્યો મેરિયો તે દિવસથી ઓછાબોલો અને ઉદાસ બની ગયો. પોતાની ઓરત સાથે પણ એ ઝાઝું બોલતો નથી. એની પાસે પણ કોઈ ઢૂકતું નથી. એના દિવસો સદાના દોસ્તો સમા ડુંગરાઓમાં ગુજરવા લાગ્યા. પહાડોની ભવ્ય ચુપકીદીમાં એને પોતાનો આખરી વિશ્રામ અને છેલ્લી ઘડીનો આશરો ભાસી રહ્યો છે.

એ મૌનની સમાપ્તિ પણ ઓચિંતી આવી. વાંકડિયા વાળવાળી એની સીમોનેટા, એની વહાલી બાલપુત્રી એકાએક બીમાર પડી. રઘવાયો મેરિયો ગામના એક સ્થાનિક ડોક્ટરની પાસે દોડ્યો. "દાક્ટર, મારી દીકરી મરી રહેલ છે, ચાલો." દાક્ટરે ઘરની અંદરથી જવાબ કહાવ્યો કે "નહિ આવી શકું." સાંઈએ ફરમાવેલો બહિષ્કાર !

મેરિયો ઘેર દોડ્યો, બીમાર પુત્રીને શાલમાં લપેટી, હાથમાં ઉપાડી એ પહાડી કેડીએ રાતોરાત આઠ ગાઉ પરના કસ્બા તરફ ચાલી નીકળ્યો. એની પછવાડે ઓરત અને દીકરો ચાલ્યાં. ત્યાંની ઇસ્પિતાલમાં મોડી રાતે બાળકને દાખલ કરવામાં આવ્યું. ઓરતને અને પુત્રને પડખેની હોટેલમાં ઓરડી લઈ રાખ્યાં.

રાતોરાત મેરિયો પોતાને ગામ પાછો આવે છે. સૂવે છે. ઓચિંતા કોઈ મેથજર્જના-ગા
અવાજથી એ જાગે છે, લાગ્યું કે કોઈ પહાડી ટૂક ઉપર તોફાનની ઝડી થઈ હશે. પ્રભાતે
હિંદી જુએ તો પોતાના જળકુંડની અને ફુવારાની જગ્યાએ એણે છૂદેછૂદા બની ગયેલો પરચર-
નૂનાનો ને નળનો મોટો ઢગલો પડ્યો છે. એ ખંડિયેરની પાસે એને ઊભેલો દેખીને ગામલોકો
છેટેથી જ પાછા ફરી જતા હતા. જતાં જતાં તેઓ આ અસુરની મેલી નજરથી ઊગરવા
સાડું કંઈક રક્ષામંત્રો રટતા હતા. અને છાતી ઉપર કોસ આકારે હાથ જોડતા હતા. આખો
દિવસ મેરિયો આ કૃત્ય કરનારાની બાતમી લેતો આથડ્યો. એને જાણ થઈ કે કોઈ બે
અજાણ્યા નગરજનોનું આ કૃત્ય છે. ને હજુ બેઉ ગામમાં જ છે.

હેયાના ઉકળાટને દબાવી રાખીને મેરિયો પાછો પોતાનાં બચ્ચાં પાસે ગયો.
પોલીસથાણે જઈ દાદ માગી. પોલીસ અમલદારે તત્કાળ એ દાક્તરને બરતરફ કરવાની
અને હોનારતના ગુનેગારોને પકડવાની તસલ્લી દીધી. બીમાર બાળકને અને બેટીનાને મળી
મેરિયો પાછો પોતાને ગામ જવા ચાલ્યો. સત્તાવાળાએ એની દાદ સાંભળી એ વાતથી એનો
ઉરદાહ ઓછો થયો. પણ મોડી રાતે જ્યાં એ છેટેથી પોતાના મકાનના રસ્તા પર ચાલ્યો
આવે છે, ત્યાં એણે શેરીમાં લોકોની ઠઠ મળી દીઠી. નજીક ગયો ત્યાં તો એનાથી ફફડી
ઊઠીને લોકો પંખીની પેઠે વીખરાઈ અદૃશ્ય બની ગયા.

આટલા લોકો શો તમાશો જોવા અત્યારે ટોળે વળ્યા હશે ?

કૌતુકથી મેરિયો નીરખવા લાગ્યો. પણ કૌતુક ભાંગી ગયું. આંખો ફાટી રહી. એણે
લાડથી ચણાવેલી પેલી સરાઈ, પેલું નૃત્યાલય અને પ્રેમી જોડલાંને એકાન્તે મળવાનો બગીચો,
તમામ કોઈ અકળ આગમાં સળગીને ખાક થઈ ગયાં હતાં. એકલું અટૂલું ફક્ત એનું રહેણાંકનું
મકાન જ ઊભું હતું.

કટોરો છલકાઈ ગયો. બાકીની રાત એણે પોતાની ડ્રીલિંગા બંદૂકને સાફ કરવામાં
ગુજારી. પ્હો ફાટતાં જ એ લડથડિયાં લેતો ઊઠ્યો. દીવાલ પર મૈયા મેડોનાની તસવીર
લટકતી હતી તેની સામે જઈ હેયા ઉપર બન્ને બાહુઓનો ચોગઠાકાર રચ્યો, બોલ્યો : “કસમ
લઉં છું, ઓ મા, કે મારી આવી કરપીણ રિબામણી કરનારાઓને કબરમાં ન પોઢાડું ત્યાં
સુધી હું નહિ જંપું.”

“લા વેન્દેત્તા, એ સત્તા મેડોના ! લા વેન્દેત્તા !” મેરિયો નાના બાળકની માફક ચોધાર
આંસુડાં વહાવતો પોકારી ઊઠ્યો : “એ શયતાનોને મારી પ્યારી બેટીનાની હત્યા કરવી
હતી. ને દૈવેયોગે એ મારાં પ્રિયજનો આજે અહીં નથી, નહિતર તો તેઓ તમામ અત્યારે
ખતમ જ થઈ ગયાં હોત ને !”

આવી યાતનાઓની વચ્ચે વહાલી બંદૂકના સ્પર્શે એને શાતા આપી. કારતૂસોની
બરેલી દાબડી એણે ડ્રીલિંગાના કલેજામાં પહેરાવી દીધી. હિંસાનો ચિત્કાર કરતું ખટક દેતું
એ બંદૂકનું હૈયું બંધ થયું. એને હાથમાં હિલોળીને મેરિયો ઘર બહાર નીકળ્યો.

સૌથી પહેલો સાંઈને આંટવો હતો. દેવળનાં દ્વારની બહાર એ ધર્મગુરુ ઊભો હતો.
મેરિયો એની સન્મુખ ખડો થયો. ટોપી ઉતારીને મસ્તક ઝુકાવ્યું, પછી કહ્યું : “બંદો આપ
ખાવિદને કુર્નિશ કરે છે, મૌલા ! તે દિવસનો મારો કોલ યાદ છે ને ? તો હવે સિધાવો વહેલા
એ દોજખમાં, કે જેને વિશે આપ બહુ બહુ મોટી વાતો કરતા હતા !”

છેલ્લા બોલની સાથોસાથ જ બંદૂકનો ઘોડો દબાયો. ગોળી છૂટી. ધર્મગુરુનું મસ્ત

શરીર ઢગલો થઈ ગયું. ધીરે ધીરે એ દેવળનાં પગથિયાં લોહીથી ભીંજાવા લાગ્યાં.

શબની સામે નિગાહ પણ કર્યા વગર મેરિયો નેત્રીને ઘરે પહોંચ્યો. એક શબ, પણ બગાડ્યા વગર એને ઠાર કર્યો.

ત્રીજી મુલાકાત મ્યુનિસિપાલિટીની કચેરીની કરી. લોકોની જમીનો ધર્મગુરુની ખેરાતમાં જોરાવરીથી ભેળવી દેનાર એ સેક્રેટરી કંઈક કાગળિયાં પર ઝૂકેલા બેઠા છે ત્યાં કાળદૂત દાખલ થયો. શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યા વિના મેરિયોએ એની સામે એક મક્કમ નિગાહ માંડી. 'ઓ બાપ રે!' પુકારતો સેક્રેટરી હાથ ઊંચા કરતો રહ્યો. એક વધુ કડાકો, ત્રીજો બલિ હોમાઈ ચૂક્યો. દરવાજામાંથી નીકળે છે ત્યાં સામે પેલી કદાવર કાળા બૂરખાવાળી ગેબી પરદેશણને હાથમાં પિસ્તોલ લઈ ધસી આવતી દીઠી. મેરિયોને સારું બીજો માર્ગ જ ન રહ્યો. ઓરતને પણ ઉડાડવી પડી. આખી કાવતરા-ટોળીમાં હવે ત્રણ જણા બાકી રહ્યા : એક દાક્તર, અને બે પેલા આગ લગાવનારા ગુપ્ત પરદેશીઓ. મેરિયોને ખાતરી થઈ ચૂકી હતી કે આ સત્તામણીની ગુપ્ત બાજીમાં એ ત્રણ શામિલ હતા.

આ દારુણ વૈર-વસૂલાતના સમાચારથી કંપી ઊઠીને તમામ ગામલોકો બારીબારણાં ભીડી ઘરની અંદર લપાઈ ગયા છે. ઉજ્જડ બજાર સોંસરવો એકાકી મેરિયો સીધો ચાલ્યો જાય છે. આડું-અવળું કે ઊંચેનીચે એ જોતો નથી. એની ખોપરીમાં બસ એક જ વાત ગુંજે છે - લીધેલા શપથનું પરિપૂર્ણ પાલન. ગામ બહાર નીકળીને પહાડી કેડી જે ઠેકાણે ઝાડીમાં ચાલી જાય છે, તે ઠેકાણે આવતાં જ એણે બે આકારોને ભૂખરા ડુંગરા તરફ દોડ્યા જતા દીઠા.

શિકારની સહેલગાહમાં પોતાનું નિત્યનું સંગાથી જે દૂરબીન હતું, તે આંખો પર માંડીને મેરિયોએ એ બે નાસી જતા ઓળા ઉપર નજર માંડી. બીજે ક્યાંય નહિ પણ બૂટ - જોડા પર દષ્ટિ ઠેરવી. પારખી લીધા. પોતાનું નંદનવન સમું ઘર સળગી ગયું એની આસપાસ એ જ જોડાના સગડ એણે પારખ્યા હતા.

છતાંયે પૂરેપૂરી ખાતરી થયા વગર મેરિયો પિયાનેતી માનવી જેવા માનવીને કેમ મારે ?

એણે ડ્રીલિંગાની તાક લીધી. પણ ક્યાં ? એ મનુષ્યો પર નહિ, તેઓ જ્યાં દોડતા હતા તે ટેકરા ઉપર. હ મ મ મ ગોળી છૂટી - ધૂળના ધણામાંથી ડમરી ચડી. બન્ને આસામીઓ ચમક્યા. મેરિયોએ ત્રાડ દીધી : "ખડે રહો ! નહિ તો ફૂંકી દઉં છું."

બન્ને જણા થંભી ગયા. પાછળ ફરીને ઊભા. શરણાગતિની એંધાણી તરીકે માથા પર હાથ ઊંચક્યા. નજીક જઈને મેરિયો તાડુક્યો : "તમે જ મારા ફુવારાનો નાશ કરીને મારી ઇમારતને આગ લગાવી, ખરું ?"

"ના મહેરબાન ! અમે ? અમે નહિ. કસમ ખાઈએ."

"વારુ ! તો કોણ છો તમે ? આંહીં શું કરો છો ? કેમ નાસી રહ્યા છો ?"

બેમાંથી એક જણાએ ઉત્તર ન દીધો.

"બહુ સારું. ચાલો મારી સાથે મારે ઘેર, મારે તમારી ઝડતી લેવી છે."

એણે બંદૂક નીચે નમાવી અને જાણે પાછો ફરતો હોય તેવો દેખાવ કર્યો. પલકમાં જ એ બન્નેએ મેરિયો પર છલાંગ મારી. પણ મેરિયો તો ખબરદાર હતો. એને તો સાચનું પારખું જ કરવું હતું. એક જ મુક્કો - અને એક આદમી બીજાના ઉપર પટકાયો. બીજી કશી જ પંચાતમાં ઊતર્યા વગર મેરિયોએ પ્યારી ડ્રીલિંગાની બન્ને નળીઓ નોંધી. ઘોડો

પડતો જ બન્ને ઠાર થયા. તેઓનાં ગજવામાંથી તેઓનાં કાળાં ફૂલોના પૂરતા પુરાવા હાથ લાગ્યા.

છેલ્લી મુલાકાત એણે દાક્ષરના થરની કરી. દાક્ષરને ઘીછો નેવો જ ફૂંકી ઘીછો પછી મેરિયો પહાડોમાં ઊતરી ગયો. એ મૂંગાં ગિરીશુંગોને મેરિયો જાણે કે પુત્રી રહ્યો હતો કે 'હવે આત્મહત્યા કરીને જ આ બધાની સમાપ્તિ લાવું? કે શું આખરની ઘડી ન આવે ત્યાં સુધી ટક્કર લઉં?'

'ના, ના. નામદની રીતે આપઘાત તો નથી કરવો. હવે તો રમત રમી કાઢવી છે.'

'પણ એક વાર પ્યારી બેટીનાને અને બચ્ચાંને ચૂમી લેવાની આકાંક્ષા જાગી ઊઠી. શી રીતે મળવું? ક્યાં મળવું?'

'કાં ભાઈ!' એક ભરવાડ ભેરુબંધ મળ્યો તેને પોતે બેપરવાઈથી જણાવ્યું: 'આજ તો આપણા રામે દુનિયા પરથી બેત્રણ પાપને સાફ કરી નાખ્યાં, હો વાર!'

'એમ!' ભરવાડે આંખો પર છાજલી કરી પૂછ્યું: 'ખરો જવાંમરદ તું દોસ્ત!'

'એક કામ પડ્યું છે તારું, ભાઈ! આ એક કાગળ તું બ્યાન્કો ગામે જઈને ઇસ્પિતાલમાં મારી વહુને હાથોહાથ દઈ આવીશ?'

'અરે બે વાર. મેરિયોનું કામ કોણ ન કરે?'

કાગળમાં બેટીનાને લખ્યું હતું કે વળતી રાતે ડુંગરામાં અમુક ભરવાડને ઘેર આવી મળી જવું. કાગળ રવાના કરીને મેરિયોએ એ આથમતા સૂરજનાં રાતાં અજવાળાંમાં ઝબકોળાતી પોતાની પ્યારી ડુંગર-ગાળીમાં છેલ્લી વારની નજર ઠેરવી. એની આંખો જાણે કે એ વહાલા વતનને ઝાડવે ઝાડવે, પાંદડે પાંદડે, તરણે તરણે, ને ઝૂંપડે ઝૂંપડે ચૂમીઓ લેતી બોલતી હતી કે 'ઓ જન્મભોમ! તારે છાંયે મારે શાંતિ મેળવવી હતી. મને મારાં બાળબચ્ચાં વહાલાં હતાં. પણ હવે તો સલામ છે છેલ્લા.'

છેલ્લા સલામ કરીને મેરિયો સીમોન પિયાનેતી - હાય, હવે તો બહારવટિયો પિયાનેતી - ચાલી નીકળ્યો. પહાડ પછી પહાડના ભયંકર ચડાવ આદરી દીધા, એને પહોંચવું હતું લા વેણિયા નામની ટૂકે. સરકારની ફોજો સામે થોડોક ટકાવ થઈ શકે તેવી વંકી એ જગ્યા હતી. પોતે જાણતો હતો કે સરકારી ગિસ્તો હમણાં જ એનાં પગલાં દબાવતી આવી પહોંચશે.

[4]

'બહેન, તું ગભરા નહિ. અમે તને જે જે બન્યું છે તે બધા જ સમાચાર લાવી આપશું.'

ઇંગ્લંડની છૂપી પોલીસનો અફસર એશ્ટન વુલ્ફ લખે છે કે 'આ દિલાસો અમે બહારવટિયાની ઓરત બેટીનાને બ્યાન્કો ગામની ઇસ્પિતાલની બીમાર-પથારી પર આપી રહ્યા હતા. ધણીના કેરની અનેક મીઠું-મરચું ભભરાવેલી વાતો સાંભળીને એ સુકુમાર ઓરતનું શરીર ભાંગી ગયું હતું. એને અમેરિકામાંથી જ ઓળખતો હતો ખરો ને, એટલે મારા પ્રવાસેથી પાછા વળતાં છાપાંમાં મેરિયોના વિફરાટની વાત વાંચીને હું આ નિરાધાર અમેરિકણને સહાય કરવા ગયો હતો. એક વખતની સુંદર, સુકુમાર, હસતીરમતી પૂતળી-શી તરુણીનું કેવું કલેજું ચીરનારું રૂપાન્તર મેં જોયું! બાપના મોતની ઘડીથી, પોતાના વિવાહની પળથી એના ઉપર કેટલા દુઃખના ઓળા ઊતરી રહ્યા હતા! સંન્યાસમાં પગ મૂકતાં જ એની દુર્દશા શરૂ થઈ હતી.'

“હું તો આંહીં પડી પડી માતા મેડોનાને બંદગી કરું છું કે મારો ધણી બચી જૂટે. પણ -” બિછાને પડી પડી એ બોલી ઊઠી, “પણ એને જો તમે મળો તો મારો આટલો સંદેશો આપજો, કે આ બે આંખે એને - એ મારા સાવજને - મારે પકડાયેલો, જજીરે પકડાયેલો અને ગામની બજારમાં બૂરે હાલે એક ગુનેગારની માફક ઢસરડાતો જોવો પડે તે કરતાં તે - ઓહ! ઓ મા! કહેતાં મારી જીભ કપાય છે - પણ તે કરતાં તો એને...”

“હું સમજ્યો, બરાબર સમજ્યો, બેટીના!” મારો મિત્ર બોલી ઊઠ્યો, “અસલી રોમન બચ્યો. છેલ્લી ઘડીએ શત્રુને હાથ સોંપાવા કરતાં પોતાની સમશેર પર સૂઈ જતો, એ જ તારું કહેવું છે ને?”

બેટીનાએ માથું હલાવ્યું. એ બોલી : “આજ સુધી એક વીરની રીતે એ જીવ્યો છે; અને એ મરે પણ વીરની રીતે, એવી મારી મનોવાંછના છે. પણ કહેજો એને, કે ભલો થઈને સિપાહીઓને ન મારે. એ બાપડા તો પોતાની ફરજ બજાવી રહ્યા છે.”

મર્દની ઓરતના મુખનો આવો પાક સંદેશો લઈને અમે ચાલી નીકળ્યા. ગામમાં અનેકના છાકા છૂટી ગયા હતા. અનેક પાપાત્માઓ અંતરમાં સમજતા હતા કે બહારવટિયાએ કોને કોને ઠાર કરવા તેની એક ટીપ કરી છે. અનેક પોતાના અપરાધી અંતઃકરણમાં પામી ગયા હતા કે વહેલો મોડો પોતાનો વારો આવવાનો છે. કેડા ઉજ્જડ થયા હતા, લશ્કરી યાજ્ઞાં ઠેરઠેર બેસી ગયાં હતાં. બહારવટિયાની શોધ ગાળેગાળે અને ટૂકેટૂકે ચાલુ થઈ હતી.

[5]

પોલીસ અફસર આગળ કહે છે :

બ્યાન્કો ગામથી અમે પહાડ તરફ ચડવા લાગ્યા. રસ્તે મેરિયોનું ગામડું આવ્યું, ત્યાં એક બાંઠિયા દાઢીવાળા ભરવાડને વીંટળાઈને પોલીસની ટુકડી ઊભી હતી. ભરવાડ તેની અણઘડ બોલીમાં વારેવારે બબડતો હતો કે, ‘હા, હું કહું છું ભાઈસા’બ, કે મેં મેરિયોને જોયો છે. કાલ સાંજે રૂઝવે વેળાએ મારે ફૂબે એ આવેલો. મારી પાસે દૂધ અને રોટલો માગેલો. મારે આપવાં પડ્યાં, શું કરું, બાપા? એના હાથમાં કાળા કોપની બંદૂક હતી - ઈ કાંઈ મારી કાકી થોડી થાતી’તી? હા, ખાઈ કરીને એણે મને કહ્યું - અરે કહ્યું શું, હાકેમની રીતે હુકમ જ કર્યો - કે મારી બાયડીને આ સંદેશો પોગાડ, એને જઈને કહે કે હું મેરિયો આ સંસારમાં સૌથી વધુ દુખિયારો થઈ ગયો. કારણ કે, અરે અસ્ત્રી! મેં તુંને દુઃખી કરી. પણ હું લાચાર. મને સૌએ મળીને ગાંડો કરી મૂક્યો. પણ તું હવે મને માફ કરજે. મારા અપરાધ સામું જોઈશ મા. આવું આવું કહી આવવાનું મને મેરિયોએ કીધું’તું.’

“ને તારે પાછો જવાબ પણ લાવવાનો હતો ને?” પોલીસ અમલદારે પૂછ્યું : “તારા ફૂબામાં જ એ રાત રહેલો, ખરું કે?”

“ના બાપા. મને તો સંદેશો ભળાવીને એ હાલ્યો ગયો. સાચી વાત કે કાલે રાતે મને જવાબ લઈને આવવાની બોલી છે.”

“ક્યાં આવવાની?”

“મારે ફૂબે, રાતે દસને ડંકે. અને મારે એની હકીકતવાળાં છાપાં પણ આણવાનાં છે.”

“આ ભરવાડને અહીંથી જવા દેવાનો નથી.” એવો હુકમ આપીને વળતે દિવસે

બહારવટિયાને ફાંસલામાં લેવા સારુ પોલીસ-અમલદાર ચાલ્યો ગયો. રસ્તાને બન્ને છેડે પહેરો બેસી ગયો.

પોલીસવાળા ગયા પછી અમે એ ભરવાડની પછવાડે ચાલ્યા. એક ધર્મશાળામાં અમે સહુ ભેળા થયા. મેં એને મારા મેજ પર બોલાવી, દારૂની કટોરી પાઈ પછી પૂછ્યું : “ભાઈ, તારા ભેરુબંધને ફાંસાવતાં તને શરમ ન આવી? આવી ખૂટલાઈ!”

અમારી સામે એ નીરખી રહ્યો. પછી એણે કટોરી પૂરો કર્યો.

મેં કહ્યું : “લાવ એ સંદેશો હું બેટીનાની પાસે ઇસ્પિતાલમાં લઈ જાઉં. ત્યાંથી હું છાપાં પણ લેતો આવીશ આપણા ભાઈબંધ વાસ્તે.”

“હંમ! ભાઈબંધ!” ભરવાડ મારી સામે ડાઢીને બોલ્યો. ચોમેર નજર કરીને એણે કહ્યું : “તમે મને ફાંસાવવા માગો છો ખરું ને?”

“અમે ઇટાલિયન નથી, અમેરિકન છીએ, ભાઈ!” મેં ફોડ પાડ્યો.

“અમેરિકા!” એ જાદુઈ શબ્દે ભરવાડનો ચહેરો ઝલકી ઊઠ્યો. “હાં, તો તો હું તમારો ઇતબાર કરું, લ્યો, આ બેટીનાને દેજો - એના ધણીનો કાગળ.”

એમ કહી એણે મને એક પરબીડિયું દીધું. કહ્યું : “જવાબ પણ તમે જ ભાઈબંધને પહોંચાડજો. આજ અધરાતે : ગ્યુસેપીને નેસડે : આંહીંથી પાંચ કલાકનો વસમો પહાડી પંથ છે - બોસ્કોવર્દેની ઝાડીને ઓલ્યે છેડે, આસીનીનાના ગાળામાં. ભેળા તમારા મોટા ડગલા લેજો, નીકર ત્યાં ઊંચે ઠરીને ઠીંકરું થઈ જાશો. ને કોને ખબર છે, કોકને એ ડગલાની તમારા કરતાં વધુ જરૂર પણ હશે. લ્યો રામરામ, ભાઈ! અમે પહાડના લોકો ઉતાવળી પ્રકૃતિના ખરા. પણ દગો ન કરીએ હો! સાચું વેર લેનાર મર્દને અમે ફાંસાવીએ નહિ કદી, હો ભાઈ! લ્યો, રામરામ!”

એ ચાલ્યો ગયો. હું વહેલી પરોઢે બેટીનાની પાસે કાગળ પહોંચાડી, એના વેરાન બનેલા વદન પર પલભર આનંદનાં કિરણો રમતાં નિહાળી કુશળખબર આપી વળી નીકળ્યો.

અમે પંથે પડ્યા. પહાડ પર પહાડ, ચડાવ પર ચડાવ! પાંચ કલાકે અમારો આરો ક્યાંથી આવે? ઊંચાણે જેમજેમ ગયા તેમતેમ તો બરછી જેવો પવન ફૂંકાતો આવ્યો. ઝાપટાં અમને ભીંજવવા લાગ્યાં, અને એ પહાડની ધુમ્મસમાં પંથ શોધવો દોહલો બની ગયો. પણ અંતરથી હું રાજી થતો હતો, કે આ પહાડની વંકાઈ, આ વાવાઝડી ને આ ધુમ્મસ આપણા ભાઈબંધની ભારી રક્ષા કરનારાં થઈ પડશે. કેમ કે પોલીસનું કામ કપરું બની જવાનું, જ્યારે મેરિયોને તો એ રાતદિવસના સાથી સમાન હતાં.

[6]

આખરે અમે એ નેસડે પહોંચ્યા. ઝૂંપડાના દ્વાર પર અમે ટકોરા માર્યા.

બરાબર એ જ પળે, મારી પછવાડે મારા બરડામાં કંઈક કઠણ અને લીસું મને ચંપાતું લાગ્યું. અને એક ધીરો પણ કરડો અવાજ મારે કાને પડ્યો કે, “હાથ ઊંચા - જલદી હાથ ઊંચા કરો, ને જો જરીક હલ્યા છો ને, તો હમણાં વીંધાયા જાણજો. હું અંધારે ભાળું છું.”

કશી જ દલીલ કર્યા વગર અમે આજ્ઞાકિત બન્યા. પછી મેં શાંતિથી અંગ્રેજીમાં કહ્યું : “ભાઈ મેરિયો, આ મારી પીઠ પર તું જે દાબી રહ્યો છે તે જો તારી બે-જોટાળીની નળી

જ હોય, તો ભલો થઈને ખેસવી લે. ક્યાંક વછૂટી જશે. ન્યૂયોર્કમાં તારા વિવાહમાં હું બજર હતો એ યાદ કર."

મારા બોલના જવાબમાં એના મોંમાંથી એક હાહાકાર નીકળી પડ્યો. એ નિસાસામાં જાણે કે સિસોટી વાગતી હતી. પછી વેદના અને આશા વડે ધૂજતા ઘોર અવાજે એણે મને પૂછ્યું : "માથે ખુદાને રાખીને બોલો, કોણ છો તમે?"

મેં ઓળખાણ આપી : "જ્યારે તારો સસરો ફેરારી માર્યો ગયો ત્યારે હું ઇન્સ્પેક્ટર શર્લીની સાથે હતો ને, ભાઈ!" એમ કહી મેં મારું નામઠામ દીધું, એની પાસે આવવાનું કારણ જણાવ્યું.

તત્કાળ મેં એ બંદૂક નીચે પડ્યાને ધબકારો સાંભળ્યો અને મારું શરીર બે પડછંદ ભુજાઓની પ્રીતિભરી બાથમાં ભીંસાઈ ગયું. કેટલીય વાર સુધી મેરિયોનું માથું મારા હૈયા ઉપર ઢળેલું રહ્યું. એના રુદનનાં ધ્રુસકાં એના આખા કલેવરને હલમલાવી રહ્યાં હતાં. એ ધ્રુસકાં નહોતાં, પણ બહાદુર આદમીના ભુક્કો બની ગયેલા આત્માનાં સૂકાં આંસુડાં હતાં.

"ઓ ભાઈ! ઓ દોસ્ત!" મેરિયોના હૈયાને ચીરીને આર્તનાદ નીકળ્યો. એ આર્તસ્વરે મારી આંખોને ભીની કરી : "આટલાં દારુણ દુઃખનાં વરસો પછી તમારી સાથેનો આ મેળાપ મારા હૈયામાં શું શું મચાવી મૂકે છે તે તમે કદી નહિ સમજો. ઓ મારી અંધારી વેળાના સાચા દોસ્ત! શું કહું? આવો અંદર. સગડી કરીને તાપીએ."

કોઈ પક્ષીના કંઠસ્વર જેવી સીટી એણે મારી. ઝડની ઘટામાંથી એક કાળો આકાર સામે આવ્યો. એને બાજુમાં લઈ જઈને બહારવટિયાએ કંઈક સૂચના આપી, પછી એ અમારી સાથે આવી બેઠો. ઘડીકમાં તો કોલસાની તાપણી તપી ઊઠી. એ તાપના અજવાળામાં મેં મેરિયોના દીદાર દીઠા. એનો બંકો, સુડોલ, ખડતલ ચહેરો ફિક્કો ને કદરૂપ બની ગયેલો : એના ગાલ પર કાળું દાઢું છવાઈ ગયેલું : અને ઘટાદાર ભવાંની નીચેની મારી સામે આતુર મીટ માંડતી એ બે આંખોમાં વલોવાઈ રહેલી વેદનાને તો હું કદી નહિ ભૂલું. એનાં કપડાં લીરેલીરા થઈ ગયેલાં હતાં, ને પગના જોડાના તો ચૂંથા જ નીકળી ગયેલા. એ બોલ્યો : "આજ ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાતથી મારી પાંપણો ભેગી નથી થઈ, ભાઈ! મારે તો, બસ, પહાડ પછી પહાડ ખૂંદવાનું જ હતું."

એક ખરબચડા પાટિયા પર એ ઢળી પડ્યો. એણે ખાધું ને બીડી પીધી તેટલી વાર મેં એને બધું વૃત્તાંત કહ્યું.

"હું ગાંડો થઈ ગયો તે પછી આજ આ પહેલી બીડી છે, હો ભાઈ!" બાપડો ધુમાડા કાઢતાં કાઢતાં રાક્ષસી હાસ્ય કરતો બોલ્યો : "હું મારી બજર લેવી જ ભૂલી ગયો છું."

મેં એને બેટીનાનો સંદેશો કહ્યો, ને એની હકીકતવાળાં છાપાં આપ્યાં. અંગારાને અજવાળે એણે છાપાં પર નજર ફેરવી. પોતાને વિશે મોટાં મથાળાં વાંચીને એ બોલ્યો : "એ...મ! હું જલ્લાદ છું એમ કે? ફિકર નહિ હું જલ્લાદ - સાત વાર જલ્લાદ! પણ મારા જેવા બે-પાંચ જ જલ્લાદો જો હોત ને, તો બચ્યા 'કાળા પંજા'ને એક વરસની અંદર જગત પરથી સાફ કરી નાખત. હું જલ્લાદ - એમ?"

મેં એને એની ભવિષ્યની પેરવીના પ્રશ્નો પૂછ્યા. એણે એક પણ ઉત્તર ન વાળ્યો. ફક્ત એક ઓવરકોટ અને તમાકુ સિવાય બીજું કશું જ એણે ન સ્વીકાર્યું. એ બોલ્યો : "તમે સમજી શકો છો કે તમારી પાસેથી થોડાં નાણાં મેળવવા હું કેટલો આતુર છું. પણ

એમ કરું તો તમે મારા ભેળા ભળેલા ઠરો. તમારી ફરજ પોલીસને ખબર દેવાની થઈ પડે. જો તમે ન ખબર આપો, તો મારો ગુનો એ જ તમારો ગુનો બની જાય. મારે એવું નથી કરવું. ના, ના, બસ તમારે તો એટલું જ સમજવું - કે આપણે મળ્યા છીએ. તમે મને શોધતા હતા, અને મારી બંદૂકને જોરે તમારે મને કોટ તથા બજર આપવાં પડ્યાં. તમને મારી યોજનાની કશી જ જાણ નથી. એટલે તમે નિર્દોષ છો. બાકી મારી પાસે તો પૂરતો દારૂગોળો છે. આજે જ મેં એક સાબરનો શિકાર કરીને આ ગિયુસેપ્પી ગોવાળને આપી દીધો. એ રીતે મને આજની રાત આશરો દેનારને હું દામ ચુકાવું છું. કાલે એ ફોજને કહેશે કે આજ રાતે હું અહીં હતો. પણ એ કહેતો હશે એ ટાણે તો હું અહીંથી ક્યાંવે દૂર નીકળી ગયો હોઈશ."

એ જ ટાણે બહારથી એક ધીરી સીટી સંભળાઈ. બહારવટિયો ઝબકીને ખડો થયો. જોરથી એણે અમારા હાથ દાબ્યા. કહ્યું, "તમે આ ગિયુસેપ્પી ગોવાળની સાથે અહીં જ રહેજો. એ તમારા વતીની ખાતરી આપશે. મારા તકદીરમાં તો હવે આરામ નથી રહ્યો. સલામ!"

ફરી કદી મેં મેરિયોને દીઠો નથી. બીજે દિવસે સવારે અમે ગામડામાં પહોંચી ગયા. ત્યાં વાતો સાંભળી કે પરોઢિયામાં બહારવટિયાને અને ફોજને ઘિંગાણું થઈ ગયું. તેમાં બહારવટિયાએ બે સિપાહીઓના ટોપામાં બાકોરાં પાડ્યાં હતાં. કોઈના જાનને એણે જફા નહોતી કરી. તે દિવસે તો ફોજે પણ વધુ પીછો લેવાનું બંધ રાખ્યું હતું.

વાહ! સિપાઈઓની ટોપીઓ વીંધી - જાન ન લીધા. બહારવટિયાએ પોતાની ઓરતના સંદેશાને કેવો પવિત્ર કરી માન્યો! એનું નામ નેકી.

અમને લાગ્યું કે ઇંટલીમાં અમારા વધારે રહેવાથી બિચારી બેટીના પર આફત આવશે. અમે ગમગીન હૈયે ચાલ્યા ગયા. ઇંટલી છોડી દીધું.

બહારવટિયો પકડાયાના ખબર વિનાના ઘણા દિવસો ગુજર્યા. અમને આશા હતી કે એ બચી છૂટશે. ઇંટલીનો સીમાડો વળોટી જશે.

પછી તો યુરોપના આકાશમાં તુમુલ તોફાનના ગડેડાટ ગાજી ઊઠ્યા. મહાયુદ્ધ જાહેર થયું. બહારવટિયો ઝલાવો એ અશક્ય વાત બની.

માનવીનું ભાગ્યનિર્માણ કેવું અકળ છે! જગની જાદવાસ્થળી બરાબર જાણે એના બચાવની ઘડીએ જ આવી પહોંચી. એનો એના પ્રિયજનોની સાથે મેળાપ થયો કે નહિ તેની મને ખબર નથી. મેં તો ફક્ત અફવાઓ જ સાંભળી હતી, કેમ કે હું પણ બીજાં લાખોની માફક, શોષિતરંગી યુદ્ધદેવતાની સન્મુખ ફૂચકદમ કરતો, એ મહાકાળને સલામ ભરતો ચાલ્યો જતો હતો - સમરના મેદાન પર.

રોમાનેતી

ઈ. સ. 1926ના એપ્રિલ મહિનાના એક પ્રભાતે દેશદેશનાં છાપાંઓએ પોતાના વાંચનારાઓને ખબર દીધા કે બહારવટિયાનો રાજાધિરાજ રોમાનેતી, જેણે કોર્સિકા બેટની સરકારને પૂરાં પંદર વર્ષો સુધી હાથતાળી દઈદઈ પહાડોનું એકલહથ્થુ રાજ કર્યું, જેણે કંઈ કંઈ ઝપાઝપીઓમાં સરકારી પોલીસને શિકસ્તો દીધી, તે બહારવટિયાને આખરે પોલીસોએ ભેટંભેટાં કરી હાથોહાથના ધિંગાણામાં ઠાર કર્યો છે.

આ ખબર છપાયા પછી તરતના જ અરસામાં કોર્સિકા બેટનાં તેમ જ ફ્રાન્સ દેશનાં છાપાં કાગારોળ કરી ઊઠ્યાં કે ખોટી વાત : બહારવટિયાને પોલીસે નથી માર્યો. એનું મોત તો દગાબાજીથી નીપજેલું છે. બહાદુરી નહિ પણ ખુટામણ ખેલાયેલી છે. બહારવટિયાના મંડળ માંદલા જ એક ભરોસાદાર આદમીએ ઓચિંતો એને પીઠ પાછળથી ગોળીએ દીધો છે; પોલીસે તો પછી એ મરેલા મર્દનાં હથિયાર-પડિયાર ઉતારી લઈ, એ શબને માથે ભડાકા કરી, વીરતાનું એક નાટક ભજવ્યું છે, અને કોર્સિકા બેટનાં વીરપ્રેમી વતનીઓની આંખોમાં એવું ઠસાવવાની કોશિશ કરી છે કે તમારા વીરને અમે હાથોહાથના ધિંગાણામાં મર્દાઈની રીતે મારી પાડ્યો છે.

બેટની બજારે વાતો થાય છે : 'આ મોતની અંદર નક્કી કાંઈક ભેદ રહ્યો છે.'

દાક્તરે મડદું ચીર્યું, પણ એ દાક્તરી તપાસનું પરિણામ કેમ બહાર ન પડ્યું ?

'ગોટાળો હશે, ગોટાળો. બહારવટિયો રોમાનેતી સામી છાતીને ધિંગાણે એમ એકલો કાંઈ મરે ? પાંચેક વડિયાને લીધા પછી જ પડે.'

સુધરેલી દુનિયાનાં માનવી આવું આવું સાંભળીને ખડખડ હસે છે. ભલા માણસો ! રોમાનેતીને કોણે માર્યો અને કેવી રીતે માર્યો એની શી તથ્યા છે તમારે ? હતો તો બહારવટિયો ને ? રાજનો, કાયદાનો, સમાજની સુલેહશાંતિનો શત્રુ તો હતો જ ને ? બે-પાંચ ખૂનો પણ એણે કર્યા હતાં ને ? એના માથા સારુ ઈનામ નીકળ્યું હતું ને ? બસ ત્યારે પછી ! હરકોઈ ઇલાજે પણ એ ફેંસલ થઈ ગયો. રાજા-પ્રજા સર્વે ઠરીને ઠામ બેઠાં.

કોર્સિકા બેટનો વતનદાર પોતાનું માથું ધુણાવીને ઉત્તર આપે છે કે ના, ના, ના ! તમે અમારા મુલકની રીતરસમ જાણતા નથી, અમે જીવીએ છીએ હજુ જુનવાણી જમાનામાં. ઇન્સાફની અટપટી જાળમાં અમારો પત્તો ન લાગે. અમે તો અમારો હિસાબ ઘરમેળે પતાવી લઈએ. દગલબાજી, વિશ્વાસઘાત, ખુટામણ - એની વસૂલાત અમે લોહી રેડીને જ કરીએ અને તેથી જ ખાનદાનીની રીતે પતાવટ કરનારો આદમી અમારે મન વીર છે. 'વેન્દેત્તા' (વેરની વસૂલાત) એ અમારો નેકપાક કાયદો છે. રોમાનેતી અમારો આત્મારામ હતો, નેકીનો

પંચ એણે તરુને ચાતરેલ નહોતો. નક્કી એની હત્યા થઈ છે. હાથોહાથને ઠિંગાણે એ મૂક્યો હોત તો અમારાં કલેજામાં કશો ઓરતો ન થાત.

‘લા વેન્હેતા!’ - કેવો કારમો એ શબ્દ છે! પિસ્તોલનો ધોડો પાડતાં ઠાઠાઠા થઈ રહે છે તેના જેવો. લા વેન્હેતા એ શબ્દોચ્ચાર સાથે, છેલ્લા ‘લા’ અક્ષરના ‘લ’ કારની સાથોસાથ કોર્સિકાના મઠની છૂરી દગલબાજના કલેજામાં ચાલી જાય છે.

સંસ્કારી આલમથી અટૂલો પડેલો આ ટાપુ મધ્યયુગના આખરી કિલ્લા સમો દેખાય છે. અને પોતાનાં બચ્ચાંને અંતરે આવા રીઘ સંસ્કાર રોપનાર તો ખુદ ત્યાંની કુદરત જ છે. એનાં પહાડો અને ખીણો પ્રકૃતિની શક્તિઓના કોઈ દારૂણ રણસંગ્રામની સાક્ષી પૂરી રહેલાં છે. ધરતીનાં પેટાળ ફાડીને કોઈ જ્વાળામુખીએ પાતાળી ખાઈઓ કરી મૂકી છે. એ છેદાયેલા સૈનિકો જેવા ડુંગરાઓને જાણે કે કોઈ ભૂકંપોના દાનવોએ એકાદ વિગટ ખડકના ટુકડેટુકડા કરીને સર્જાવેલ છે. સેદાર અને પાઈનનાં ઊંચાં ઝાડવાં પણ એ પહાડોનાં ઢેલાં વિદારી-વિદારીને જ બહાર નીકળેલાં છે. માનવીનાં હળ-સાંતી જેવાં લોખંડી હથિયારો ચાહે તેટલાં મથે છતાં ન ચિરાતી કઠોર ધરતી પણ જાણે કે અન્નપૂર્ણા નથી પણ એથી ઊલટી કોઈ નિષ્કર સાવકી માતા છે.

આમ એ ટાપુના ઘડતરમાં જ તોફાનનાં, સંહારલીલાનાં, કુદરત સાથેના નિરંતર ચાલુ વિગ્રહનાં જ તત્ત્વો પડ્યાં છે. એ તત્ત્વોની સોબતે ટાપુનાં બચ્ચાંને માના પેટમાંથી જ પોતાની તાલીમ પિવાડી છે. ટાપુના ચહેરા ઉપર જ્યાં જુઓ ત્યાં ઉગ્રતા, ગરૂરી, વેદના અને ગમગીની જ અંકિત થઈ છે. એ જ ચાર ગુણો લખાયા છે પ્રત્યેક કોર્સિકાવાસીના વદન ઉપર. એનાં નામ પણ જુઓ તો સ્પાદા (સમશેર), અથવા તો સાએતા (વીજળી) - એ નામો જ બહારવટાંની આગાહી કરે છે. નાનાં બચ્ચાં લખતાં-વાંચતાં-ભણતાં નથી, પણ ગેંડાનો શિકાર શીખે છે; કુદરતનાં તૂફાનો સામે - વાવાઝોડાં, ભૂકંપો, જળપ્રલય અને સળગતા દુકાળો સામે - ટક્કર ઝીલતાં શીખે છે.

[2]

આમ છતાંયે રોમાનેતી તો હંમેશાંનો સુલેહપ્રેમી અને કાયદાપાલક પ્રજાજન હતો. એને ખૂનખરાબા અને ઝાડીજંગલને માર્ગે જબરદસ્તીથી હડસેલનાર તો હતા વિશ્વાસઘાત અને ગેરઈન્સાફ. જગતના કૂડા રાહથી એ ગૂંગળાઈ ગયો ત્યારે જ શહી, બીજા અનેકની પેઠે એ પણ માછિયામાં - અટવીમાં છુપાયો, ને ત્યાં રહે રહે પણ પોતાને ઘડીભર કંપવા ન દેનારી, દિવસરાત કોઈ શિકારને શોધી રહેલી શિકારી સરખી એ રાજસત્તાને હંસવતો બેઠો. પણ બીજા આવા ભાગેડુઓ કરતાં પોતે સાતગણી ટક્કર ઝીલી શક્યો. કેમ કે રોમાનેતીની ખામોશી અદ્ભુત હતી; એનો બંદૂકપિસ્તોલ પરનો કાબૂ અફર હતો; એટલે જ એણે રાજની ફોજોને દોઢ દાયકા સુધી માત રાખી. એટલે જ એ બહારવટિયાનો રાજા બોલાયો. રાજ-પોશાકધારીઓનો એ જમદૂત હતો, બેટવાસીઓનો એ દિલોજાન હતો.

ધંધે તો હતો એ ધિંગો માલધારી. ઢોર કાપતો પણ ખરો. પોતાના ગામના માંડવીચોકમાં એ મેળાને દિવસે કે મોટી ગુજરી ભરાવાને દિવસે ઢોર કાપીને માંસ વેચતો. એવા એક પ્રસંગે એવું બન્યું કે જે ધરાકી ફાટી નીકળી ને બીજા એક બેલને કાપવાની જરૂર પડી. એણે તાબડતોબ પોતાનો એક ધંધા-ભાઈની પાસે માણસ હોડાવ્યો, પૂરી

પરવાનગીથી અને પૂરેપૂરા મૂલે એણે એ ભાઈબંધના ખેતરમાંથી પણ લીધું. ને તે જ રાતે પીઠાની અંદર ભાઈબંધને નાણાં પણ ભરી દીધાં. રોકડા પૈસાનો સોદો, ઉછીરોધારની વાત નહોતી. એટલે નાણાંની પહોંચપાવતી લેવાદેવાનો સવાલ જ નહોતો.

થોડા દિવસ થયા, ને એક વાર મોટે ભાગે એને એની ઓરતે ઢંઢોળ્યો : “જર જાગો.”

“કાં ?”

“આંગણે ફુલેસ ઊભા છે.”

ફુલેસ ? રોમાનેતીને ફાળ પડી. આપણે ઘેર અત્યારમાં ફુલેસ ? શા કારણે ? ત્યાં તો પોલીસની પાર્ટીએ ધમાચકડી બોલાવી દીધી : “ચલો સાલે ! પારકાનો બેલ ચોરવો મીઠો લાગે છે કેમ ? ચાલો શહેરમાં. નીકળ જલદી ઘરની બહાર, ચોટા !”

બોળિયો ધંધાદારી ! ડરતો ડરતો સુલેહશાંતિથી પેટગુજારો કરનાર આ ગામડિયો ‘ફુલેસ’ના બોલવા પરથી પામી ગયો કે પેલા ભાઈબંધે સરકારમાં જઈને ફરિયાદ નોંધાવી છે કે રોમાનેતી અમારો બેલ ચોરી ગયો છે - ને નાણાં આપતો નથી.

‘ફુલેસ !’ - એ શબ્દ જ્યારે ગામડિયાને કાને પડે છે ત્યારે એ ધોળે દિવસે તારા ભાળે છે. એની નસોમાં લોહી થીજી જાય છે. ફુલેસ : સપાઈ : ફોજદાર : ગામડિયાને મન આથી વધારે અમંગળ બીજા શબ્દો નથી.

બેબાકળો બનીને રોમાનેતી પથારીએથી પરભારો નાહો, પાછલી બારીએથી રફુચક થઈ ગયો, ને ઝડીમાં છુપાયો. ત્યાં બેઠે બેઠે એણે પેલા ફરિયાદ નોંધાવનાર ભાઈબંધની સાથે વાટાઘાટના સંદેશા ચલાવ્યા : એ ભાઈ ! તારી ગૌ ! હું હાથ જોડું છું : હું તને ફરી વાર આખી કિંમત ચુકાવું. ને વળી એક સો ફાંક ઉપરિયામણ આલું. કોઈ વાતે તું ફરિયાદ પાછી ખેંચી લે, મારો છૂટકો કર. મારે કોરટને બારણે ચડવાનો મોખ નથી.

રોમાનેતીની નજર સામે ‘ફુલેસ’ની ધક્કામુક્કી, વકીલોના લૂંટણવેડા, કાચી જેલમાં અચોક્કસ મુદત સુધી સબડાટ અને પછી છેવટે પાકી તુરંગના છ-બાર મહિના તરવરતા હતા. પહોંચપાવતી વિના પોતાનું સાચ કોરટમાં ટકશે નહિ એવી ફાળ એને પડી ગઈ હતી.

ફરિયાદીએ આ કહેણ કબૂલ રાખ્યું. કહેવરાવ્યું કે આવતી કાલે આપણે અમુક ઠેકાણે મળીએ. નાણાંની પતાવટ કરીએ ને પછી અદાવતને દાડની અક્કેક કટોરીમાં ડુબાવી દઈએ.

પણ ગામડિયો રોમાનેતી શકમંદ સ્વભાવનો હતો. એને ભરોસો બેઠો નહિ. એણે એક ભાઈબંધને નાણાં લઈને મોકલ્યો. પોતે શું થાય છે તે જોતો એક શિલાની ઓથે બેઠો.

ઝીણી આંખોએ નિહાળી રહ્યો; દગો હતો ! બાર પોલીસો એ મળવાની જગ્યાએ છુપાઈને બેઠા હતા.

“બેટમજીને કહી આવો જઈને,” એણે એ દગલબાજને બીજો સંદેશો મોકલ્યો : “- કે ખબરદાર રે’જે : આ વખતે તો તુંને બંદૂકની ગોળીનો ભડાકો સાંભળવા જેટલોયે સમો નહિ રહે.”

- ને રોમાનેતી પોતાનું બોલ્યું બરાબર પળ્યો. બીજે જ દિવસે સવારે ભાઈબંધ ગામની બજારે નીકળે છે ત્યાં પછવાડે એક ઝાડની ઓથેથી ગોળી છૂટી, બરાબર છાતીએ ચોંટી, ને એના રામ ત્યાં ને ત્યાં રમી ગયા.

તે દિવસથી રોમાનેતી ‘બેન્દીતો’ (બહારવટિયો) જાહેર થયો, એના માથા માટે ઇનામ

નીકળ્યું. પોતાની ઓરતને ધંધાના વહીવટની ભલામણ કરી, છેલ્લી વારનું આદિગન આપી રોમાનેતી તે જ દહાડે પહાડોની ગોદમાં જઈ સમાયો. ત્યાં એણે પગારવડિયે કઠિયારાઓનું અને શિકારીઓનું પહાડી સૈન્ય ઊભું કર્યું. એણે પોતાની નીતિથી સૌને વાકેફ કર્યા કે -

“જુઓ ભાઈ, મારે કોઈને લૂંટવા કરવા નથી : ન કોઈ રાહદારીને કે ન તો રાજને : ન એક પૈસા સાટુ કે ન હીરા-માણેકની કોથળી સાટુ. તેમ મારે કોઈને વગર વાંકે મારવા-પીટવાયે નથી. હું તો ખાવંદ ધણીની રહેમથી ઘરનો સુખી આદમી છું. ને મારી મતલબ આંહીં બેઠે બેઠે પણ ઘરનો ધંધો ચાલુ રાખવાની છે. આ બધો બંદોબસ્ત મારી આતમરક્ષા પૂરતો જ છે. મારી હારે સહુ નેકપાક રે’જો. ઇમાનથી કદી ડગશો નહિ.”

એ રીતે વંકા પહાડને ખોળે બેઠાંબેઠાં રોમાનેતીને પોતાનાં માલથાલ (ઢોરઢાંખર)ના સોદા માંડ્યા, અને પોતાની વાડીને માંડવેથી ઊતરતી અંગૂરનાં વેચાણ ચાલુ રાખ્યાં.

એની પાછળ તો ફોજો ભમવા લાગી હતી, પણ પહાડોનો પાદશાહ રોમાનેતી આતમરક્ષાની અક્કલમાં કોઈથી ઊતરે તેવો નથી. સરકારી જાસૂસોની સામે બહારવટિયાનું પણ પારું જાસૂસખાતું ગોઠવાઈ ગયેલું છે. એના મોટામાં મોટા જાસૂસ કુત્તાઓ હતા, ઝીનેત્તા અને કાળિયો નામના બે કુત્તા બહારવટિયાના માનીતા અંગરક્ષકો છે, બન્ને જણા દિવસરાત એક પલ પણ અળગા થયા વગર પોતાના એ માનવમિત્રની બેઉ બાજુએ બેઠા રહે છે. એને અપાયેલી તાલીમ તાજુબ કરે તેવી હતી. બન્નેના મોંમાં જાણે અવાજ જ નહોતા, મૂંગા અવધૂતની માફક બન્ને ઝીણી ઝગારા કરતી આંખો અધર્મીચી રાખીને બેઠા રહેતા. અને તેઓનો એક લગાર જેટલો જ ધુરકાટ દુશ્મનોનાં દૂરદૂર ચાલતાં પગલાંની ખબર દેવા માટે ગનીમત થઈ પડતો.

તે પછી થોડે દૂર, એથી જરી વધારે દૂર, ઓર થોડે છેટે - એમ કેટલાક માઈલો સુધીના ગોળ ઘેરાવામાં સંત્રીઓની અને કુત્તાઓની ચોકી દિવસરાત વીંટળાયેલી જ રહેતી. પરિણામે ‘ફુલેસ’ની ગિસ્ત લગોલગ આવી પહોંચે તે પહેલાં તો બહારવટિયો બાતમી પામીને પચીસ કોસ દૂર નીકળી જતો હતો. બહારવટિયાના ભોમિયા મરણિયા અને બુદ્ધિવંત હતા.

[3]

પહાડના પોલાણમાં એક રાતે બહારવટિયો બેઠોબેઠો કંઈક ગીત ગુંજે છે :

પાનીસેં મછલી કિતની દૂર !

બે કિતની દૂર !

બે કિતની દૂર !

બાદલસેં બીજલી કિતની દૂર !

બે કિતની દૂર !

બે કિતની દૂર !

એ વારંવાર ઘૂંટાતાં ચરણોમાંથી આખરે ફક્ત આટલો જ સૂર કોઈ ચગેલા પતંગની માફક, ઊંઘ લઈ ગયેલા ભમરડાની માફક વાજી રહ્યો કે -

કિતની દૂર !

બે કિતની દૂર !

બે કિતની દૂર !

બખોલની શિલાઓ ખંજરી બજાવતી બહારવટિયાની ચૂરાવળને તાલ આપે છે.
આખરે બે હોઠ વચ્ચેની સિસોટી કોઈ પંખણીની પેઠે ગાય છે કે -

કિતની દૂર!

બે કિતની દૂર!

બે કિતની દૂર!

પાનીસેં મછલી કિતની દૂર!

બાદલસેં બીજલી કિતની દૂર!

જુવાન બહારવટિયાને ઘણે દિવસે ઘર સાંભર્યું છે. ઓરતને મળવા દિલ તડપે છે. રંગીલો રોમાનેતી ઘેરે સંદેશો પણ મોકલી ચૂક્યો કે 'આજ સાંજનું વાળુ તારા હાથનું કરવું છે'.

રાત પડી. ગામના પોતાના ઘરની પછીતથી માંડી છેક પહાડના ગુપ્તસ્થાન લગી એક પછી એક જાસૂસ સંત્રીની આલબેલ-એંધાણી અપાતી ગઈ; જરીકે જોખમ નથી એવાં સંકેતચિહ્નો મળતાં બહારવટિયો બખોલેથી ઘેર જવા નીકળ્યો. અધરાતનો ગજર થયે એણે હેમખેમ ઘરમાં પગ દીધો. ઘણા કાળના ગાળા પછી માંડમાંડ જીવતાં મિલાપ થવા પામ્યો છે, એટલે ગળતી રાતની ગાઢી ગળબથ્યો લીધા પછી, હૈયાં એકમેકની અંદર ઠાલવી દઈને પછી, ઓરતે કોડેકોડે રાંધેલું વાનીવાનીનું વાળુ માણવા માટે રંગીલો રોમાનેતી દરવાજા સન્મુખ મોં કરીને જમવા બેઠો. બાજુમાં એક બંદૂક મૂકેલી છે, ને ગજવામાં પાંચ-છ નાની પિસ્તોલો અકબંધ ભરેલી ઠાંસી છે.

હજુ તો જ્યાં બહારવટિયો પહેલો કોળિયો ભરે છે, ત્યાં ઘ ર ર ર ! બાજુમાં બેઠેલા બન્ને કુત્તાએ ધીરો ધીરો ઘુરકાટ કાઢ્યો. અમસ્તા કાપી નાખો તોયે ન ઉચ્ચાર કરે તેવા એ ઝીનેત્તા અને કાળિયાની આ સનસ કદી જ ખોટી ન હોય. પણ આ એકાએક શું થયું ? - એમ વિચારે છે ત્યાં તો પલમાં જ એક જાસૂસે હાંફતાં હાંફતાં આવીને જાણ કરી કે "ફુલેસ ! ફુલેસની આખી ટુકડી : ઘર ઉપર ધસતી આવે છે."

અન્નનો કોળિયો નીચે મૂકી દઈને રોમાનેતી ખડો થયો. ઓરતને એક ચૂમી કરી, અને જાસૂસને કહ્યું : "જાવ, આડા રહીને ફેર કરો."

પોતે પાછલા ઓરડામાં ગયો, અને બહારવટિયાના આદેશનું યંત્રવત્ પાલન કરનાર સાથીએ ઉઘાડા મોયલા દરવાજાની અંદર પ્રવેશતી રોશની સામે ધસ્યો. એને જોતાંની વારે જ પોલીસની બંદૂકો છૂટી. એ ભોંય પર ઢળી પડ્યો, પણ પડ્યાં પડ્યાં એણે અર્ધચંદ્રાકારે સબસબાટ પિસ્તોલ ચલાવી, ધસી આવતાં 'ફુલેસ'માંથી કેટલાકને જખમી કર્યાં. બહારવટિયાના બીજા સાથીઓ પણ શિલાઓ અને ઝાડવાંની વચ્ચે સંતાઈને ગોળીબાર કરવા લાગ્યા. દરમિયાન રોમાનેતી પાછલી બારીએથી ફૂદીને બહાર પડ્યો. એના પગનું કાંડું ખડી ગયું.

આખો જ હલ્લો મકાનના આગલા ભાગમાં મચેલો છે એમ સમજીને પોતાના સાથીઓ તથા પોલીસો વચ્ચેની ઠારમઠોર સાંભળતો બહારવટિયો પાછલી જગ્યાએ ભાંખોડિયાંભર ચાલવા લાગ્યો ત્યાં તો કુત્તો ધૂરક્યો; અને એક તીણો અવાજ આવ્યો : "ખબરદાર ! રુક જાવ ! નહિ તો ઠાર કરું છું."

જવાબમાં બહારવટિયાએ એ અવાજની સામે ફેર કરીને, ભાંગેલા પગની વેદનાને

વજાકાર્યા વગર ગડચોલિયાં ખાવા માંડ્યાં. ખડક પરથી ખડક પર પડતું મૂકતો, ઝોળીબારની ઝુડીમાંથી ચમત્કારી રીતે ઊગરી જઈને એ દરિયાકાંઠે ખાબક્યો, ત્યાં એક બિરુબંધ માછીમારની હોડી રાહ જોતી ઊભી હતી તેમાં ચડીને હલેસાં ચલાવ્યાં. ગંભીર જાનમાં હોડી ચુપચાપ ચાલી. ત્યાં તો દીઠું કે કિનારેકિનારે પોલીસની બીજી ટુકડી આવી રહી છે. એકાએક હાકલ પડી : "નિશાન લ્યો : તારીરો ચલાવો હોડી પર."

"અને ઓ હોડીવાલા ! જલદી પાછી વાળ. કિનારે પહોંચ."

"એ ભાઈસા'બ ! આવીએ છીએ, પાછા કિનારે આવીએ છીએ ! ફેર કરશો મા !" એવાએવા એ માછીમારના ચસકાની અંદર એક બીજો અવાજ ડૂબી ગયો - ને તે હતો બહારવટિયાનો પાણીમાં ખાબકી પડ્યાનો અવાજ.

હોડી કાંઠે આવી ત્યારે ખાલી હતી. રોમાનેતી ઢબતો ઢબતો, પાણી કાપતો પાછો ખડકોમાં પહોંચી ગયો હતો.

[4]

"આ દગલબાજી કોણે કરી ? આપણી વચ્ચે તે રાત્રિએ કોણ વિશ્વાસઘાતી જાગ્યો ?"

એ એક જ સમસ્યા બહારવટિયાને તે પછીના દિવસોમાં સતાવી રહી હતી. નક્કી વાત છે કે કોઈકે પોલીસને બાતમી આપી દીધેલી. કુત્તાઓને પણ છેક પોલીસ લગોલગ આવી પહોંચી ત્યાં સુધી કોઈક કોઈક જાણીતા આસામીએ મૂંગા રાખ્યા હોવા જોઈએ કોઈક જાણભેદુ ફૂટી ગયો છે.

"ઓ રોમાનેતી !" સાથીઓએ સંદેહ ઉઘાડો કર્યો : "કાસ્ટીગ્લીઓની તો નહિ હોય ?"

"કોણ, સીનાર્કા ગામવાળો જુવાન કાસ્ટીગ્લીઓની ?"

"હા, એ લાગે છે."

"શા પરથી ?"

"મોખરેના કુત્તા પર એની ટેખરેખ હતી તેથી."

"પણ મને ફસાવવામાં એને મતલબ શી ?"

એ સવાલ કરવાની સાથે જ બહારવટિયાને કંઈક યાદ આવ્યું. એના મનમાં ગણતરી ગણાવા લાગી, એનાથી બોલી જવાયું : "હાં ! સાચેસાચ એ જુવાન કાસ્ટીગ્લીઓનીનાં કામાં તપાસ કરો, એ ક્યાં છે."

રોમાનેતીની પરણેતર જ્યારે કુંવારી હતી ત્યારે આ જુવાન એના પ્યારનો ઉમેદવાર હતો. પોતાની દિલદારને કેમ જાણે રોમાનેતી હરણ કરી ઉપાડી ગયો હોય એવી એના દિલમાં અગોચર દાઝ હતી. રોમાનેતીના ગુણશીલ ઉપર મુગ્ધ બનીને એ સુંદરી ગઈ હતી. તે વાત આ પ્રેમઈર્ષ્યાના અગ્નિમાં સળગતો આદમી સમજી નહોતો શક્યો. એણે જ પોલીસને બાતમી આપી હતી. તપાસ કરીને માણસો આવી ગયા : જાહેર કર્યું કે કાસ્ટીગ્લીઓની અને બહારવટિયાનો એક જાતવંત ઘોડો બેઉ અલોપ થયા છે.

"એને લઈ આવો." બહારવટિયાએ ટૂંકોટચ આદેશ દીધો; પછી તુરત જ ઉમેર્યું : "પણ જીવતો - ખબરદાર, એને જીવતો પકડી લાવજો."

એ દિવસ આઠ વાગ્યાનેટિનાની બગીચે એ મોડાવરણે હાજર થતા વચ્ચેનજ હતો
 મસ્જીદનીઓનો પુકડાઃ તમનેનો અને તારોનાજ
 થોડે વાર છુપી વાગ્યાનેટિનો એની સામે પુખ્તપણ તજર મોડીત વિડી રજો રહી
 જાણે દરવજાજાને તતોતની હતી

પણે એણે લપૂલ પાપોથી સાચવીને તામીઓજ કહ્યું. "એના બીજ છોડી ત્યાની."

"પણે એના હાથમાં એક બંદૂક આપો."

"પણે તમે લી બહીથી માત્યા જાઓ હું ને એ બહી બહુલા બેઝીને બહી પીઠી
 હું જો જાણે જાઉ તો એને તમે મોકલો કરજો. બહા, જાઓ હવે!"

હુકમો મળતા તયા તે મુજબ અમલ કરીને સાથીઓ ધોડે બહી ત્યાંથી દૂર દૂર ચાલ્યા
 તયા. મહારવટિયો અને દુરમન એ જ રથા.

દુરમન છૂટે છે. એના હાથમાં ભરેલી પિસ્તોલ છે.

રોમાનેતીના હાથમાં કશું હથિયાર નથી. એ તો પ્રથમથી જેમ બેઠી હતો તેમ જ
 બેસી રજો. પલાંડી પણ એણે બહલાવી નથી. હગલબાજને જાણે કેટક કહેવાની એની દમજ
 હતી.

એકએક કસ્ટીગલીઓની ખડક પરથી નીચે ઊતરી પડ્યો. એની વિન્નોલખાંથી ઘડ
 ઘડ ઘડ તજ - ચાર ગોળીઓ છૂટી.

રોમાનેતી પણ એની વાંસોવાંસ નીચે ખાબકી પડ્યો. એક જ પલ - અને દરવજાજ
 થોડે પલાણીને નાસી છૂટત. પણ એનો એક પગ હજુ પેંગડામાં હતો ત્યાં જ બહારવટિયાએ
 નીચે ગબડીને ઉપાડી લીધેલી બંદૂકમાંથી એક ભડાકો થયો. વિશ્વાસઘાતી જુવાનના કલેજ
 સોસરવી ગોળી નહાઈ-ધોઈને ધ્રોપટ નીકળી ગઈ.

સાથીઓ મારતે ઘોડે આવી પહોંચ્યા.

જુવાનની લાશ સામે ઠડીગાર આંગળી ચીંધાડીને બહારવટિયાએ કહ્યું : "આને એનાં
 કુટુંબીઓ પાસે લઈ જઈને સોંપી આવો. કહેજો કે એ વિશ્વાસઘાતી તો હતો પણ તે ઉપસંત
 નામદ હતો. હજુ તો મારા હાથ ખાલી હતા ને હું એની સાથે વાત કરી રહેલો હતો ત્યાં
 જ એણે મારા ઉપર ગોળીઓ છોડી હતી."

આ બનાવે બહારવટિયાના બાકીના સાથીઓનાં હૈયાં પર એવું જાદુ છાંટી દીધું કે
 પછીનાં વર્ષોમાં એક પણ ખૂટામણનો પ્રસંગ નહોતો બનવા પામ્યો. એ છપ માણસાઈની
 હતી.

[5]

"હું શરત કરું છું. હું એકલો બહારવટિયાને પૂરો પડીશ."

એજોસિયો ગામની મુલાકાતે આવેલી એક ફરાન્સી હોજના કપ્તાને એક દિવસ એ
 રીતે પોતાની મૂછ મરડી. એણે સમજ પાડી કે "તમે દુકડીઓની દુકડીઓ મોકલો છો એટલે
 બેટંબેટ થતા નથી. માટે કારી જાવતી નથી. જુઓ હું એકલે હાથે પૂરો પડું છું."

આ બડના દીકરાએ બહારવટિયા સાથે મુલાકાતની માગણી મોકલી. પોતાને મળવા
 માગનારા અનેકને રોમાનેતી ખાનદાનીની રીતે મુલાકાતો આપતો હતો. એમાં એ વીરતાનો

ધર્મ સમજતો. આ કપ્તાન સાહેબને પણ લશ્કરી ઈમાનવાળા આદમી લેખી મુલાકાતની હા પાડી. કપ્તાને ખુદ પોતે જવાને બદલે પોતાને નામે એક દોસ્તને ધકેલ્યો. ને પોતે પછવાડે એક ખેડૂતના વેશમાં પેસી ગયો. જે ઝૂંપડામાં બહારવટિયાની મુલાકાત જવાની હતી તેની બહાર કપ્તાન છૂપાઈ રહ્યો. ભળકડાની વેળા થઈ ત્યારે એણે પોતાના દોસ્તને એ ઝૂંપડામાંથી કેટલાક ભોમિયા બેળો નીકળીને જતો જોયો. સમજી લીધું કે મુલાકાત થઈ ગઈ. માન્યું કે અત્યારે બહારવટિયાનો સામનો કરીને ઝટ ચાંપી દેવાનો લાગ છે. જેવા પેલા ભોમિયા ઘોડે ચડી પોતાના ભાઈબંધની સાથે ચાલી નીકળ્યા, તેવો જ આ કપ્તાન ઝૂંપડાના દ્વારમાં પેઠો. એકાએક દ્વાર ખોલીને એણે સઈફલ તાકી, અંદર બેઠેલાઓને પડકાર દીધો કે "ત્રિંચા હાથ - જલદી હાથ ઊંચા લ્યો."

બેઠેલાઓમાંથી કોઈ હલ્યુંચલ્યું નહિ.

એકાએક કપ્તાને પોતાની પછવાડેથી 'હા - હા - હા' એવું હસ્ય સાંભળ્યું. એક અવાજ આવ્યો : "સાહેબ બહાદુર. જો તમે રોમાનેતીને શોધતા હો તો આ રહ્યો આપનો નમ્ર સેવક. પણ હું આપને શાંતિથી ચાલ્યા જવાની સલાહ આપું છું. હું ધારું છું કે જિંદગી તો તમનેય પ્યારી છે. માટે કહું છું કે ડાહ્યા હો તો પધારી જાઓ."

કપ્તાને ચક્કર ફરીને પાછું જોયું. જે માણસને પોતે ઠેકાણે પાડવા આવ્યો હતો તે તો બેધડક ને બેપરવા. ખીસામાં બેઉ હાથ નાખીને રસ્તા વચ્ચે સામી છાતીએ ઊભેલો હતો.

હજુ ભળભાંખળું હતું. બહારવટિયાનું કલેવર દેખાતું હતું. ચોખ્ખું નહિ, પણ ઝાંખું ઝાંખું.

"સાહેબ બહાદુર, આપ સિધાવી જાઓ." ફરીને અવાજ આવ્યો.

કપ્તાન સાહેબે એક પલની પણ વાટ જોયા વગર ઉપરાઉપરી ગોળીબાર કર્યા. પરોઢિયાના ધુમ્મસમાં બહારવટિયાનું બાંડિયું પાતળું કલેવર અસ્પષ્ટ રહ્યું. એકેય ગોળી ન અંટાઈ.

ફરી વાર અવાજ. "હવે તો બસ, પાછા ફરી જાઓ અને જગતને જઈ કહો કે મેં અંગત જેઓનું કંઈ બગાડ્યું નથી તેઓ પણ મારા પર હલ્લો કરે છે ત્યારેય મને ઇન્સાનનો જાન લેવો ગમતો નથી. હું રોમાનેતી લોહીનો પ્યાસો નથી. સિધાવો સાહેબ બહાદુર. હવે બડાકો મ કરજો."

બહારવટિયાની આ મહાનુભાવતાએ તો કપ્તાન બહાદુરને ઊલટાના અધિક ગાંડા બનાવ્યા. એનું અભિયાન ટુકડેટુકડા થઈ ગયું. એણે ફરી વાર ગોળી છોડી.

ગોળીનો જવાબ સામેથી ગોળીએ જ દીધો. એક જ ઝળેળાટ થયો. ને કપ્તાન ધૂળ ચાટતા પડ્યો.

રોમાનેતી પાસે આવ્યો. કપ્તાનની લાશને એણે ગમગીન હૃદયે ઊથલાવીને ચત્તી કરી.

"શા માટે" - પોતાની આસપાસ વીંટળાઈ વળેલા સાથીઓને એણે કહ્યું : "શા માટે આ લોકો મારી પાછળ લાગ્યા છે ! શા સારુ મને એ પહાડોમાં એકલો પડ્યો રહેવા દેતા નથી ! હું ક્યાં એને ગોતવા જાઉં છું ! મારી આ કડવી ઝેર બની ચૂકેલી જિંદગાની પણ

જો મને તેઓ આંહી જ જંગલમાં ચૂપચાપ ખેંચી કાઢતા આપે તો હું તેઓને તલવાર પાછા ઈજા પહોંચાડવા નથી ચાહતો. નીકર મારી બંદૂકની નળી પાંચોર એ કોઈ કમ નીકળવા છે? મેં ધાર્યું હોત તો હું એવા સોને ફૂંટી મારત. પણ દોરતો, હું લોહીનો નગરનો નથી મને હવે છેડો ના. મને પડવો રહેવા છે!"

[6]

દિવસો દિવસ એવી કંઈક પરાક્રમની વાતો આ બહારદુરને નામે ચડતી ગઈ. અંદરનું વુલ્ફ લખે છે કે 'બહારદુર' એવું બિરુદ આ બહારવટિયાને માટે હું બરાબર જ વાપરી રહ્યો છું. કારણ કે એનું બહારવટું વાજબી હો વા ગેરવાજબી, છતાં રોમાનેતી એક મર્દ હતો. હૃદયીય જ્યાહે રહમહિલ અને સાગરપેટો હતો. શત્રુ કે મિત્ર હરકોઈની સાથેના વહેવારમાં નીડર તેમ જ નેકીદાર હતો. અરે, સાચને ખાતર એણે પોતાના સગા ભાઈ સમા પહોંચી ભાઈબંધ સ્પાદાને, જુઓને, ફાંસીને લાકડે મોકલવાની છાતી બતાવી હતી.

હકીકત આમ બની ગઈ. એક દિવસ ધોળે દહાડે છડેચોક એક ગામમાં દાખલ થઈને બહારવટિયો સીધો મેયર સા'બના મકાન પર આવ્યો, સાહેબના ચાકરને એક બંધ કરેલો કાગળ દીધો. કહ્યું : "સા'બને પોગાડજે."

"કોનો છે?"

"અંદર સહી કરી છે."

પોતે અલોપ થઈ ગયો, અને પછી મેયર સા'બે કાગળ ફોડતાં અંદર રોમાનેતીના હાથની સહી દીઠી. ધડકતે કલેજે એણે કાગળ ઉકેલ્યો.

લખ્યું હતું કે, 'મેયર સા'બ! તમારા ફલાણા ગામડામાં ફલાણી છોકરીના જે આશક ખારવાનું ખૂન થયું છે, તેનો સાચો ખૂની તમે જેને પકડેલો છે તે ફેરાની નથી. ખૂનનો સાચો કરવાવાળો તો સ્પાદા નામનો આસામી છે. આ સ્પાદા મારો ભાઈબંધ છે ને અત્યારે મારા કબજામાં છે. વાસ્તે તમે નિર્દોષ ફેરાનીને જો મોકળો કરો તો હું પંડે આવીને મારા સગા ભાઈ જેવા આ દોસ્ત સ્પાદાને - ખરા તહોમતદારને સુપરદ કરવા તૈયાર છું. લખિતંજ બહારવટિયો રોમાનેતી.'

બહારવટિયાના કાગળની વાત બહાર પડી. પીઠાંમાં અને હોટેલોમાં ચર્ચા થવા લાગી :

"ભાઈ, હું પંડે જાણું છું કે ઇવડી ઈ છોકરીના આશકને ગોળીએ દેનારો ઈ સ્પાદા જ છે. ઈ સ્પાદા જ છોકરીના પ્યારનો ઉમેદવાર હતો."

"હા, મુંનેય માલૂમ છે. ઘણુંય સમજીએ છીએ કે બાપડો ફેરાની તો નરાતાર બેગુને ફાંસીને લાકડે લટકશે."

"ત્યારે તમે જાણાબેદુઓ કોઈ જાહેર કાં નો'તા કરતા?"

"ડરથી કરીને, કે બહારવટિયો અમારા બાર વગાડી દિવે. સ્પાદા રહ્યો એનો હિલોજાન દોસ્ત!"

"પણ બહારવટિયે તો કમાલ કરી. પોતે જ સ્પાદાને સોંપવા આવે છે."

"હા, નિર્દોષનો જાન જાય છે તે સાદુ, બડો નેકપાક છે આ રોમાનેતી. એના ઉપર આફું હેત વછૂટે છે."

“તો હવે કાંઈ ડર નથી ના ? હાલો જાઈને મેયર સાબ પાત્રે સાક્ષી દઈએ.”
સાચો ખૂની ફેરારી નહિ પણ સ્પાદો છે, એવી જુવાનીઓ દેવા અનેક જાણકારો
મેયર કને આવ્યા.

“અમે આજ સુધી બહારવટિયાની બીડે જવાન ખોલતા નહોતા” એવો એકગર કર્યો.
મેયરે ડોકું ધુસાવ્યું : “બિલકુલ નહિ. એક વાર કરેલાં કાનખિયાં હવે નહિ કરી
શકે.”

“હાંઉ ! બસ ! બચાડો નિરપરાધી ફાંસીએ હાલ્યો જાશે ?”

“બેશક જાશે.”

લોકો તો જોઈ રહ્યા, અને તહોમતદાર ફેરારીને પગમાં બેડી તથા હાથકપ્રી નાખી,
એ હથિયારબંધ પોલીસોની પાટી મહાલના એજેસિયો ગામ તરફ લઈ ચાલી.
એકાએક ઝાડીમાંથી એક અડબૂથ મોટો જુવાન જંગલી પશુની જેમ નીકળી પડ્યો
ને એણે ત્રાડ પાડી : “એ હોઈ ! હું સ્પાદો છું, મેં જ ઈ ખારવાને ઘર માર્યો છે. ફેરારી
ખાપડો કંઈ જ જાણતો નથી. એને છોડો, હાલો, હું તમારો કેદી બનીને આવું. નાખો બેડીયું
મારા પગમાં.”

પોલીસો ઊભા રહ્યા. થોડી વાર વિચારમાં પડ્યા, પછી માથાં ધુણાવીને બોલ્યા :
“ના ભા ! અમને તો હુકમ છે કે ફેરારીને જ જેલમાં લઈ જવો, અમે તો ચિઠ્ઠીના ચાકર.”
“એને છોડવો છે કે નહિ ?” સ્પાદો બિજાઈને તાડૂક્યો : “કહું છું કે ખૂની હું છું,
ઈ બચાડો નિર્દોષ છે.”

પોલીસોએ ફરી વાર માથાં હલાવ્યાં. કેદીને લઈને એ ચાલતા થયા.

“ઠીક ત્યારે તકદીર તમારાં ! - ” સ્પાદાએ હાક મારી : “હું એને છોડાવ્યે જ
રહીશ.”

એટલા શબ્દોની સાથે સ્પાદાની પિસ્તોલમાંથી બે બાર છૂટ્યા. એક પોલીસ જખ્માઈને
એ ઊંચી પગદંડી પરથી ઊડ્યો, તે દોઢસો હાથ ઊંડી ખીણમાં જઈ પડ્યો. બીજાની ખોપરી
ફાટી ગઈ.

સ્પાદાએ ફેરારીને મોકળો કર્યો. પૂછ્યું, “હવે ?”

“હવે તો ભાઈ, આ ફુલેસ મૂઆ એટલે મારે માથે બેવડું આળ મુકાશે. ને કોરટમાં
ફેંસલો તો અવળો જ પડશે.” ફેરારી વિમાસણમાં પડ્યો.

“તો માંડ ભાગવા. જા ભળી જા રોમાનેતી ભેળો. આમેય મોત ને આમેય મોત.”

“ને તું ?”

“મેં પણ કામો એવો કર્યો છે કે હવે હુંય ભાઈ રોમાનેતીની ભેળો થઈ જઈશ.”

આ રીતે નીતિવંત જંગલવાસી સ્પાદો હવે બહારવટિયો બન્યો. તે રાત એ એક
ભાઈબંધના ઘરમાં રોકાવાનો હતો એવી જાણ ફેરારીએ ભાગીને રોમાનેતીના સાથીઓને
કરી દીધી.

“ત્યારે તો હવે સ્પાદાને વેળાસર બચાવી લાવીએ.” એમ કહીને બહારવટિયો ઊપડ્યો
તે ભજકડે એ સ્પાદાના ભાઈબંધને ખોરડે પહોંચ્યો. પહોંચતાં જ એને ફાળ પડી : “આ
શું ! આ ખોરડું તો ફુલેસે ઘેરી લીધું છે.”

અંદર સ્પાદો ઘસઘસાટ ધોરતો હતો. શી રીતે ચેતાવવો એને ?

પ્રથમથી જાણીને એણે ખોર પા ફરતું ચલકાડ વાડી. આજુબીજી તરીકે જાણીને વાડીને પોતાના ઉપર ખેંચી લેવાના ઇરાદાથી એણે દીર્ઘ વાકાઓ વાળી પોલીસને ઉપર પિસ્તોલ ખાલી કરી પણ એ ભયમ એણે પોલીસના માથા ઉપર વાળી નહોતી.

“રોમાનેતી એવા બેઈ, તરફી રોમાનેતી !” પોલીસના ચલકાડ તરીકેના પાછલા શબ્દો સાંભળીને આવી આફત તરફી ? જે વાઈબંધીને ઘરને ઘેરૂં આવીને પોલીસને કહ્યું કે, તે જ વાઈબંધીના તોરથી.

પરંતુ તો પોલીસની બે ટુકડીઓ પડી ગઈ. એક ટુકડીએ બહારવટિયા કિલ્લો પગાડ્યો.

એટલામાં સ્પાદો જાગી ગયો હતો. ભાનમાં આવતાં જ એને સમજાયું કે ઘણી વસ્તુ છે છલંગ મારીને એ ખડો થયો, અને જુએ છે તો એને આશરો આપનાર વાઈબંધી જોઈને બારીમાંથી રૂમાલ ફરકાવી પોલીસને બોલાવી રહ્યો છે. સ્પાદોને એણે કહ્યું : “આવી ખૂટવાઈ ! હવે તો ઉઘાડ બારણું ને દોડ તું બહાર. નીકર હમણાં ફૂકી દઈશ.”

થરથરતો એ આસામી બારણું ખોલીને બહાર દોડે છે. સ્પાદો પાછલાંની બારીએથી દેડે છે. ને સામે કાંઠેથી અવાજ સાંભળે છે કે “સ્પાદા હેઈ, સ્પાદા ! હું આંધી છું, આવી હોજ આવી પોજ.”

ખૂટેલ આદમી બહાર દોડ્યો તેને સ્પાદો સમજી પોલીસ ત્યાં જમા થાય છે. પાછળ સ્પાદો અને રોમાનેતી એકઠા મળી જઈને ઝપાઝપી બોલાવતા ખડકોમાં ગાયબ થાય છે.

[7]

“આવાં એનાં પરાકમ પછી પરાકમ સાંભળતો હું ઇંટલીમાંથી પાછો વળતો હતો ત્યારે રસ્તામાં કોર્સિકા બેટ ઊતરવાની - બની શકે તો બહારવટિયાની સાથે એકઠા રાત ગાળવાની-મારી ઉત્કંઠને હું ન રોકી શક્યો. એક દિવસ હું નાનકડા એજેસિયો શહેરથી પહાડોમાં ઊપડી ગયો. બહારવટિયાની પાસે સહીસલામત પહોંચવા માટે ગજવામાં એક પાસપોર્ટ-પરવાનો પડ્યો હતો. એના ઉપર બહારવટિયા રોમાનેતીની મોટી મહોર-છાપ હતી.”

આટલું કહીને જાસૂરી અફસર એસ્ટન વુલ્ફ પહાડોમાં એ રાત્રિના પોતાના પ્રવાસનું વર્ણન કરે છે :

સંધ્યાટાણે હું એક નાને ગામડે પહોંચ્યો, જ્યાં બે ભોમિયા મારી વાટ જોતા હતા. તે પછીની મારી મજલમાં ઝાડી - ઘોર ઝાડી - વીંધીને ખડકોનો ઊભો ચડાવ જ ચડવાનો આવ્યો. કાળા ખડકોની સીધી ભેખડોને વળગી પડેલાં હોય તેવાં ઝૂંપડાં સામે હું જોઈ રહેતો. અમે એ પજટ્ટરી ઉપર એકેક જણ જ ચાલી શકતા હતા. રાત્રિ શ્યામ અને કરેલી હતી; નિઃશબ્દ અને સુગંધી હતી. પાઈન અને ગોર્સ ઝાડના સુસવાટાથી હૂંફાળુ કરતી એ રાત મને એના અંધાર-પછેડામાં જાણે લપેટીને ગૂંજાવતી હતી. મને ઘતું હતું કે ‘આવી બચાવ !’

આખર મારી આગળના અને પાછળના બેઉ ભોમિયાએ સર્પના જેવા સિસકારા કર્યા. ઊભા રહેવાનો એ સંકેત હતો. બે કલાકોના ચડાવથી ઊંચો ચડી ગયેલો શાસ મેં હેડો

મૂક્યો. ઉપર આકાશના ઝાંખા તારા ઝબૂકતા હતા. આસપાસ ખડકોની અને ઝાડોની આડી ઝાંખી રેખાઓ સિવાય બીજું કશું જ નજરે પડતું નહોતું. ચોપાસનો એકેએક કાળો આકાર કોઈ અજાણ્યા ભયનું ખંજર છુપાવીને ખડો હતો.

નીચે, કેટલેય નીચાણે કિનારા પર બળતા થોડાક દીવાઓને ઝાંખે અજવાળે દરિયો દેખાતો હતો.

થોડે દૂર ઝાડની એક ડાળીનો કચૂડાટ થયો. અને 'ક્લીક' કરતા અવાજ સાથે વીજળીબત્તીની રોશનીએ અમને આભા બનાવ્યા. પણ એક જ પલ - પછી પાછી વધુ ઘાટો અંધકાર અમને ભીંસતો ઊભો. કોઈ ઊંડા ઘાટા અવાજે અમારા ભોમિયાને કંઈક પૂછ્યું. એ પુછાણમાં કરડાકી અને સંદેહ ભર્યા હતાં. પછી અવાજ આવ્યો : "વેન્ચાન - આવો!"

બે બુલંદ કુત્તાઓ ટટ્ટાર ખડા હતા. પોતાના કાન ઢીલા કરીને તેઓએ આ નવીન ગંધવાળા અજાણ્યા આદમીને આવવાની સંમતિ આપી.

હું સમજ્યો. બહારવટિયાની પ્રાણરક્ષણની પહેલી ચોકી પર અમે આવી પહોંચ્યા છીએ.

એટલામાં તો એકાએક એ ખડકોમાંથી બે બીજા આદમીઓએ નીકળીને અમારી વચ્ચે જગ્યા લીધી. ચુપચાપ અને સચેત બની અમે ચાલ્યા. અવારનવાર કોઈ વંકી જગ્યાએ ચોકીદારોની બત્તીઓ ઘડીભર અમારી કેડી અજવાળીને પાછી ઓલવાઈ જતી હતી; ને એ પલકવારના ઝબૂકાટમાં હું મારી આસપાસના એ ત્રાંબાવરણા, કાળમીઢ-શા કઠણ, પહોળા અને પડછંદ માનવ-આકારોને નિહાળી લેતો. તેઓને ખભે તૈયાર બંદૂકો હતી. તેઓના પટ્ટામાં અને ગજવાંમાંથી ડોકિયાં કરતી પિસ્તોલો ને છૂરીઓ એ પ્રકાશને પલકારે ચમકી રહેતી.

હું જો એક નોતરાઈને આવેલો પરોણો ન હોત તો તો મને એમ જ લાગી જાત કે આંહી મારા જાનની કિંમત એક દમડી જેટલી પણ નથી. પણ હું જાણી ચૂક્યો હતો કે કોર્સિકા બેટના મહેમાનદારીના કાયદા અવિચળ છે. મને ફડકો તો ફક્ત એક જ હતો કે આજુબાજુમાં જાસૂસી કરતો કોઈ સરકારી સિપાહી જો અમને મળી ગયો ને, તો તત્કાળ મને આ લોકો કોઈ સરકારનો મળતિયો દગલબાજ જ માની લેશે. ને એક જ ભડકો મારી આ મુલાકાતની સમાપ્તિ આણશે.

બહારવટિયાના રક્ષકો કશી વાતની ચર્ચા કરવા કંઈ થોડા થોભે છે! એને તો પોતાના સરદાર તરફની વફાદારી મુખ્ય વાત છે. નિર્દોષ કોઈ માર્યો જાય તેનો બેશક એનેયે અફસોસ થાય, પણ ઝલાઈ જવાના જોખમમાં ઊતરવા કરતાં તો શક પડ્યો કે બંદૂક ચાંપવી જ ભલી!

એકાએક કેડો પહોળો બન્યો ને સપાટ ભોં આવી. પછી અમે છ-સાત ઝૂંપડાંના એક નેસ સોંસરવા પસાર થયા. બીજે છેડે ઝૂંપડું હતું ત્યાં અમે થંભ્યા. એ ખુલ્લા કૂબામાંથી હૂંફાળી સગડી ઝબૂકી.

એક ભરવાડનું - બહારવટિયાના ભાઈબંધનું - એ ઝૂંપડું હતું. રક્ષકોના હુકમ મુજબ હું અંદર દાખલ થયો. ભરવાડે મને પથ્થરની બેઠક પર બેસાડીને કહ્યું : "ઈ હજી આવ્યો નથી. પણ હમણાં આવી પોગશે."

બહારવટિયાને વાતચીતમાં નામ દઈને નહિ, પણ 'ઈ' કહીને ઓળખાવવામાં આવતો હતો. એકેકની પાસે ઓછામાં ઓછાં બાર-બાર હથિયાર અને એકેક ભરેલી બંદૂક એવા કેટલાક કદાવર લોકો મારી ચોપાસ વીંટળાઈને મને તીણી આંખે તપાસતા ઊભા. એ બધા બહારવટિયાના અંગરક્ષકો હતા; અને જ્યાં એક નાની એવી ચૂક પણ મોતનો મામલો મચાવે છે એવી દુનિયાની અનુભવશાળામાં ઘડાયેલા આ લોકો હંમેશાં દગલબાજને પકડી પાડવામાં પાવરધા હતા.

આખરે બારણું ઊઘડ્યું ને હું જેની મુલાકાત વાસ્તે આટલે દૂર આવ્યો છું તે આદમી દાખલ થયો. પંદર વરસ થયાં સરકારને હાથતાળી દઈ રહેલો શું આ નોન્સ રોમાનેતી ! મારી પહેલી છાપ નિરાશાની પડી. મધ્યમ કદનો, ભૂરો પોશાક પહેરેલો અને સાદી પોચી ટોપીવાળો સાવ સાધારણ એ આદમી હતો. એની બંદૂક પણ સાદી હતી. આ બહારવટિયો !

પછી એણે જ્યારે નજીક આવીને મારી સામે હાથ લંબાવ્યો, ત્યારે મને એ પુરુષના પ્રતાપની અને એની મુખમુદ્રામાંથી ઝલકતી લોહચુંબક જેવી જવાંમદીની ઝાંખી થઈ.

ઘટાદાર ઝાડી જેવાં ભવાં નીચે ઝગારા કરતી એ બે પાણીદાર આંખોને પંદર વરસના વનવાસે વાઘદીપડાની પેઠે અંધારે પણ દેખતી બનાવી હતી. બહારવટિયો બન્યો તે દિવસથી જ રોમાનેતી હંમેશાં રાતે જાગતો ને દિવસે ઊંઘતો. એવી રાતની ક્રિયાઓને ટેવાયેલી બે આંખો જ એ ચહેરાની ખરી ખૂબી હતી. એની નજર તીણી, કરડી અને વીંધી નાખે તેવી હતી. આંખોનાં કાળાં ઊંડાણોમાં અકેક ઝીણી જ્યોત જાણે નિરંતર ટમટમ થતી હતી. એના સખત બિડાયેલા હોઠ ઉપર નાની કાળી દાઢીમૂછ ઢંકાયેલી હતી. એ નીચેની હડપચી કોઈ ખડકની માફક ધસી પડતી હતી. છાતી પહોળી હતી. પગ ટૂંકા ને પેશીદાર હતા.

એક પલકારે હું જોઈ શક્યો કે આ માનવીનું કલેવર કુદરતે મુસીબતો વેઠવાને માટે જ પોતાની લોખંડી એરણ ઉપર ટીપીટીપીને તૈયાર કર્યું છે. આમ રોમાનેતીને જેવો છે તેવો તો બહુ થોડાકોએ જોયો હતો. કેમ કે કેટલી વાર તો એ પોતાના કોઈ સાથીને જ રોમાનેતી બનાવીને મુલાકાત લેવા બેસાડતો. કોઈ વાર પોતે હડપચી ઉપર શ્વેત દાઢી પહેરી લેતો. આમ એનાં ચહેરાનિશાન વિશે સર્વત્ર ગોટાળો જ ચાલતો હતો.

અમે મેજ ઉપર બેઠા કે તુરત જ બહારવટિયા દોસ્તે એક મોહક હાસ્ય કરીને કહ્યું : “આપણે બન્નેએ જગ્યાની અદલાબદલી કરવી પડશે. મારે હંમેશાં બારણાની સામે જોઈને બેસવું પડે છે. આદત પડી ગઈ છે ને, ભાઈ !”

વધુ એણે કશું ન કહ્યું. પરંતુ એ સાદા શબ્દોની પાછળ રહેલી કરુણતાને હું સમજી ગયો. નિરંતર એને તો શત્રુઓથી ખબરદાર રહેવાનું : પલેપલ એને કોઈ દુશ્મનનો ડર : આરામની થોડી ઘડીઓ દરમિયાન પણ એને તો વીસરવાનું જ નહિ કે પોતે એક શિકારનું પશુડું છે અને પોતાના માથા ઉપર મોટું લલચામણું ઇનામ લટકે છે.

વાળુની વાનીઓમાં બહારવટિયાએ ખાસ પોતાની દ્રાક્ષોના માંડવામાંથી બનાવેલા આસવોના સીસા પીરસ્યા હતા. અમે મોજથી ગુફ્તેગુ કરતા હતા. પાસે બેઠેલા કુત્તાઓ ઘડીઘડી માથાં ઊંચકીને સાંભળ્યા કરતા હતા, ને દર અરધા કલાકે બારણું ઊઘડતું, એક રક્ષક આવીને બહારવટિયાના કાનમાં કશુંક કહી ચાલ્યો જતો.

એક વાર એ શબ્દો મેં પકડ્યા હતા : “પહેલા ને બીજા નંબરના સંત્રી ખેરિયત જણાવે છે.”

એવા ચોકીપહેરા વચ્ચે અમે ભોજન લેતા હતા. બહારવટિયો દોસ્ત ખાતો તો જરીક જ. વિશેષ તો એ આસવની પ્યાલીઓ જ ગટાવ્યે જતો. પછી જ્યારે મેજ ઉપર દેશી બનાવટની જલદ શેત તાડી પીરસાઈ અને સિગારેટો ચેતાવાઈ, ત્યારે બહારવટિયાએ ડિલ ઢાળ્યું.

મેં પૂછ્યું, "તમે એક બગાસું પણ ખાધા વગર એક સામટા સાઠથી એંસી કલાકનો ઉજાગરો ખેંચી શકો છો એ વાત સાચી?"

'ભાઈના સોગંદ, સાચી વાત.' બહારવટિયાએ જવાબ વાળ્યો, 'આખી આવરદામાં મને ઝોકાં તો કદી આવેલાં જ નથી. મારું દિલ હોય તો જ ઊંઘી જાઉં છું. ને તે પણ દા'ડે; કોઈ વાર ચાર કલાક કે પાંચ કલાક. પણ નીંદની જરૂર ને લીધે નહિ, કંટાળાને લીધે.'

મેં કહ્યું, "પેલા અમેરિકાવાળાનું એરોપ્લેન આંહીં તૂટી પડ્યું હતું તે પ્રસંગ જાણવાનું મારે મન છે."

"હા, એક દી સવારે અમે ડુક્કરનો શિકાર કરીને પાછા વળીએ છીએ, ત્યાં એ વિમાનનો ઘરેરાટ સાંભળીને અમે ચોંક્યા, કદાચ ફુલેસવાળાઓની આ નવી તરકીબ હોય એવી ભે ખાઈને અમે ઝાડીમાં બેસી જઈ સફેદ વિમાનને આવતું નિહાળી રહ્યા. એકાએક અમે એમાંથી એક ધુમાડાનો મોટો થાંભલો ચડતો દીઠો, ને એક પલમાં તો વિમાન ત્યાં પટકાઈને ઝાડોમાં ભુક્કો બની ગયું. ત્યાં અમે દોડ્યા ગયા. એ સળગતા ઢગલામાં અમે બે મર્દોને અને એક ઓરતને દેખ્યાં. અમે બધા તો તાત્કાલિક મલમપટામાં કાબેલ રહ્યા ને, - શું કરીએ ભાઈ! જખ મારીને કાબેલ થવું જ રહ્યું - એટલે એ બિચારાંની બનતી સારવાર તો પ્રથમ દરજ્જે પતાવી. વિમાનનો પાઈલટ તો તમામ થઈ ગયેલો, પણ ઓરત ને મર્દ જીવતાં હતાં. મારી ઓરત તમારા લાવા ગામ પડખેના પડાવે જ હતી ત્યાંથી મેં એને તરત તેડાવી મગાવી ને બીજી બાજુ નજીકને શહેરેથી દાક્તરને તેમ જ ઝોળી ઉપાડવાવાળાને તેડાવ્યા. થોડે વખતે એ બધા તો પોલીસના પહેરા સાથે આવી પહોંચ્યા. અમે બેશક છુપાઈને બેઠા હતા, પણ મારી ઓરત તો એ બેહોશ કમનસીબોની સારવાર કરતી ત્યાં જ ઊભી હતી. એ બાપડીએ પોતાનાથી બનતું કર્યું - જખો ધોયા ને ચહેરા સાફ કર્યાં. ઝોળીમાં નાખીને તેમને તો ઉઠાવી જવામાં આવ્યાં, ને એ લોકો પાસેનું જે રોકડ નાણું તેમ જ દાગીના અમે કબજે લીધેલાં તે તમામ મારી ઓરતે સરકારી માણસોને સુપરદ કરી દીધાં. પછી એ બેમાંથી કોઈ જીવતું તો થયું નહિ, પણ મારા ઉપર તો છેક અમેરિકાથી અહેસાનના કાગળો મારી ઓરત મારફત આવ્યા હતા. આ જુઓ! આ રહ્યા એ કાગળો. મેં હજુ સાચવી રાખેલા છે : જુઓ આ ફાંકડી ગજવાપોથી.' એમ કહી બહારવટિયાએ એક ચામડાની, સુંદર પોથી કાઢી. તેના ઉપર સોને તેમ જ હીરે મઢેલો N અક્ષર હતો. એટલે બહારવટિયાના નામ 'નોન્સ રોમાનેતી'નો પહેલો અક્ષર. હું હસ્યો - 'એન' - એ તો બીજા પણ એક દેશપાર થયેલા કોર્સિકાવાસીના નામનો પહેલો અક્ષર, ખરું ને?"

"હા, નેપોલિયન : એ પણ આખરે એક જાતનો બહારવટિયો જ હતો ને, ભાઈ! અલબત્ત, મારા કરતાં ક્યાંયે મોટો - વળી એનો સિતારો બુલંદ નીકળ્યો અને મારા મુકદ્દરમાં - " બહારવટિયાએ નિઃશ્વાસ નાખ્યો. પછી એકદમ જાણે કલેજા પરથી કશુંક ખંખેરી નાખતો હોય તે રીતે એ છલંગ મારીને ખડો થયો, બોલી ઊઠ્યો કે, "પરવા નહિ.

જુઓ હોસ્ત, તમને બતાવી દઈએ કે અમે કંઈ હરદમ ગમગીનીમાં જ જિંદગી નથી કાઢતાં. ઓ હોસ્તો, ચાલો, ગાનાં-બજાનાં ચલાવો."

એક આખું મંડળ રચાયું. એક જણ ગિટાર બજાવતો બેઠો, અને આખું મંડળ કોર્સિકા બેટનાં મશહૂર વિલાપગીતો ગાવા માંડ્યું. એ વેધક શોકસૂરમાં એક પછી એક લોકગીતની પહેલી લીટીઓ ઠલવાતી ગઈ.

પછી બહારવટિયો પણ ઊઠીને એ રાસમાં શામિલ બન્યો. અને પોતાના સુંદર ઘેરા ગળામાંથી 'વોસેરી' નામના લોકગીતની અક્કેક કડીને વારંવાર ઊલટાવી ઊલટાવી ઝૂકવા લાગ્યો. એ ગીત મહેમાનના માનમાં ગવાય છે. ને એની મુખ્ય પંક્તિ તરીકે 'લાખેશો મરદ આપણા ઘેરે આયો રે!' એવું કંઈક જોડકણું જોડાય છે. પછી કેટલાંક ઇટાલિયન ગીતો લલકારાયાં. પણ ફરી બહારવટિયા એ સુધરેલા ઇટાલિયન સંગીત પરથી પોતાના બચ્ચડ દેશી ઢાળો પર આવી પડ્યા, અને જરી વારમાં તો એ દેશી સંગીતના મસ્ત ઝંકારે હવા ધબકી ઊઠી.

વેરાનની રાત આ રીતે ગાન, નાચ અને ગુલતાનમાં ગળવા લાગી.

જિંદગીમાં જાણે રજમાત્ર ચિંતા ન હોય એવા મસ્ત ઉલ્લાસથી ગાતો, નાચતો અને મદની ધ્યાલીઓ પીતો આ રસીલો અણધાર માનવી વિકરાલ બહારવટિયો હશે, પલેપલ એનું માથું ડગમગતું હશે, એના નામોચ્ચારથી છોકરું છાનું રહેતું હશે ને ભલભલા જંગબહાદુરોનાં કલેજાં કાંપી ઊઠતાં હશે એવું કોણ કલ્પી શકે!

પણ એ કઠોર સત્ય મારી સંમુખ જ આવી ઊભું રહ્યું. એ બુલંદ રાસલીલાની વચ્ચે એકાએક બહારથી એક લાંબો ઊંડો અવાજ આવ્યો. કુત્તા ભસ્યા, અને એક પલમાં નિ:શબ્દતા છવાઈ ગઈ.

એક પલ પહેલાં જ રોમાનેતીનાં પગલાં એ નાચમાં લથડિયાં લેતાં હતાં. અઢી રતલ કાચી બ્રાન્ડીએ બહારવટિયાના લોખંડી મનોબળ ઉપર પણ માદકતાની અસર આણી દીધી હતી. આંખો ઘેરાતી હતી.

પણ પછી! - નશાબાજીનાં તમામ ચેનો એક પક્ષીના પડછાયાની પેઠે ચાલ્યાં ગયાં. ઘેનઘેરી ચકચૂર આંખો ફરી વાર ચોખ્ખી ને ચળકતી બની ગઈ; મને એણે બાજુએ ખેસવીને પોતાની બંદૂક પંજામાં જકડી લીધી.

એક આદમી દાખલ થયો ને કંઈક ગણગણ્યો. રોમાનેતીએ મારી સામે મસ્તક ઝુકાવી, મોં મલકાવી આ રંગભંગ માટે માફી માગી. ચપોચપ બંદૂકો તપાસાઈ ગઈ. કમરપટ્ટા તંગ કરી લેવામાં આવ્યા. અને આખી ટુકડી, હારબંધ, ગંભીર ખામોશી સાથે ફૂચકદમ કરી નીકળી ગઈ.

થોડી ઘડી પછી મેં ઘોડાના ડાબલા પડતા સાંભળ્યા; ને તે પછી આઘેઆઘેથી એક ગોળીબાર સાંભળ્યો. બારણાની બહાર ગયો ત્યાં તો સર્વ સૂનકાર અને સન્નાટ હતો.

બહારવટિયાનો રાજા રોમાનેતી ગાયેબ બન્યો હતો!

મારે કમનસીબે વળતે પ્રભાતે મને ત્યાં જોઈ લેવામાં આવ્યો હતો, એટલે પાછા વળતાં મને બે પોલીસોએ પરહેજ કર્યો. મારે કાંડે લોખંડી સાંકળ જડવામાં આવી. મને શહેરમાં લઈ જઈ, બહારવટિયાને ચીજવસ્તુ પહોંચાડનાર તરીકે રજૂ કરવામાં આવ્યો. હું કોણ છું તેની ખાતરી કરાવતાં સદ્ભાગ્યે મને છોડવામાં આવ્યો હતો.

વાત ચાલે છે કે ભાઈ, એક દિવસ રાતે એક અંદરગાળાના ગામડાની હોટલમાં બહારવટિયાના આવા રંગરાગ અને નાચગાનનો જલસો જામી પડ્યો હતો. અંદર એ મહેફિલની ઝૂક મચેલી હતી અને બહાર કુત્તા તેમ જ માનવ-સંત્રીઓ બંને ગાઉ ફરતા ચોકી રાખી રહેલા. એ ગુલતાનની વચ્ચે ગામનો ધર્મગુરુ આવીને ઊભો રહ્યો. બહારવટિયાની પાસે જઈને કાનમાં કંઈક કહ્યું.

શબ્દ સરખો પણ બોલ્યા વગર બહારવટિયો ચૂપચાપ ઊભો થયો અને પાદરીસાહેબની પછવાડે પછવાડે ચાલ્યો. બન્ને જણા એક ઝૂંપડામાં ગયા.

ઝૂંપડામાં એક ગંધાતું બિછાનું હતું, તે ઉપર એક ખેડૂતની ઓરતના છેલ્લા શ્વાસ ખેંચાઈ રહ્યા હતા. મરતી ઓરતનો ધણી એ પથારીની સામે ઘૂંટણભર બેસીને છેલ્લાં આંસુ સારતો હતો.

બહારવટિયાએ ટોપી ઉતારીને ધીરેધીરે અંગૂઠા પર પગલાં ભરી પથારી પાસે આસન લીધું. મરતી ઘરનારીને અને રડતા ખેડૂતને એણે કેટલીક વાર સુધી શાંતિનાં વચનો સંભળાવ્યાં. મીઠું આશ્વાસન આપ્યું. પછી એ ત્યાંથી નીકળી ગયો. બહાર ઊભા રહીને એણે પાદરીના હાથમાં દોથો ભરીને બેન્ક-નોટો મૂકી. કહ્યું : “આ એની દફનક્રિયા માટે, એનાં રઝળી પડનારાં બચ્યાં માટે, અને એની પાછળ મારા વતી દેવળમાં બંદગી મંડાવવા માટે.”

હોટલમાં જઈને એણે સાથીઓને ચૂપ કર્યા અને આખી મંડળી ઘોડે ચડી જંગલમાં ચાલી ગઈ.

પોલીસ-અધિકારી વુલ્ફ કહે છે કે “હું એને મળ્યો તે પછી એક વરસે, બરાબર ભળકડા બાદ બહારવટિયો લાવાગાળીવાળે ઘેર જતો હતો ત્યારે ખડકોની પછવાડે છુપાયેલી એક પોલીસપાર્ટીએ એને પડકાર્યો, શરણે થવા કહ્યું, જવાબમાં બહારવટિયાએ પિસ્તોલ ચલાવી અને અર્ધચંદ્રાકારે ફરતા ભડાકા કર્યા પણ પોલીસની ગોળીઓની ‘વોલી’ થઈ, તેમાં બહારવટિયો ઘોડેથી પટકાઈને રામશરણ થયો.”

એ થયું સરકારી નિવેદન.

બહારવટિયાના દોસ્તો બોલે છે કે કેટલાક દિવસોથી રાત ને દહાડો શિકાર ખેલીને થાકેલો બહારવટિયો પડખેના એક ગામે પોતાના માંડવાની દ્રાક્ષો તથા આસવોના વેચાણ સારુ વાટાઘાટો કરવા જતો હતો. એક ભાઈબંધે એની સંગાથે ચોકી કરવા જવાની ખુશી બતાવી. સાથીઓ બધા થાકી લોથ થયેલા, એથી બહારવટિયાએ આ ભાઈબંધને એકને જ લઈ મુસાફરી માંડી. પોતે ઘોડા પર હતો. ભાઈબંધ પાળો હતો. બે માનીતા કુત્તા માર્ગમાં બહારવટિયાના ઘોડા ફરતા આંટા મારી રહેલા હતા.

બરાબર ભળકડા પહેલાં આ ભાઈબંધ જરીક પછવાડે રહી ગયા અને રોમાનેતીની પીઠ ઉપર ગોળી ચોડી. બહારવટિયાનું કલેજું ફાડી નાખ્યું.

રોમાનેતી એ રીતે મૂઓ.

એનો દીકરો હજુ બાળક છે. બેટવાસીઓ કહે છે કે છોકરો જુવાન થશે એટલે ‘વેન્દેત્તા’ પરંપરા ચાલુ કરશે. અને ‘ભાઈબંધ’ને શોધી લેશે.

કામરૂનો પ્યાર

પોલીસ અધિકારી બીજી કથા કહે છે :

બુલંદ વંડા કાર્પેથિયન પહાડની મૂછોને એક છેડે, વિનગા નામના નાનકડા ગામડામાં થાકીને લોથ થયેલા મારા શરીરે એક દિવસનો વિસામો માગ્યો. એ હંમેરી દેશના નાજુક મુસાફરખાનામાં મેં મારો ઘોડો બાંધ્યો. મને આપવામાં આવેલા એ ગૂવાના ઓરડામાં પોપટિયા રંગના પડદાથી અને લંબગોળ આકારની નાનીનાની બારીઓથી મારા અંતઃકરણને ટાકશ વળી ગઈ. સોનલ ધાન્યથી લચકતાં ખેતરો ઉપર સંધ્યા રમતી હતી. લીલાં નીચરે ઉપર આથમતો સૂરજ કંકુ ઢોળતો હતો. તેની પછવાડે, પરીઓના દેશની આડે પડેલી હોય તેવી પાઈન ઝડોની ઊંચીઊંચી કાળી અટવી જાણે કે એ ભૂરા કાર્પેથિયનના અખ્તરાલોકમાં કોઈ માટીનું માનવી ન પેસી જાય તે સારુ રસ્તા રૂંધીને ઊભી હતી.

ઈંડા-આકારની મારી બારીમાંથી હું નીરખી રહ્યો હતો : ત્યાં - ત્યાં એ અખેદ પહાડોના અંતરમાં પુરાતન ઝીંગારી જાતનાં કામરૂ લોકો વસતાં હશે. ઝીંગારીઓની રાણી એક નામીચી બહારવટિયા હતી, એને વિશેની કંઈ કંઈ ચમત્કારઘેરી વાતો મારે કાને આવી હતી. મારો પ્રાણ એ ઝીંગારીઓને મળવા પહાડો પર ફાળ ભરી રહ્યો હતો.

મુસાફરખાનાની એ મધુરમૂર્તિ માલિકણને મેં પૂછ્યું : “કાલે તો રવિવાર છે એટલે અંહીં લોકોના રંગરાગ અને નાચગાન જામશે, ખરું?”

“ખરું, ખરું.” એણે પોતાની જૂઈના ફૂલ જેવી દંતાવળ ચળકાવતો મીઠો મલકાટ કરતાં કહ્યું : “તમે ઠીક વખતસર આવ્યા છો. કાલ તો અંહીં અમારા એક સંતના માનમાં ત્રણ દિવસનો મેળો ભરાશે. તમને અમારી મેઘર જાતના રીતરિવાજ, લેબાસ - પોશાક અને માણસતૂણસ જોવાનું મળશે.”

“કોઈ ઝીંગારી આવશે?” કામરૂ લોકોને મળવાની આશાએ મેં પૂછ્યું.

એ બાઈએ ખબા હલાવ્યા : “જિપ્સીઓ ? કામરૂ લોકો ? - હા, રોયાં એ પણ ભેળાં થશે. હજી ઘણાં બાકી રહ્યાં છે. એ રોયાંના સંતાપ હજી ટળ્યા નહિ. ઓલ્યો મદારી, જોસફ બાબો એનું રીંછું લઈને આવવાનો. જોસફ મદારી તો પેલાની જોડે - ” એકાએક બાઈ ચૂપ બની.

“કામરૂ બહારવટિયા માઈકલની ટોળી માયલો જોસફ ને?” મારાથી બોલાઈ ગયું.

બાઈના મોં પરથી હાસ્ય ઊડી ગયું. કરડાઈ છવાઈ : “શું ! તમે વળી માઈકલ અને નાઈઝીની બાબત શું જાણો છો ? હં ! સરકારના જાસૂસ લાગો છો.”

“ના રે બહેન, હું તો અંગ્રેજ છું, આંહીનો નથી. પણ એ કામરૂ વર - વહુ માઈકલ-નાઈઝીની વાતો તો ક્યાંની ક્યાં જાતી પહોંચી છે, ને હું તો કળાકાર રહ્યો તેથી મને એમાં રસ પડતો છે.”

“તમે કળાકાર છો?” ચકોર નજરે એણે મને નખશિખ નિહાળ્યો, “તમે ચિતર કાઢના તો લાગતા નથી!”

“ચિતર નથી કાઢતો. પણ બહેન! કળાકાર તો જાતજાતના હોય છે ને! મારે તો એ કામરૂ બહારવટિયાની વાત જાણવાની ભારી તલપ છે.”

“તો કાલ જોસફ મદારીને પૂછજો. એક સોનામહોર એના હાથમાં સરકાવી દેજો. માઈકલ - નાઈઝીની વાતોના ઢગલે ઢગલા કરી દેશે. અરેરે! શી એ જોડલી હતી! પરી જેવાં રૂપ : શૂરવીર પણ એવાં : નાયવે ગાવે ગાંધર્વ જેવાં : ને લોહીનાંય એવાં જ તરસ્યાં! પણ ગરીબને ન લૂંટતાં હો!”

“તો શું એ મૂએલાં છે?”

“મૂએલાં!” બાઈના મોં ઉપર ગેબી ભાવ પથરાયો : “કોને ખબર, ભાઈ! મૂએલાં હોય તોયે હજુ ધરતી માથે હીડે છે. અમને દેખા દિયે છે.” એટલું બોલીને એણે છાતી પર હાથનો સાથિયો કર્યો : “જોસફ ભાભાને પૂછજો. મારા હોઠ તો સિવાઈ ગયેલા છે. ને જો અંગ્રેજ ભાઈ! તું આંહી કોઈની પાસે માઈકલનું નામ પણ ન લેતો, હો! નીકર છાતીમાં છૂરી હુલાવી દેશે કોક!”

મોં એ ચેતવણી સમજી લીધી. કદાચ બહારવટિયા-બેલડી આંહી ક્યાંક આસપાસ છુપાઈ હશે.

રાતે વાળુ કરી, હંગેરી દેશની હેમવરણી મદિરાનો કટોરો ગટાવીને હું સૂતો. રાતે જાણે કે એ નિર્જનતાની અંદર કોઈ ભટકતાં કામરૂ લોકોનાં દર્દભરપૂર ગીતોના હિલ્લોલ હું સાંભળતો હતો : અજબ જાતની જૂજવી ખુશબો વહેતો પવન મારા નાના ઓરડાની આસપાસ સિસોટી ફૂંકતો હતો. દૂરદૂર કુત્તાં ભસે છે અને ઘોડલાં હણહણે છે જાણે, કોઈ વરુ જાણે વિલાપ કરતું હતું. મારી નસો ત્રમ-ત્રમ થતી હતી. કામરૂ લોકોની જે જે ગેબી કથાઓ મારે કાને આવી હતી, તેને માટે કેવું યોગ્ય રમ્ય-ભયાનક વાતાવરણ આ પહાડી નિર્જનતામાં વ્યાપી રહ્યું છે! આવાઆવા વિચારોથી ભરપૂર હૈયે હું સૂતો, આખી રાત એ ભણકાર ચાલુ રહ્યા, સવારે મોડી મોડી મારી નીંદ ઊડી.

[2]

હરિયાણા મેદાન ઉપર હારબંધ રાવટીઓ ખેંચાઈ ગઈ છે. મેળો મંડાઈ ગયો છે. ભમતો ભમતો હું જોસફ મદારીને શોધતો હતો. ખેડૂતોના એક કિલ્લોલતા ગાંડાતૂર ટોળાની વચ્ચે એ પોતાના તોતિંગ રીંછને રમાડી રહ્યો હતો. હાથમાં સાંકળ હતી. રંગે કાળો, પડછંદ, કુસ્તીબાજ અને લાંબા કેશવાળો એ મદારી ત્રીસ વરસનો હશે કે સાઠનો તે કહેવું કઠિન હતું. એના ચહેરા ઉપર ઊંડી કરચલીઓ હતી, માનવલોકની બહારની કોઈ મુખમુદ્રા હતી, પશુતા હતી, કંગાલિયત હતી; એવું એવું હતું કે મળતાં દિલ પાછું હો.

રમત ખતમ થઈ રીંછડો સહુને સલામ કરતો ફૂડાળે ફરવા લાગ્યો એની ઠેક બાંધેલા ડબામાં પાઈપેસો પડવા લાગ્યાં. લોકો બીજા તમાશા જોવા ચાલ્યા ત્યાં એકવા પડેલા એ મદારીની પાસે જઈ મેં એના હાથમાં એક સોનામહોર મૂકી દીધું. “હું એક અંજીર છું. મારે માઈકલ-નાઈઝીની કથા સાંભળવી છે, જોસફ બાબા!”

ચકોર નજરે ચોમેર જોઈને એણે મને કહ્યું : “અત્યારે આંહીં નહિ, રાતે આવજે મારી રાવટીએ. ઓ રહી, છેવાડાની તે મારી, પણ મને હજુ એક મહોર દેજો જા કામ છે મારે!”

રાત પડી. તમામ લોકો નાચગાનમાં ગુલતાન છે. છેલ્લી રાવટી ઉપર એકલવાયો જોસફ મદારી હુક્કો તાણી રહેલો છે. બાજુમાં તોર્તિંગ રીંછડું મોં પરની શીંકલી પગના પંજામાં દબાવીને ઘરર ઘરર અવાજ દેતું પડ્યું છે.

“આવો ભાઈ!” મીઠી ઇંટલિયન જબાનમાં એણે મને આદર દીધો.

“તમે ઇંટલિયન ભાષા ક્યાંથી જાણો, ભાબા!” મેં સહર્ષ પૂછ્યું.

“હું મારા ઘણી માઈકલ ભેળો ખૂબ ભાટક્યો છું. ભાઈ! મારે ઘણીએ મને સાંજરે પરવાનગી દીધી છે તમામ વાત તને કહેવાની. તેણે એમ પણ કહેવરાવેલું છે કે તું પહાડના લોઢાઘાટની પડખે હાટઝેગના સાધ્વીમઠમાં પણ જઈ આવજે. ત્યાં સાધ્વીજી એન્જેલીન મા છે ને, એને નાઈઝીની સાથે બે'નપણાં હતાં. તુંને ઘણી વાતો કહેશે. મારું નામ દેજે. એન્જેલીન મૈયા કોઈ પુરુષને મળતી નથી, પણ માઈકલની મરજી છે તેથી તુંને મુલાકાત દેશે. મારા ખાવિદની આવી મહેર તો પહેલવહેલી આજ તારા ઉપર જ ઊતરી છે, હો ભાઈ!”

“પણ માઈકલ આંહીં હોય તો એ પોતે જ મને ન મળે?”

“અરે ભાઈ! મારો ઘણી માઈકલ તો ચાર સાલ ઉપર ગુજરી ગયો છે. બરાબર આ જ દિને એ કામ આવેલો.”

“પણ તમે કહ્યું કે - ”

“હા, હા, મેં કહ્યું કે એનો રૂહ - એનું પ્રેત મારી સાથે વાતો કરી ગયું. એનો રૂહ હજુ આંહીં પહાડોમાં જ ઘૂમે છે, ને પોતાના કરેલા દરેક અપરાધની તોબાહ પોકારે છે. એ એકોએક અપરાધની દરગુજર મળ્યા વગર એ જંપશે નહિ. આ બધું તો તને પાછળથી સમજાશે. તને આ તમામ નાદાની લાગતી હશે. ખેર, તમે ઓતરાખંડના લોકો માનવીની ઇચ્છાશક્તિને શી રીતે પિછાનો? પણ ભાઈ રે! માઈકલ-નાઈઝી જેવાં પ્રેમીઓને છૂટાં પાડવાની તાકાત તો મોતની પણ નથી.”

“ત્યારે નાઈઝી શું હયાત છે?”

“પછી ખબર પડશે. લે, હવે જલાવ તારી બીડી ને સાંભળ.”

[3]

મદારીએ વાત માંડી :

મારા બચપણમાં જ હું મારા કામરૂ લોકોના ટોળામાંથી વિખૂટો પડી જંગલમાં ગુમ

થયેલો. ત્યાંથી શિકારે નીકળેલા એક અમીરે મને ઉઠાવી જઈને આશરો દીધો. બીજા બચ્ચાંઓની ભેળો મને પણ ભણાવવા માંડ્યો. પણ અમે જિજ્ઞાસી લોક, મારી નાખી તોયે અમને વિદ્યા ન ચડે. અમે કામકાજનાં આણસુ : ચોરીમાં, નાચગાનમાં ને શિકારમાં પ્રવીણ : બુદ્ધિમાં કોઈથી ઊતરતાં નહિ. પણ કામ? મહેનત? એને ને અમારે આડવેર.

પણ હું ચતુર, અક્કલમેદ જવાન બન્યો, એટલે માલિકે મને એના ફરજંદ માઈકલનો ખાસ પાસવાન બનાવ્યો. બ્યુડાપેસ્ટ નગરમાં માઈકલ ભણ્યો તે તમામ વરસો હું એની જોડે જ હતો. ને માઈકલ પણ કેવો માલિક! ભારી ભલો : અસલ જાતવંત મેગ્યર : મજરૂર અને જોશીલા જિગરનો જુવાન : સાથેસાથે કેવો રહમદિલ ને વિચારવંતો! ઓછોછો, કેટલી કેટલી અમીરજાદીઓ એનો પ્યાર જીતવા તલખતી'તી! પણ માઈકલનું દિલપંખીદું એ મહેલાતોમાં, અમીરી રૂપનાં ગુલાબોમાં અને ભપકામાં માળો ન નાખી શક્યું, મુકદ્દરમાં ભયંકર વાત માંડી હશે ને!

એનો બાપ ગુજરી ગયો. એના ખેડૂતોએ એને છેતરીને કંગાલ કરી મૂક્યો. મીણ જેવો જુવાન કડક ન બની શક્યો. મને અને એક ઘોડાને નભાવવા જેટલી તાકાત માંડમાંડ બાકી હતી. એવે ટાણે એક વાર અમે બેઉ એના બાપના ભાઈબંધ એક ઉમરાવને ગઢે ગયા. ત્યાં જુવાન માઈકલના ઉપર કેવું વશીકરણ થઈ ગયું!

પહોળા ચોગાનમાં ગામના ઉમરાવો અને અમલદારોની મેદની વચ્ચે એક ફૂંડાળાની અંદર મારી જ ઝીગાની જાતનાં નટલોક કોઈ ભારી જલદ નાટારંભ ખેલી રહેલાં છે, અને એ તાળીઓ પાડતાં મદો-ઓરતોની વચ્ચોવચ્ચ એક જોબનવંતી કામરૂ કન્યા ઘેલીતૂર ચકચૂર બનીને પોતાના બદનનું સર્પાકાર નૃત્ય, વાજિંત્રોના સૂરતાલ સાથે એકતાર બની જઈને બતાવી રહી છે.

મેં જોયું કે માઈકલ કોઈ કારમી ચોટ ખાઈને આ કામરૂ સુંદરી સામે તાકી રહ્યો છે. એના ચહેરા ઉપર મોતની ફિક્કાશ ચડી આવે છે.

“ઓ જોસફ!” એણે મને કહ્યું. “આ પોતે જ મારા સ્વપ્નની સુંદરી હું એને જ પરણીશ, ઉઠાવી જઈશ.”

સાંભળીને મને કોઈ અપશુકનનો આંચકો લાગ્યો, કેમ કે આ ઝીગાની લોકો - આ કામરૂ લોકો - પોતાની જાતની બહાર શાદી કરતા જ નથી. ને એની કન્યાને ઉઠાવી જવી એ તો મોત સંગાથે રમવા જેવું થશે. હું તો એ પણ જોઈ રહ્યો હતો કે આ છોકરી વૈભવવિલાસની લાલસામાં ચકચૂર હતી.

સાંજ પડી એ છોકરી - એનું નામ નાઈઝી - એક મોટા ખંડના ખૂણામાં બેઠી બેઠી સૌના હાથની રેખાઓ જોતી હતી, ભવિષ્ય ભાખતી હતી.

માઈકલ એની પાસે પહોંચ્યો. કહ્યું. “ઓ કામરૂ! મારુંય કિસ્મત કહે.”

પ્રથમ તો કામરૂ લોકો ધંધાદારી રીતે જે ઢોંગધતૂરા કરે છે તે ચાલ્યું. પણ પછી એકએક છોકરીએ ઝિંચું જોયું. એની બે કાળી મોટી આંખો તાજુબી સાથે - ઘરઘરાટ સાથે માઈકલનાં મોં તરફ તાકી રહી.

“તારી હસ્તરેખામાં કાળ છે - મોત છે - મોત સિવાય કંઈ જ નથી.” એ પુકારી ઊઠી : “તારું મોત - અને તારી સંગાથેના અનેકનું! તને દેખીને, ઓ જવાન, મને કંઈનું

કોઈ થઈ જાય છે. હવે હું સમજી કે આજે તને પહેલાં પ્રથમ ભાળતાં જ મને શા સારું તારા મોં પર જુની ઓળખાણ લાગેલી. ઓ કોઈ ત્યાંથી મારો ગેભી ગોળો લાવજો નો !”

એમ કહી એણે હુકમની તાળીઓ પાડી. એની ટોળીનો એક વૃદ્ધ ત્રિકાળદર્શી કપડે ઢાંકેલો એક કાચનો ગોળો લાવ્યો. ગોળ મેજ પર ગોળો મુકાયો. કામરૂ સુંદરી દીવાલે ઢાળી. એના ઉપર સાત વાર હાથ ફેરવીને એ વૃદ્ધ એને સમાધિમાં સુવાડી. પછી પૂછ્યું : “બેટિયા ! તને શું દેખાય છે આ ગોળામાં ?”

ઘણી વાર સુધી જવાબ ન મળ્યો. પછી એક ચીસ નાખી ને ગોળાને મેજ પરથી ઉરાડી મૂકી એ ઓરડામાંથી ભાગી. હું ને માઈકલ એની પછવાડે ગયા. ચોગાનમાં જ્યાં બજવૈયાઓ વાજિંત્રો બજાવી રહ્યા હતા ત્યાં એ પાગલ બનીને નાચવા લાગી. માઈકલ એને પૂછવા જાય ત્યાં તો પોતાનું માથું પાછું નાખી દઈ, ઠણા ઉડાવતી એ બોલી ઊઠી : “ગોળો કહે છે કે તારું ને મારું મુકદ્દર સાથે દોડી રહેલ છે. પણ હું તકદીરનેય ફરેબ દેવાની. કોઈ મદને કબજે હું નથી થવાની.”

એ નાઈઝી ! શયતાન હતી એ. ત્રણ રાત ને ત્રણ દિવસ સુધી એણે મારા ખાલિદને દીવાનો બનાવ્યો. કેવી ઠગારી ! ઘડી વાર મીણ જેવી મુલાયમ બનીને પ્યાર કરવા દિવે, અને જાણે ચૂમી સારું તલસતી હોય તેમ હોઠ સામા ધરે; એ જ પળે પાછી સરી જઈ દૂર ખડીખડી અટ્ટહાસ્ય કરે. આખરે મેં માઈકલને કહ્યું : “આજીજી છોડો - સત્તા ચલાવો, ખાવંદ ! હું ઝીગાનીઓને જાણું છું. એ એક જ રાહ છે.”

માઈકલે રુઆબ ચલાવ્યો - અને જવાબમાં એના ચહેરા પર એક ચાબુક ચોંટી ગયો. ચણોઠી જેવું લાલ લોહી ઊપડી આવ્યું. દેખીને મને ખૂબ દુઃખ થયું. શી હાલત આણે કરી છે મારા ઘણીની ! ફિકર નહીં. ઊંડે ઊંડે એને પ્યાર જ છે.

ત્રીજા દિવસની સાંજે કામરૂ લોકો ચાલ્યાં ગયાં અને માઈકલ દોડતો મારી પાસે આવ્યો : “ઓ જોસફ, જલદી ઘોડા પલાણો. નાઈઝીએ મને પરણવાનો કોલ દીધો છે - જો હું એક વરસની અંદર બે લાખ સિક્કા લઈને એની પાસે આવું તો.”

“બે લાખ સિક્કા !” મેં ચમકીને પૂછ્યું.

“ફિકર નહિ. મારી પાસે આખી બાજી છે. ચાલો જલદી.”

મારો ગાંડોતૂર ઘણી પાટનગરમાં ગયો. ત્યાં એણે પોતાનાં જરજાગીર મૂકીને એક રકમ ઉપાડી. ને પછી અમે પહોંચ્યા ભૂમધ્ય સાગરને કિનારે - સાં રેમોના જુગારખાનામાં.

હાર્યો, હાર્યો, મારો ઘણી તમામ દોલતને ગુમાવી બેઠો. એ જાદુગરી નાઈઝીના નામ પર મેં કેટલા શાપ વરસાવ્યા ! ત્યાંથી અમે મોન્ટે કાર્લોના ઘૂતાગારમાં દાખલ થયા.

સંધ્યા હતી. દરિયો, આકાશ અને એ બુલંદ જુગારખાનું જાણે લોહીમાં ભીંજાયેલાં હતં. મારા માલિકનાં હાથ અને મોં ઉપર પણ આથમતો સૂરજ લોહી જ રેડતો હતો.

“શુકન ! સારાં શુકન !” કહેતો મારો માલિક જુગટે ચડ્યો, જીત્યો, જીત્યો, અપરંપાર સોનું જીત્યો. ગાંસડી બાંધીને અમે પાછા બ્યુડાપેસ્ટમાં આવ્યા. ઘણા મહિના થયા હતા. જાણે નાઈઝી રાહ જોતી હશે. એણે કહેલું કે મારી જાતના કામરૂ લોકોને મારો પત્તો પૂછજો.

અમે એ સૌને પૂછવા લાગ્યા : “નાઈઝી ક્યાં ?”

કોઈ જવાબ ન આપે. આખરે અમે એક કામરૂને પકડી મોતનો ડર બતાવી પૂછ્યું :
“બોલ જલદી, નાઈઝી ક્યાં છે ?”

“પેલા ગઢવાળા અમીર ભેગી.”

દોટમદોટ ઘોડાં દોડાવીને અમે એ અમીરને ગઢે પહોંચ્યા. પણ અગાઉથી વાવડ મળી ગયા હશે. ગઢની દેવડી બિડાઈ ગયેલી. અમે દ્વાર પર હથોડા ઝીંક્યા. આખરે એક ડોસા પરોળિયાએ બારી ઉઘાડી. અમને દેખતાં જ એણે ફરી ભોગળ ભીડવા માંડી. પણ અમે સમય ન રહેવા દીધો. અંદર ધસ્યા. મકાનની અંદર ચડવા જઈએ છીએ ત્યાં તો રાત્રિના કોઈ પ્રેતસમું એક સફેદ કલેવર છાયાની અંદરથી નીકળીને અમારી સામે આડા હાથ દેતું ઊભું રહ્યું.

“આવી પહોંચ્યો - મારો કાળ આવી પહોંચ્યો,” એવા બોલ અમારે કાને પડ્યા. અને એક પાગલ, કરડું - ઠકાભર્યું હાસ્ય ગાજી ઊઠ્યું. એ હાસ્ય બીજા કોનું હોય ? - એ નાઈઝી જ હતી.

“નાઈઝી ! ઓ નાઈઝી !” માઈકલ પુકારી ઊઠ્યો : “આંહીં શું કરે છે ? આમ જો, તારા હુકમ મુજબ હું પૈસા રળી લાવ્યો. તારો કોલ સંભાર.”

“બહુ મોડું થઈ ગયું, માઈકલ !” કામરૂ કુમારી બોલી ઊઠી : “છહવે તો હું શ્રીમતી ટાર્નફીલ્ડ સાહિબા છું. મારો વર આવી પહોંચે તે પહેલાં તું ચાલ્યો જા, માઈકલ !”

એને ભુજપાશમાં લેવા માટે માઈકલ દોડ્યો. ત્યાં તો એ છોકરીની પછવાડેથી કટાક્ષના શબ્દો સંભળાયા : “હા, મારા વહાલા માઈકલ ! જે ગેરહાજર રહે તે હંમેશાં ગમાર જ છે. આપની હવે જરૂર નથી રહી. પધારી જાઓ.”

એ બોલનાર વૃદ્ધ, કરપીણ, કાળમુખો ગઢપતિ ટાર્નફીલ્ડ જ હતો.

માઈકલ પાષાણ બનીને ઊભો થઈ ગયો. પછી એણે અંતરની દર્દભરી આહ ઉચ્ચારી : “ઓ નાઈઝી ! તું તો મને વચન આપી ચૂકેલી ને ? હું મારાં ઘરબાર વેચી કરીને પણ તેં માગી તેટલી દોલત લઈ આવેલો છું.”

“અહાહાહા !” ગઢપતિ હસ્યો. “એને દોલત કહો છો જી તમે ? એથી જ્યાંદે તો શ્રીમતીએ ક્યારનીયે પોતાના પોશાક અને પગની મોજડીઓ પાછળ ખરચી નાખેલી છે.”

“પીટ્યા, જૂઠું બોલછ !” નાઈઝી તાડૂકી ઊઠી.

ઉમરાવે કાળા નાગની માફક પાછા ફરીને સ્ત્રીના મોં પર જબ્બર તમાચો લગાવી દીધો. માઈકલથી આ દીર્ઘ ન ગયું. એ કૂદ્યો. ઉમરાવે ગોળી છોડી. ગોળીબાર ખાલી ગયો. માઈકલે પિસ્તોલ પડાવી લીધી, કહ્યું : “તારી એ પરણેતર છે, ખરું ને ? પણ હમણાં જ એ તારી વિધવા બનશે.”

“મારે પણ એ જ જોઈએ છે, જુવાન ! કાલે સવારે દિવસ ઊગ્યા પહેલાં આપણે બેઉ એકલા જંગલમાં મળશું : તું ઊગમણેથી આવજે હું આથમણેથી દાખલ થઈશ. બેમાંથી જે જીવતો બહાર નીકળે એ નાઈઝીના હાથનો માલિક ઠરશે.”

એક કામરૂ છોકરીને માટે એમ એકલહથો જંગ લડવાનું નક્કી થયું. પણ મને ઇતબાર નહોતો. મને દગલબોજીની ગંધ હતી. એટલે પરોઢિયે હું એ અમીરના ગઢની દીવાલે જ કાન માંડી આંટા દેતો હતો. મારો ડર સાચો પડ્યો. ઉપરની એક બારીમાં કશીક ઝપાઝપી

મથી છે. જાણે નાઈઝી ગુસ્સાના ભડકા કાઢી રહી છે. સામે તકોબોળ જવાબ આપાય છે. જવાબ દેનાર ઉમરાવ તર્નહીલ્ડની જ જબાન! મારો માલિક ક્યારનો જંગલમાં પહોંચ્યો છે. ને આ વિશ્વાસઘાતી હજુ આંહી!

દગો છે! માઈકલ, દગો છે! એવી! ચીસો પાડતો હું જંગલમાં દોડ્યો. પાંચ બોકાનીદાર ખૂનીઓ અને માઈકલની વચ્ચે રમખાણ મચ્યું હતું. હું પણ નૂટી પડ્યો. અમે બન્નેએ મળીને આખરે કેટલી મહેનતે પાંચેય જલ્લાદોને પૂરા કર્યા! ચહેરો ખોલનાં જ પરખાયા : પાંચેય એ ઉમરાવના જ નોકરો.

મેં માઈકલને દગો સમજાવ્યો. અમે બેઉ ગઢમાં દોડ્યા. સીડી પર ધસ્યા. એ જ ઓરડાનું દ્વાર ધક્કો દઈ ખોલ્યું. અમીરની બંદૂકના ભડાકાએ આવકાર દીધો.

એક ખૂણામાં નાઈઝી ઊભી છે. એના કાળા લાંબા કેશ એને ઓઢણીની માફક ઢાંકી રહેલ છે. એનાં કપડાં શરીર પરથી ચિરાઈ ગયાં છે. એના કપાળ પરના જાંમમાંથી લોહી વહે છે. એના હાથમાં છૂરી છે. ધણીની દગલબાજી ઉપર આ લોહીલોહાણ કજિયો જામેલો હતો.

અમીરની પહેલી ગોળી બારણામાંથી સૂસવતી ગઈ તે પછી માઈકલ ઓરડામાં પેદો. અમીર બીજો બાર કરે તે પહેલાં તો નાઈઝીની છૂરી એના ગળામાં ઊતરી ગઈ હતી.

“નાઈઝી! ઓ નાઈઝી!” માઈકલ ભુજાઓ પાથરીને કરગર્યો, “ચાલો, પોલીસ આવે તે પહેલાં નાસી છૂટીએ. આપણે પાંચ ને એક છ ખૂનો કર્યા છે. આપણે બહારવટિયા ઠર્યા. બે જ રસ્તા છે આપણે માટે : કાં ફાંસીનો, ને કાં પહાડોનો.”

પણ નાઈઝીએ એને ઠેલો દઈને તીણું હાસ્ય કરી કહ્યું : “દેખ માઈકલ, મેં તકદીર સાચું જોયેલું. દેખ! લોહી! હવે તો એની નીકો ચાલુ થઈ ગઈ. એ જ મારા મુકદ્દરનો માર્ગ છે, પણ એ માર્ગે હું તને નહિ ઘસડી જાઉં. એકલી હું જ જઈશ.”

એટલું બોલીને એ ભાગવા લાગી. પણ માઈકલ કહે, “મારે તારા વિનાનું જીવતર નથી જોતું. તારે જ રસ્તે મારી મુસાફરી છે. લોહી તો લોહી.”

નાઈઝી નથી થોભતી. એ જાય છે. દોડીને માઈકલે એના માથા પર પોતાનો ઝભ્ભો નાખી દીધો. એને ઉઠાવી, જકડી, અમારા ઘોડા પર નાખી, અમે ઊપડ્યા. પોતાના ઘોડા પર નાઈઝીને નાખીને માઈકલે મને કહ્યું : “જોસફ, દોડ જલદી કામરૂઓના ગામડામાં. નાઈઝીના કાકાને લઈને પહાડોમાં આવજે. ઝર્ની ઘાટ પાસે અમે વાટ જોશું. કહેજે એને, કે ઝીંગારીઓ અમારા વિવાહમાં ભેળા થાય. જલદી, જોસફ.”

હું ગામડે ગયો ત્યાં તો બુદ્ધબો ઝીંગાની ગાડાં, ગધેડાં ને ઘોડાં લાદીને તૈયાર ઊભો હતો. એણે કહ્યું કે, “ભાઈ, ગેબી ગોળાએ મને તમામ ખબર દીધા છે. જેવાં તકદીર! ચાલો.”

[4]

અમે સૌએ કાર્પેથિયન પહાડની અભેદ કિલ્લેબંદીમાં વાસ લીધો. ચોપાસ અખંડ શિખરમાળા હતી, તેનેય ફરતી અખંડ પાતળી ખાઈ હતી. એક જ ઠેકાણે સાંકડો રસ્તો

હતો. ખાઈ ઉપર લાકડાનો એક નાનો પુલ હતો. પુલ ઉઠાવી લઈએ એટલે શત્રુને પેટવાની તસુય જગ્યા ન રહે. અંદરના આખા વાસમાં કંઈક કુદરતે કોરેલી અને બીજી પુરાતન કાળના કોઈ દૈત્ય-શાં જબ્બર માનવીઓએ કંડારેલી ગુફાઓ હતી.

મારા ધણીએ સજાવટ માંડી દારૂગોળા, હથિયાર, લૂગડાં, અનાજ વગેરે તમામ સાયબી લાવવા સારુ ગાડાં ને ઘોડાં મોટાં શહેરોમાં રવાના કર્યાં. બાલ્કન લડાઈ માયલી એક તોપ પણ મેળવીને વંકી ટેકરી પર માંડી દીધી. એક ઊંચી બત્તી લટકાવી. સંત્રીઓ બેસાયાં.

આમ રીતસર સરકાર સામે મોરચા માંડ્યા. અમારાં માથાં સાટે મોટાં ઈનામો તો જાહેર થઈ ચૂક્યાં હતાં. પણ પહાડોનાં જાણભેદુ જિંદગી લોકોમાંથી કોઈ એ લાલચમાં ન લપટાયું. કારણ? કારણ કે જિંદગીઓને ઊંડી દા' ભરી હતી. ઓસ્ટ્રિયાના ગવર્નરે ત્રીસ જિંદગીઓને રિબાવી રિબાવી, ખોટેખોટાં કદી ન કરેલાં ખૂનો કબૂલ કરાવેલાં અને ખૂનોની લાશો ન જડી તે પરથી આ અભાગી કામરૂઓને માનવભક્ષી અઘોરીઓ ઠરાવી ફાંસીએ લટકાવ્યા હતા. તેઓને આજ એ વેર વાળવાનું ટાણું મળ્યું હતું.

પણ આ બધી સજાવટ અને સાયબીમાં શી મઝા હતી મારા માલિકને? જેને સારુ આ મોત નોતર્યું ને નાઈઝી તો એકની બે થતી નથી. પોતાની અલાયદી ગુફામાં એ રહે છે, એનો એકેય કોડ અણપૂરેલો રહેતો નથી. છતાં એનું દિલ નિષ્કુર જ રહ્યું.

એવી જિંદગીથી કંટાળીને માઈકલે જાહેર કર્યું કે આ બધી દોલત નાઈઝીને સોંપી દઈ હું જાઉં છું જગતમાં પાછો. ત્યાં સરકારની તોપે બંધાઈને ખતમ થઈ જઈશ.

કામરૂઓએ ખૂબ કલ્યાંત કર્યાં. પણ માઈકલ ઘોડે ચડી નીકળી ગયો. હું પણ એની જોડે મરવા ચાલ્યો, ટેકરી પરની તોપમાંથી છેલ્લી સલામ હડૂડી ઊઠી. પણ અમે ખીણમાંથી નીકળતા હતા ત્યાં તો પછવાડે ઘોડાના દાબડા ગુંજ્યા. મારતે ઘોડે, પોતાના માથા પરનો સફેદ વાદળી સરખો ઘૂંઘટ ફરકાવતી નાઈઝી આવે છે.

માઈકલે ઘોડો થોભાવ્યો. એ નીચે ઊતર્યો. પહોળી ભુજાઓ પાથરતી નાઈઝી દોડીને એના પગમાં પડી ગઈ. બાઝી પડી.

“ઓ પ્યારા માઈકલ! હું નિષ્કુર હતી, કેમ કે હું તને પ્રાણથી વધારે ચાહું છું. મારા તકદીરમાં લોહી છે. તારા ને મારા મિલાપમાં કાળ બેઠો છે. પણ હવે તો ભલે આવે કાળ! હું ન છટકી શકી. હવે થોડું સુખસોણલું જોઈ લઈને હું તારે હાથે ખતમ થઈ જઈશ. તું પણ મારી પછવાડે જ મરવાનો છે, તો આવ પ્યારા! હા-હા-હા-હા!”

એ પાગલ હાસ્યના પડઘા પહાડના પ્રત્યેક શિખરમાંથી ગુંજી ઊઠ્યા. કાર્પેથિયન જાણે કે સાક્ષી પૂરતો હતો.

બીજે દિવસે બેઉ પરણ્યાં. ઓ ભાઈ! એ વખતની એ કામરૂ ખૂબસૂરતી અને માઈકલના મોં પરનું એ સુખ - એનો જોટો મેં ક્યાંય જોયો નથી.

પછી તો ઓરતો અમારી જાસૂસો, અને સરકારી તિજોરીઓ ઉપર તૂટી પડવું એ અમારો ધંધો. અનેક જવાનો અમારી ફોજમાં ભળ્યા. નેકી અને મૂંગી તાબેદારી એ અમારો કાયદો. ખૂટલને માઈકલ તોપે ઉડાવતો. અને અમારી એ તમામ રાજવટની રાણી હતી નાઈઝી.

પણ એક વરસમાં તો નાઈઝીને થાક આવ્યો. બહારવટાની જિંદગી એને કડવી ઝેર

થઈ પડી. એનું કિલ હોડી રહ્યું હતું શહેરોમાં, શહેરી મોજમજામાં અને મહીના સળગતા નેન-કલાઓમાં.

એક વાર એ મોજાલી નાર તોરમાં ને તોરમાં, નની ઘોડા જાસૂસીનું નામ લઈને પાટનગર ચાલી ગઈ ત્યાં એને દિવસો થઈ ગયા. એની બેવહાઈની વાતો માઈકલને કાને આવવા લાગી. અમને ચારને લઈ માઈકલ ખેડૂતને વેશે ગોનવા નીકળ્યો.

રાજધાનીના એક મુસાફરખાનામાં અમે ત્રણ દિવસ રહ્યા. મેળામાં ખૂબ બટકા. પણ નાઈઝી ન જડી. ત્રીજા દિવસની રાતે ઓચિંતી આવીને બારણામાં ઊભી રહી. જોયો ઉપર બેઉ હાથ ટેકવી, ઠડાંગાર નયને અમને નીરાખી લીધા. પછી બોલી : "વાહવા, માગ ખાવંદ! ઓરતની જાસૂસી કરવા નીકળ્યા છો કે! શાબાશ!"

ગુસ્સાદાર જવાબ દઈને માઈકલ એને ઝાલવા છલાંગ્યો એટલે નાઈઝીએ હાથમાંની ચમકતી ખુલ્લી તીણી છૂરી ધણીના ગળા પર તાકી. એ જ પલકે બારણું ઊઘડ્યું અને પોલીસની ટુકડી સાથે એક અફસર દાખલ થયો.

પોતાના ધણીને બચાવવા માટે નાઈઝી ભુજાઓ પસારી માઈકલની આડે ઊભી રહે છે. બેભાન માઈકલની બંદૂકમાંથી ગોળી છૂટે છે. નાઈઝી લોહીનો કોગળો નાખતી ઢગલો થઈ જાય છે, ને પડતીપડતી બોલે છે કે, "ઓ મારા ધણી! તમે નાસી છૂટો. તમારો જાન બચાવો. મને છોડી દો."

પણ અતિ મોડું થઈ ગયું હતું. ઝપાઝપી જામી પડી. માઈકલ વીંધાઈ ગયો. છેલ્લા દમ ખેંચતાં એનો ઉચ્ચાર એક જ હતો કે, "જોસફ, નાઈઝીને બચાવ!"

રાતના એ અંધારામાં હું નાઈઝીના શરીરને ઉપાડી બારીમાંથી કૂદી પડ્યો. ઘોડો બાંધ્યો હતો ત્યાં પહોંચી ગયો. બીજા સાથીઓને બીજી લાશો હાથ કરવાનું બોલતો હું નાઈઝીને લઈ પહાડોમાં પેસી ગયો. નાઈઝીને ફેફસાંમાં જ જખ્મ હતો. એનો જાન નહિ બચે તેમ લાગી ગયું. થોડી વારે પાંચ-છ જખ્મી સાથીઓ એક ફક્ત માઈકલની લાશ લઈને આવી પહોંચ્યા.

એ શબને અમે એની ગુફાની બહાર જ દફનાવ્યું. નાઈઝીએ પોતાની પથારી બહાર લેવરાવીને પિયુની આ પાયદસ્ત ધુસકે ધુસકે રોતાં દીઠી. મામલો ખતમ થઈ ગયો.

અજબ વાત! નાઈઝીને આરામ આવ્યો. એક રાતે એ મારી પાસે ભયથી થરથરતી છતાં ચહેરા પર શાંતિ અને સુખની ઝલક મારતી આવી.

"મારા પ્યારાએ મને દેખા દીધેલ છે." એણે કહ્યું, "એણે મને માફી દીધી છે. એનો રૂહ ગમગીન હતો. એણે તને વીનવીને કહેવરાવેલું છે કે આ સૌ જિપ્સીઓને છોડી દઈ બાકીની જિંદગી, જે તમામને આપણે ઈજા પહોંચાડી છે તેને મદદગાર થવામાં વિતાવજે. જોસફ! આટલાં બધાં પાપોની તોબાહ કર્યા વગર એનો રૂહ નહિ જંપી શકે. હું પણ એ જ કામ કરવા નીકળી પડું છું."

આ પછી તુરત જ અમે એ અજબ પ્યારના સ્થાનકમાંથી ચાલી નીકળ્યાં. હું આ રીંછડો રમાડી પૈસા રળું છું. ને જ્યાંજ્યાં દુઃખ દેખું છું ત્યાં ખેરાત કરીને જીવતર વિતાવું છું, બાઈ! અને ત્યારથી ધણી વાર માઈકલનો રૂહ મને દેખાવો છે, ને આ કામ ચાલુ રાખવા કહી ગયો છે એટલી મારી વાત થઈ. વધુ સાંભળવા સારુ તારે લોહદારની ગાળીમાં જવું પડશે.

એ વખતે રીંછડો ચમકીને ધૂરકતો ઊભો થઈ ગયો. ને જોસફે એ અંધકારમાં તીવ્રી નજરે જોયું. એકાએક એણે મને કહ્યું : “જા ભાઈ! મારે તને છોડવો પડશે.”
એ ચાલ્યો ગયો. પાછળ રીંછડો ગયો.

[5]

હું જાણે સ્વપ્નું જોતો હોઉં તેવો મુસાફરખાને પાછો પહોંચ્યો. કેવી જેબી કથા! હજુ તો કેટલાય ભયાનક બનાવો એણે દબાવી રાખ્યા હશે.

સાચે જ શું એ કામરૂ ડોસો આ પ્રેત સાથેના મિલાપની વાત માનતો હશે! માઈકલના આત્માને પ્રાયશ્ચિત્ત વગર શાંતિ નથી એ વાત તો સાચી જ હશે! આ જંગલ અને આદ્ય દુનિયાને પ્રેતલોક આટલો ઢૂકડો હશે એમાં નવાઈ નથી.

મેં મુસાફરખાનાની માલિકણને કહ્યું કે, “કાલે હું લોઢાદ્વારની ગાળીમાં હાટઝેગ ગામે જાઉં છું.”

“ઓહો!” એ બોલી ઊઠી : “ત્યારે તો તને તમામ વાત કરી લાગે છે જોસફાએ; જા ભાઈ! તું જાસૂસ તો નથી જણાતો. માફ કરજે. ભાઈ! અમે બધાંય એ બે જણાંના આત્માની સદ્ગતિ સારુ બંદગી કરી રહ્યાં છીએ. અરેરે! બેઉની માથે કોઈ કાળ - ગ્રહ ઊગ્યો હતો.”

હું મારાં માણસોને ત્યાં છોડી દઈ, એકલો, જોસફે મોકલેલા એક ભોમિયા સાથે નવી મુસાફરીએ નીકળ્યો. દિલમાં થતું હતું કે ત્યાં લોઢાદ્વારના સાધ્વી - મઠમાં શું હશે! કદાચ એન્જેલીન મૈયા અને નાઈઝીના મરતૂકની કથા કહેશે. પણ કદાચ નાઈઝી મઠમાં છૂપીછૂપી જીવતી ન હોય!

મુસાફરીમાં મને યાદ આવતો હતો જોસફ મદારી સાથેની વિદાયનો છેલ્લો પ્રસંગ એ એકાએક કેમ ઊઠ્યો? એનો રીંછડો ભડકેલો કેમ?

આખરે અમે હાટઝેગ ગામે આવી પહોંચ્યા. કોશિયા અને સ્લોવક ખેડૂતોથી વસેલું એ ગામ હતું : બેડોળ અને ભૂખરું.

ભોમિયો ઘોડાં લઈને બહાર ઊભો રહ્યો. હું એકલો ગામમાં દાખલ થયો. બેઠાબેઠા પાતળી હોકલી પીતા એક ગામવાસીને મેં મૈયા એન્જેલીનના મઠનો રસ્તો પૂછ્યો.

મૂંગાંમૂંગાં એણે આંગળી ચીંધી. પોતાની છાતી પર એણે હાથનો સાથિયો રચ્યો. જાણે એ ભય પામતો હતો.

લાંબું, બેઠી બાંધણીનું, અને ગોળ બારીઓવાળું એ મકાન હતું. એના વિશાળ બગીચાને ફરતી ઊંચી દીવાલ હતી. એના સાંકડા દરવાજા સોંસરી નજર કરતાં મેં કાળા ઘૂંઘટવાળી સ્ત્રીઓને ટોળાબંધ પસાર થતી દેખી. ખેરાત લેવા સારુ ખેડૂતોનું ટોળું દરવાજે ઊભું હતું, તેઓને ખોરાક ને કપડાં અપાઈ રહેલાં હતાં.

એક બુઢ્ઢે આવીને એક સફેદ, સાદા, ખાલી ઓરડામાં મને લઈ ગયો. ત્યાં બે જ ખુરશીઓ હતી.

હું બેસું છું ત્યાં તો બારણું ઊઘડ્યું ને એક સફેદ વસ્ત્રધારી પડછંદ માનવીએ પ્રવેશ કર્યો. એ સ્ત્રી હતી. પણ મોં પર ઘાટો ઘૂંઘટ હતો. ઊઠીને મેં નમન કર્યું. મારી મુલાકાતનો ઉદ્દેશ જણાવ્યો : “મને જોસફે -”

“હું બધું જ જાણી ચૂકેલ છું”, કોઈ મધુર ઘંટની વાદ દેતી અવાજ આવી. માનવીના કંઠમાં આવું સંગીત મેં પૂર્વે કદી સાંભળ્યું નહોતું.

એણે કહ્યું : “તમારા આવવાની વાત મને પહોંચાડવામાં આવી છે, અને તમે માઈકલના પ્યારની તથા મૃત્યુની કથાથી વાકેફ થઈ ચૂક્યા છો એ પણ હું જાણું છું. હવે તમારે શું જાણવું છે ?”

“માઈકલ મરી ગઈ છે ?” મેં પૂછ્યું.

“ના, મરી ગઈ હોત તો બહેતર હતું, પણ એના શિર પર સજા છે - એકલા એકલા એ તમામ સ્મૃતિઓની ગાંસડી હૈયા પર ઉઠાવીને જીવવાની, એ વેળાની એ હસતી, રમતી પૂતળીને માટે આજે તો સરજાયેલાં છે મઠની ઓરડીનો અંધકાર અને પસ્તાવાની પ્રાર્થનાઓ.”

હું એ શ્વેત માનવીની નજીક ગયો. ધીરે સ્વરે પૂછ્યું : “તમે પોતે જ નાઈટી ?”

જવાબમાં ધૂંઘટ ઝિંચો થયો. કદી નહિ ભૂલું એવું સૌંદર્ય મેં જોયું, એ અધરના એક ચુંબનને માટે માઈકલ પોતાના આત્માને વેચે, એમાં શી નવાઈ હતી! મોટી, કાજળકાળી અને જલદ એ બે આંખો જેમજેમ મારી સામે જોતી ગઈ તેમતેમ કોઈ ઝિંડા હોજમાં ઝૂલતી પ્રતિમા જેવા એના મનોભાવ પલટાતા ગયા. જૂના હાથીદાંતને મળતો ચહેરાનો રંગ! ગાલ પર તદ્દન આછી સુરખી : આસપાસ આસમાની વાળ - જાણે અટલસના ચોકઠામાં મહેલી તસવીર! અને કોઈ સુગંધી અર્ક-શા નીતરતા એના મુખભાવ : આવા સંપૂર્ણ સ્ત્રીત્વને માનવી જીવનમાં વારંવાર નથી જોવા પામતો. પહેલાં પ્રથમ જ્યારે માઈકલે આને દીવાઓની વચ્ચે નાચતી દેખી હશે, ત્યારે એ જુવાનની આંખોમાં શાં શાં કામણ અંજાયાં હશે એ હું કલ્પી શક્યો.

“હવે કદાચ તમે સમજી શકશો -” એણે સંગીતમય સ્વરે કહ્યું, “કે મને તમામ પુરુષો ઉપર મારી મોહિની પાથરવાના કોડ કેમ થયા હશે. હું નિજ રૂપની ઘેલડી હતી; ને મેં એનાં મૂલ્ય બરાબર ચૂકવ્યાં છે! મારા મનની ચંચળતાને પરિણામે મારા પ્યારા માઈકલના પ્રાણ ગયા. ત્યારથી હું આંહી અંધકારમાં ગરીબોને સહાય દેતી, બીમારોની સારવાર કરતી જીવું છું - મૃત્યુની, અને મૃત્યુ પછીના પિયુ-મિલાપની વાટ જોઉં છું. હવે તમે જાવ, ભાઈ! અને તમારા દેશમાં જઈને જો માઈકલ-નાઈટીની કથા કહો તો દયાથી ને સમજપૂર્વક કહેજો.”

ફરીને એ ઘાટો બુરખો ઢંકાઈ ગયો, અને એના હાથની આંગળીઓને ટેરવે ચુંબન ભરીને હું ચાલી નીકળ્યો.

6789567